

**BİZANS ASKERİ TEÇİZATI:
AMORİUM'DA BULUNAN SAVAŞ MALZEMELERİ**

Mehmet KURT

Eskişehir 2018

**BİZANS ASKERİ TEÇHİZATI:
AMORİUM'DA BULUNAN SAVAŞ MALZEMELERİ**

Mehmet KURT

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Sanat Tarihi Anabilim Dalı

Danışman: Prof. Dr. Zeliha DEMİREL GÖKALP

Eskişehir

Anadolu Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Haziran, 2018

Bu tez çalışması BAP Komisyonunca kabul edilen 1705E115 no.lu proje kapsamında desteklenmiştir.

JÜRİ VE ENSTİTÜ ONAYI

Mehmet KURT'un "Bizans Askeri Teçhizatı: Amorium'da Bulunan Savaş Malzemeleri" başlıklı tezi 08 Haziran 2018 tarihinde, aşağıdaki jüri tarafından Lisansüstü Eğitim Öğretim ve Sınav Yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca toplanan Sanat Tarihi Anabilim Dalında, yüksek lisans tezi olarak değerlendirilerek kabul edilmiştir.

İmza

Üye (Tez Danışmanı) : Prof.Dr.Zeliha DEMİREL GÖKALP
Üye : Prof.Dr.B.Yelda UÇKAN
Üye : Doç.Dr.Alptekin YAVAŞ
Üye : Dr.Öğr.Üyesi B.S.Alptekin ORANSAY
Üye : Dr.Öğr.Üyesi Pınar SERDAR DİNÇER

Prof. Dr. Emel SİĞİRCİ
Anadolu Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

ÖZET

BİZANS ASKERİ TEÇHİZATI: AMORİUM'DA BULUNAN SAVAŞ MALZEMELERİ

Mehmet KURT

Sanat Tarihi Anabilim Dalı

Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Haziran 2018

Danışman: Prof. Dr. Zeliha DEMİREL GÖKALP

Bu çalışmada, 1988-2009 yılları arasında Amorium kazılarında ele geçen 50 adet savaş malzemesi incelenmiştir. Amorium Kenti, M.Ö. 2000'li yıllardan itibaren Hitit, Frig, Yunan, Roma, Bizans, Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinde sürekli yerleşim görmüştür. Kent, Aşağı Şehir ve Yukarı Şehir olmak üzere iki bölümden oluşmaktadır.

Amorium'daki kazı çalışmaları, ilk olarak Prof. Dr. R. Martin Harrison tarafından 1987 yılında yapılan yüzey araştırmasıyla başlamış ve 1988-1992 yılları arasındaki kazı çalışmalarıyla devam etmiştir. 1993-2009 yılları arasındaki kazı çalışmaları ise Dr. Chris S. Lightfoot başkanlığında devam etmiştir. Kentteki kazı çalışmaları 2014 yılından itibaren Bakanlar Kurulu kararı ile Kültür ve Turizm Bakanlığı ve Anadolu Üniversitesi adına Prof. Dr. Zeliha DEMİREL GÖKALP'ın başkanlığında devam etmektedir.

Bu çalışmanın konusunu, 2 adet kılıç, 1 adet balta, 1 adet hançer, 16 adet ballista ucu ve 30 adet ok ucu oluşturmaktadır. Amorium savaş malzemeleri, kentin Aşağı Şehir ve Yukarı Şehir olarak adlandırılan bölümlerinde ve farklı alanlarda dağınık olarak bulunmuştur. Savaş malzemelerin çoğu Aşağı Şehir'de yer alan Büyük Mekan, A Kilisesi, Üçgen Kule ve Büyük Bina alanlarında ele geçmiştir. Diğer savaş malzemeleri ise Yukarı Şehir'de yer alan L ve UU alanlarında bulunmuştur.

Anahtar Kelimeler: Amorium, Bizans, Üçgen Kule

ABSTRACT

BYZANTINE MILITARY EQUIPMENT:

WAR EQUIPMENTS IN AMORIUM

Mehmet KURT

Department of History of Art

Anadolu University Institute of Social Sciences, June 2017

Adviser: Prof. Dr. Zeliha DEMİREL GÖKALP

In this study, 50 pieces of war material recovered from Amorium excavations between 1988 and 2009 were examined. Amorium witnessed continuous settlement during the Hittite, Phrygian, Greek, Roman, Byzantine, Seljuk and Ottoman periods as of 2000s B.C. The city consists of two parts; Lower City and Upper City.

Excavation works in Amorium were first started with the surface analysis conducted by Prof. Dr. R. Martin Harrison in 1987 and continued with the excavation works between 1988-1992. The excavation works between 1993-2009, however, continued under the presidency of Dr. Chris S. Lightfoot. The excavation works in the city has been continuing under the presidency of Prof. Dr. Zeliha DEMİREL GÖKALP on behalf of the Ministry of Culture and Tourism and Anadolu University with the Council of Ministers' Decision since 2014.

The subject of this study is composed of 2 swords, 1 ax, 1 dagger, 16 ballista ends and 30 arrow heads. Amorium war materials were found dispersedly in the parts of the city referred as Lower City and Upper City and in different areas. Most of the war materials were found in the Great Venue, Church A, Triangle Tower and Big Building in Lower City. Other war materials were found in L and UU areas in Upper City.

Keywords: Amorium, Byzantine, Tringular Tower

ÖNSÖZ

Öncelikle hem bu tez çalışması süresince göstermiş olduğu ilgi ve katkıdan dolayı hem de benden hiçbir zaman yardımlarını esirgemeyip, bana sürekli destek olan ve her zaman yol gösteren sayın tez danışmanım ve Amorium Kazı Başkanı Prof. Dr. Zeliha DEMİREL GÖKALP'e sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Anadolu Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinasyon Birimine (BAB), "Bizans Askeri Teçhizatı: Amorium'da Bulunan Savaş Malzemeleri" başlıklı ve 1705E115 no.lu proje ile bu tez çalışmasına verdikleri destekten ötürü teşekkür ederim.

Bu tez çalışması süresince bilgi ve tecrübelerini benden esirgemeyen ve çalışmamla ilgili görüş bildiren Doç. Dr. A. Oğuz ALP'e, Dr. Öğr. Üyesi Hasan YILMAZYAŞAR'a, Dr. Öğr. Üyesi Alptekin ORANSAY'a, Ali GERENGİ hocama ve Arş. Gör. Selda UYGUN'a teşekkürlerimi sunarım.

Son olarak çalışmam ile ilgili görüş alış verişinde bulunduğum ve bu çalışmaya ait fotoğraf ve çizim aşamalarında bana destek olan yüksek lisans öğrencileri Özcan YAMAÇ'a, Serhan KARANFİL'e, Ayşenur ALTINER'e, Tuğba YILMAZ'a ve Sanat Tarihçisi Serhat GÜRSES'e teşekkür ederim. Ayrıca her zaman beni destekleyen ve bana inanan aileme ve Sevgi İVEDİK'e sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

08/06/2018

ETİK İLKE VE KURALLARA UYGUNLUK BEYANNAMESİ

Bu tezin bana ait, özgün bir çalışma olduğunu; çalışmamın hazırlık, veri toplama, analiz ve bilgilerin sunumu olmak üzere tüm aşamalarında bilimsel etik ilke ve kurallara uygun davrandığımı; bu çalışma kapsamında elde edilen tüm veri ve bilgiler için kaynak gösterdiğimi ve kaynaklara kaynakçada yer verdiğimi; bu çalışmamın Anadolu Üniversitesi tarafından kullanılan bilimsel “intihal tespit programı”yla tarandığını ve hiçbir şekilde “intihal içermediğini” beyan ederim. Herhangi bir zamanda, çalışmamla ilgili yaptığım bu beyana aykırı bir durumun saptanması durumunda, ortaya çıkacak tüm ahlaki ve hukuki sonuçları kabul ettiğimi bildiririm.

Mehmet KURT

İÇİNDEKİLER

Sayfa

BAŞLIK	i
JÜRİ VE ENSTİTÜ ONAYI	ii
ÖZET	iii
ABSTRACT	iv
ÖNSÖZ	v
ETİK İLKE VE KURALLARA UYGUNLUK BEYANNAMESİ.....	vi
İÇİNDEKİLER.....	vii
LEVHALAR DİZİNİ	x
KISALTMALAR DİZİNİ	xiii
1. GİRİŞ	1
2. BİZANS ORDU YAPISI	4
2.1. Erken Dönem Bizans Ordu Yapısı	4
2.2. Orta Bizans Dönemi Ordu Yapısı	9
2.3. Geç Dönem Bizans Ordu Yapısı	14
3. BİZANS ASKERİ TEÇHİZATI	17
3.1. Savunmada Kullanılan Askeri Teçhizatlar	18
3.1.1. Kıyafet	18
3.1.2. Zırh	20
3.1.3. Başlık	22
3.1.4. Kalkan	24
3.2. Saldırıda Kullanılan Askeri Teçhizatlar	25
3.2.1. Ok ve yay	25

3.2.2. Kılıç	26
3.2.3. Mızrak	28
3.2.4. Balta	29
3.2.5. Gürz	30
3.2.6. Sapan	31
3.3. Kuşatmalarda Kullanılan Askeri Teçhizatlar	31
3.3.1. Ballista	32
3.3.2. Onager	32
3.3.3. Mancınık	33
3.3.4. Rum ateşi	34
4. KATALOG	35
5. DEĞERLENDİRME	85
5.1. Buluntu Türleri	85
5.1.1. Kılıçlar	85
5.1.2. Savaş baltası	87
5.1.3. Haçer	88
5.1.4. Ballista ok uçları	88
5.1.5. Ok uçları	89
5.2. Buluntu-Mekan İlişkisi	94
5.2.1. Büyük Mekan buluntuları	94
5.2.2. A Kilisesi buluntuları	100
5.2.3. Üçgen Kule buluntuları	102
5.2.4. Büyük Bina, L Alanı ve UU Alanı buluntuları	104
5.3. Tarihlendirme	105

5.3.1. Kılıçlar	105
5.3.2. Savaş baltası	106
5.3.3. Haçer	106
5.3.4. Ballista ok uçları	107
5.3.5. Ok uçları	107
6. SONUÇ	114
SÖZLÜK	116
KAYNAKÇA	119
EKLER	
ÖZGEÇMİŞ	

LEVHALAR DİZİNİ

- Levha 1.a.** Comitatus ordularının konuşlandığı bölgeler
- Levha 1.b.** 7. yüzyılda Thema bölgeleri
- Levha 2.a.** 10. yüzyılda Thema bölgeleri
- Levha 2.b.** Kabadion kıyafeti rekonstrüksiyonu
- Levha 3.a.** Askerlerin kullandığı çizmelerin rekonstrüksiyonu
- Levha 3.b.** Zincir zırh, Bizans Müzesi, Atina
- Levha 4.a.** Zincir zırh yapımında kullanılan demir halkalar
- Levha 4.b.** Üzerine pullu zırh giyinmiş Aziz Demetrios, 11. yy.
- Levha 5.a.** Üzerine katmanlı zırh giyinmiş aziz tasviri, Hosios Lukas Kilisesi
- Levha 5.b.** Katmanlı zırh yapımında kullanılan demir levhalar
- Levha 6.a.** Zincir zırh ve katmanlı zırh rekonstrüksiyonu
- Levha 6.b.** Manikellia-Kol zırhı
- Levha 7.a.** Podopsella-Ayak ve baldır zırhı
- Levha 7.b.** Omurgalı miğfer
- Levha 8.a.** Spanhelgeme tipi miğfer
- Levha 8.b.** Spanhelgeme tipi miğfer
- Levha 9.a.** 13. yy'a ait siperlikli miğfer, Kremlin cephaneliği, Moskova
- Levha 9.b.** Oval ve daire kesitli kalkan kullanan Bizans ve Arap askerleri
- Levha 10.a.** 11. yy.'a ait daire kesitli kalkan tutan aziz tasviri, British Museum
- Levha 10.b.** Oval kalkan tutan aziz tasviri
- Levha 11.a.** Kompozit refleks yay kullanan askerler
- Levha 11.b.** Kompozit refleks yay kullanan askerler
- Levha 12.a.** 12-13. yy'a ait spatha kılıcı, British Museum

- Levha 12.b.** 11. yy.'a ait spatha kılıcı, Paris Ordu Müzesi
- Levha 13.a.** Paramerion kılıcı tutan aziz tasviri, St. Bogorodica Perivlepta Kilisesi, Makedonya
- Levha 13.b.** Paramerion kılıcı tutan asker
- Levha 14.a.** Elinde mızrak tutan komutan, Monza Katedrali Hazinesi
- Levha 14.b.** Mızrak taşıyan askerler
- Levha 15.a.** Francisca baltası, Rijks Müzesi, Hollanda
- Levha 15.b.** 11. yy.'a ait savaş baltası, Shoumen Müzesi, Bulgaristan
- Levha 16.a.** Savaş baltası tasvirleri, Elmalı Kilise (11.yy.), Kapadokya
- Levha 16.b.** Balta tutan askerler, St. John Kilisesi (13. yy.), Kapadokya
- Levha 17.a.** Gürz tutan asker tasviri, Aghios Nikolaos Kilisesi, Yunanistan
- Levha 17.b.** Gürz örnekleri, World Museum of Man, USA
- Levha 18.a.** Sapan kullanımına ilişkin çizim
- Levha 18.b.** Direkli sapanın kullanımına ilişkin çizim
- Levha 19.a.** Ballista çizimi
- Levha 19.b.** Ballista çizimi
- Levha 20.a.** Onager çizimi
- Levha 20.b.** Çekmeli mancınık çizimi
- Levha 21.a.** Karşı ağırlıklı mancınık çizimi
- Levha 21.b.** Rum ateşi kullanan donanma askerleri
- Levha 22.a.** Kılıç
- Levha 22.b.** Kılıç
- Levha 23.a.** Savaş baltası
- Levha 23.b.** Savaş baltası çizimi

- Levha 24.a.** Hançer
- Levha 24.b.** Ballista ok uçları
- Levha 25.a.** Ok ucu bölümleri
- Levha 25.b.** Tip1A grubuna (iki kanatlı) ait ok uçları
- Levha 26.a.** Tip1B grubuna (dörtgen kesitli) ait ok uçları
- Levha 26.b.** Tip1C grubuna (üç kanatlı) ait ok uçları
- Levha 27.a.** Tip1D grubuna ait ok ucu
- Levha 27.b.** Tip1E grubuna (Daire kesitli) ait ok ucu
- Levha 28.a.** Tip2A grubuna ait ok uçları
- Levha 28.b.** Tip2B grubuna ait ok ucu
- Levha 29.a.** Amorium haritası ve savaş malzemelerinin ele geçtiği alanlar
- Levha 30.a.** Büyük Mekan planı ve savaş malzemeleri
- Levha 31.a.** A Kilisesi planı ve savaş malzemeleri
- Levha 31.b.** Üçgen Kule planı ve savaş malzemeleri
- Levha 32.a.** Büyük Bina planı ve ok ucu buluntusu
- Levha 32.b.** L açması planı ve ok ucu buluntusu
- Levha 33.a.** UU açması planı ve ok ucu buluntusu

KISALTMALAR DİZİNİ

a.g.k. : adı geçen kaynak

Bkz. : Bakınız

cm. : Santimetre

Çev. : Çeviren

Ed. : Editör

Env. : Envanter

Fig. : Figür

gr. : Gram

Kat. : Katalog

Lev. : Levha

m. : Metre

No. : Numara

Res. : Resim

Ref. : Referans

s. : sayfa

Şek. : Şekil

vd. : ve diğerleri

yy. : yüzyıl

1. GİRİŞ

Bu tez çalışmasının konusunu, Afyonkarahisar, Emirdağ İlçesi'nde bulunan Amorium Kenti'ndeki kazı çalışmaları sırasında ele geçen maden savaş malzemeleri oluşturmaktadır. Söz konusu maden eserler, kentin Aşağı Şehir bölümünde yer alan Büyük Mekan, A Kilisesi, Üçgen Kule, Büyük Bina ve Yukarı Şehir bölümünde yer alan L ve UU açmalarında ele geçmiştir. Bu alanlarda gerçekleştirilen kazı çalışmaları neticesinde savaş malzemesi olarak değerlendirilen toplam 50 adet buluntu tespit edilmiştir.

Bu çalışmanın amacı, 1988-2009 yılları arasında, söz konusu alanlarda tespit edilen savaş malzemesi buluntularının işlevlerine göre tanımlanması, türlerine göre sınıflandırılması, ele geçtikleri açma ve kontekslerin yanı sıra, aynı açma ve kontekslerde tespit edilen diğer buluntular ve benzer örnekler ışığında tarihlendirilmesidir.

Çalışmanın önemi ise, kentin, Anatolikon Thema'sının merkezi ve aynı zamanda bir askeri üs olması yönü ile ilişkilidir. Kazı çalışmaları sırasında ele geçen savaş malzemesi buluntuları, Amorium Kenti'ndeki görevli birliklerin kullanmış olduğu askeri teçhizat çeşitliliğini ortaya koymaktadır. Bu bağlamda söz konusu savaş malzemeleri, kentin askeri kimliği ile ilgili veri sağlamaları yönünden önem teşkil etmektedir.

Amorium kazılarında ele geçen savaş malzemeleri, Sanat Tarihi araştırma, belgeleme ve yazım teknikleri dikkate alınarak, bu tez çalışması kapsamında sunulmaya çalışılmıştır. Bu çalışmada öncelikle, Amorium kazı evi deposunda bulunan savaş malzemesi, diğer maden buluntular arasından seçilip incelemeye hazır hale getirilmiştir. Daha sonra söz konusu buluntular, temizlik çalışmaları yapılarak fotoğraf ve çizim işlemleri hazırlanmıştır. Fotoğraf ve çizim çalışmalarının ardından tüm buluntular, uzunluk, genişlik ve ağırlık gibi ölçüler alınarak katalogları oluşturulmuştur. Buluntular ile ilgili envanter verilerine ise buluntu fişleri ve eski kazı başkanı C. S. Lightfoot tarafından hazırlanan excel veri tablosu yoluyla ulaşılmıştır.

Savaş malzemelerine yönelik depo çalışmalarının ardından, tez metni için yararlanılacak olan yayınlar ile ilgili literatür taraması yapılmıştır. Literatür taramasında, Anadolu Üniversitesi Kütüphanesi'nde, elektronik ortamda hizmet veren online kütüphanelerin yayınlarından, Prof. Dr. Zeliha DEMİREL GÖKALP ve Dr. Öğr. Üyesi Alptekin ORANSAY'ın arşivlerinden yararlanılmıştır.

“Bizans Askeri Teçhizatı: Amorium’da Bulunan Savaş Malzemeleri” başlığıyla sunulan bu tez çalışması, giriş bölümü ile birlikte altı bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde, ortaya konulan çalışma ile ilgili genel bir bilgi verilerek, çalışmanın konusu, amacı, önemi ve uygulanan yöntem hakkında bilgi verilmiştir.

Bu tez çalışmasına konu edilen savaş malzemelerinin Amorium’da, yani bir Bizans kentinde ele geçmiş olması, hem Bizans ordu yapısı hem de Bizans askeri teçhizatı hakkında bilgi verme ihtiyacı doğurmuştur. Dolayısıyla bu çalışmaya ait ikinci bölüm, Bizans İmparatorluğu’nun Erken, Orta ve Geç Dönemleri’ni kapsayacak şekilde ordu yapısını içermektedir. “Erken Dönem Bizans Ordu Yapısı”, “Orta Bizans Dönemi Ordu Yapısı” ve “Geç Bizans Dönemi Ordu Yapısı” alt başlıkları kapsamında, askeri yapı, askeri rütbelere ve asker sayıları hakkında genel bilgiler yer almaktadır.

Çalışmanın üçüncü bölümünde ise Bizans ordusunda görevli askeri birliklerin kullanmış oldukları askeri teçhizatlar hakkında bilgi verilmiştir. Söz konusu teçhizatlar, işlevlerine göre “Savunmada Kullanılan Askeri Teçhizat”, “Saldırıda Kullanılan Askeri Teçhizat” ve “Kuşatmalarda Kullanılan Askeri Teçhizat” alt başlıkları altında ele alınmıştır. Bu çalışma ile ilgili yapılan literatür taramasında hem ordu yapısı hem de askeri teçhizat ile ilgili çok sayıda kaynağa ulaşılmıştır. Bizans ordu yapısı ya da askeri teçhizatlarını kapsamlı bir şekilde ele alan ve Türkçe yazılmış monografik bir yayın olmamasına rağmen, dilimize çevrilmiş birçok eser bulunmaktadır. Örneğin Dicker tarafından kaleme alınan “Bizans savaş sanatı”¹ hem Bizans ordu yapısı hem de askeri teçhizat hakkında kapsamlı bilgiler sunmaktadır. Luttwak’a ait olan “Bizans İmparatorluğu’nun büyük stratejisi”² ve Nicolle’ye ait “Doğu Roma orduları, M.S. 306-886”³ adlı çalışmalar yine ordu yapısı ve askeri teçhizat ile ilgili çeşitli bilgiler içermektedir. Treadgold’un “Byzantium and its army, 284-1081”⁴ adlı çalışması ile Haldon tarafından ortaya konulan “Byzantium at war AD 600-1453”⁵, yine hem Bizans ordu yapısı hem de Bizans savaş malzemeleri hakkında bilgi içeren diğer önemli eserlerdendir.

¹ M.M. Decker (2016). *Bizans savaş sanatı*. (Çev: A Tunçer Büyükonat), İstanbul: Doruk Yayıncılık.

² E.E. Luttwak (2012). *Bizans İmparatorluğu’nun büyük stratejisi*. (Çev: M. Efe Tuzcu), İstanbul: Epsilon Yayıncılık.

³ D. Nicolle (2013). *Doğu Roma orduları M.S. 306-886*. (Çev: Buket Bayrı), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

⁴ W.T. Treadgold (1995). *Byzantium and its army, 284-1081*. Stanford: Stanford University Press.

⁵ J. Haldon (2002). *Byzantium at war AD 600-1453*. USA: Osprey Publishing.

Dördüncü bölüm olan “Katalog” kısmında ise Amorium Kazıları’nda ele geçen savaş malzemesi buluntuları tanıtılmıştır. Bu buluntulara ait katalog numaraları, ele geçtikleri açma ve konteksler, buluntu tarihleri ve malzeme-teknik gibi veriler, katalog içerisinde ve ayrı satırlar halinde sunulmuştur. Bunların yanı sıra, her buluntu türüne ait, Anadolu ve Anadolu dışındaki kazı çalışmalarıyla tespit edilen benzer örneklerle de katalog kısmında yer verilmiştir. Son olarak Amorium savaş malzemelerinden ulusal veya uluslararası yayınlarda yayınlanmış olanların yayın bilgileri de katalog bölümünde ayrı bir satır olarak verilmiştir. Ayrıca söz konusu buluntulara ait fotoğraf ve çizimlere de aynı sayfa içerisinde yer almaktadır.

Tez çalışmasının beşinci bölümünü “Değerlendirme” oluşturmaktadır. Söz konusu bölümde savaş malzemeleri öncelikle buluntu türlerine göre sınıflandırılmıştır. Birden fazla örnekle temsil edilen aynı türden malzemelerin form özelliklerinden yola çıkılarak tipolojik bir gruplandırma yapılmıştır. Daha sonra “Buluntu-Mekan İlişkisi” alt başlığı altında ele geçtikleri alanlar, alanlar içerisindeki açma ve konteksler hakkında bilgi verilmiştir. “Tarihlendirme” alt başlığı altında ise söz konusu malzemeler ile ilgili veriler ve benzer örnekler dikkate alınarak, ele geçen buluntulara tarihlendirme önerisi getirilmeye çalışılmıştır.

Altıncı bölüm olan “Sonuç” kısmında söz konusu malzemelere yönelik genel bir değerlendirmede bulunulmuştur. Ortaya konulan çalışmayla elde edilen veriler ışığında, buluntular arasındaki tarihlendirmeler karşılaştırılmış ve tarihlendirme önerisi getirilemeyen buluntuların tarihlendirme sorunları üzerinde durulmuştur.

Amorium ile ilgili yapılan birçok çalışmada⁶, kent tarihçesi ile ilgili bilgiler mevcuttur. Dolayısıyla bu tez çalışması kapsamında, tekrara düşmemek adına Amorium’un tarihçesi ile ilgili ayrı bir bölüm veya başlığa yer verilmemiştir.

⁶ Söz konusu çalışmalardan bazıları için bkz. C. S. Lightfoot ve E. A. Ivison (2012). *Amorium reports 3: The lower city enclosure finds reports and technical studies*. İstanbul: Ege Yayınları; E. A. Ivison (2007). *Amorium in the Byzantine Dark Age (7th to 9th centuries)*. *Millennium Studies, Vol 5, 2*; G. Öncelen (2017). *Amorium Kazısı 2013-2015 yılları cam buluntuları*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü; B. Yıldırım (2017). *Amorium kazıları Büyük Mekan maden buluntuları*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

2. BİZANS ORDU YAPISI

2.1. Erken Dönem Bizans Ordu Yapısı

Roma İmparatorluğu'nun yönetimi I. Theodosius (379-395) tarafından 395 yılında Batı Roma ve Doğu Roma olmak üzere iki farklı yönetim merkezine ayrılmıştır. Buna göre Batı Roma'nın yönetimi Honorius'a (384-423), Doğu Roma'nın yönetimi ise Arcadius'a (395-408) bırakılmıştır⁷. Daha önceleri İmparator Konstantinus (324-337) tarafından 330 yılında Roma İmparatorluğu'nun yeni başkenti olarak belirlenen Konstantinopolis, sonraki süreçlerde Doğu Roma İmparatorluğu'nun yani modern ismiyle Bizans İmparatorluğu'nun başkenti olarak kalmıştır⁸. Bu yeni imparatorluğun sınırları Avrupa'da, günümüz Arnavutluk ve Sırbistan sınırları içinde kalan Moesia ve Praevalitana'ya kadar uzanıp Makedonya, Bulgaristan, Romanya'nın Karadeniz Kıyıları, Yunanistan, Kıbrıs ve Konstantinopolis de dahil olmak üzere Antik Trakya'yı kapsamaktaydı. Kuzey Afrika'da ise Nil'in Thebais bölgesine kadar uzanan kısmı dahil olmak üzere Mısır'ı ve günümüz Libya'sının doğu yarısını içermekteydi. Asya'da da Anadolu, Suriye, Ürdün, İsrail ve Irak'ın bir bölümünü kapsamaktaydı⁹.

Batı Roma İmparatorluğu Kavimler Göçü'nün tetiklemiş olduğu barbar Germen kavimlerinin saldırıları sonucu 5. yüzyılda yıkıma sürüklenirken¹⁰ Bizans İmparatorluğu, güçlü düşmanlarla kuşatılmış sınır boylarına ve saldırılara açık coğrafi konumuna rağmen, ekonomik ve askeri anlamda daha iyi organize olabildiği için varlığını daha uzun süre koruyabilmiştir¹¹. İmparatorluk, her alanda olduğu gibi ordu yapısı ve yönetimi alanında da Roma İmparatorluğu'nun devamı niteliğinde olmasına rağmen askeri alanda daha farklı çözümler üretmiştir. Orduların temel yapısı dikkate alındığında Roma'da disiplin ve talim ön plana çıkarken, Bizans ordusunda strateji temel dayanak olmuştur¹². Bu strateji doğrultusunda düşmanlarını dolaylı yollarla caydırmak ve birbirlerine kırdırmak gibi metotlara başvurmuşlardır. Yine de savaşmak

⁷ Luttwak, 2012, **a.g.k.**, 11.

⁸ Decker, 2016, **a.g.k.**, 15

⁹ Luttwak, 2012, **a.g.k.**, 14.

¹⁰ I. Demirkent (2005). *Bizans tarihi yazıları*. İstanbul: Dünya Yayıncılık, s. 1.

¹¹ Haldon, 2002, **a.g.k.**, 7.

¹² Nicolle, 2013, **a.g.k.**, 9

durumunda kalırlarsa bu sefer düşmanlarını yok etmek yerine, daha fazla askeri güç sarf etmemek amacıyla onları kontrol altında tutmaya çalışmışlardır¹³.

Bizans İmparatorluğu, doğan ihtiyaçlara karşılık verebilmek ve değişen koşullara ayak uydurabilmek için devletin diğer kurumlarında olduğu gibi askeri teşkilatlanmada da bir takım reformlar ortaya koymuştur. Etki alanları ve süre zarfları dikkate alındığında Diocletianus (284-305), Konstantinus (324-337) ve Herakleios'un (610-641) yapmış olduğu askeri reformlar daha nitelikli olmuştur¹⁴. Daha önceki dönemlerin askeri teşkilatlanmasına bakıldığında, neredeyse tüm savaş birliklerinin imparatorluğun sınırları boyunca inşa edilen garnizonlara konuşlandırıldığı anlaşılmaktadır¹⁵. Buradaki birlikler daha çok yerel olarak askere alınmış çiftçilerden oluşmaktaydı¹⁶. Sınırdaki görevli bu birliklere *limitanei*¹⁷ denilmekte ve komuta kademesinde ise *dux* olarak bilinen komutan bulunmaktaydı¹⁸. Fakat iç bölgelerde ise kuruluşu Diocletianus'a atfedilen bu birlikleri takviye edecek ve stratejik noktalara kaydırılabilecek herhangi bir destek güç söz konusu değildi. İmparatorluk sarayının yakınına konuşlandırılan *pretoryen* muhafız birliği ise güvensizlikleri ve taht değişikliklerine olan yatkınlıklarından dolayı¹⁹ atıl bırakılmıştı²⁰. Böylece Diocletianus hem düşman saldırılarına karşılık verebilecek hem de ihtiyaç duyulan bölgelere destek

¹³ Luttwak, 2012, **a.g.k.**, 16.

¹⁴ C. Zuckerman (2014). *Bizans dünyası- Doğu Roma İmparatorluğu 330-641: Ordu*. (Ed: C. Morrison), (Çev: Aslı Bilge), İstanbul: Ayrıntı Yayınları, s. 160.

¹⁵ M.M. Baskıcı (2009). *Bizans döneminde Anadolu: İkdısadı ve sosyal yapı*. Ankara: Phoenix Yayınları, s. 86

¹⁶ C. Mango (2008). *Bizans: Yeni Roma İmparatorluğu* (Çev: Gül Çağalı Güven). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, s. 41.

¹⁷ Limitanei sınır birlikleri askeri savunma hizmetleri karşılığında buldukları bölgelerde şahsi arazi mülkiyetine sahip askerlerdi. Bunlar sahip oldukları arazilerden elde ettikleri gelir ile yaşayan ve düşman saldırıları sırasında sınır savunması gerçekleştiren köylü milislerdi. Bkz. G. Ostrogorsky (1999). *Bizans Devleti tarihi*. (Çev: Fikret Işıltan), Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, s.40; M. B. Şenocak (2014). *Resimli Latince Türkçe askeri terimler sözlüğü*. Konya: Aybil Yayınları, s. 97

¹⁸ J. Haldon (2007). *Bizans tarih atlası*. (Çev: Ali Özdamar), İstanbul: Kitap Yayınevi, s. 48.

¹⁹ Pretoryen muhafız birlikleri taht değişikliği mücadelelerinde etkin rol oynamışlardır. Örneğin 312 yılında İmparator Constantinus'a karşı Maxentius'u desteklemişlerdir. Bkz. Zuckerman, 2014, **a.g.k.**, 171.

²⁰ Ostrogorsky, 1999, **a.g.k.**, 39.

gücü sağlayacak hareketli sahra ordularını yani *comitatenses*²¹ birliklerini oluşturmuştur²². Bu birliklerin komutasında ise mevkileri muhtemelen Konstantinus döneminde sağlanmış olan *magister peditum* (piyade komutanı)²³ ve *magister equitum* (süvari komutanı)'un²⁴ birleştirilmesiyle ortaya çıkan *magister militum*²⁵ bulunmaktaydı²⁶.

Konstantinus döneminde sınır savunma birlikleri olan *limitanei* birliklerinin sayısı azaltılmış böylece *comitatenses* birlikleri imparatorluğun asıl askeri gücü haline gelmiştir²⁷. Yine de *limitanei* birlikleri sınırların savunmasındaki aktif rolünü sürdürmeye devam etmiştir. Örneğin dışarıdan gelen düşman saldırıları karşısında hareketli haldeki sahra ordularının yani *comitatenses* birliklerinin destek gücü ulaşıncaya kadar sınırları korumada önemli rol oynamışlardır. Bazen de dış ülkelere yapılacak olan seferler sırasında ordunun bir kısmını oluşturmuşlardır²⁸.

İmparator I. İustinianus (527-565) dönemine kadar *comitatenses* birlikleri imparatorluk sınırları içinde 5 ayrı noktaya konuşlandırılmıştı. Başkent Konstantinopolis'in hemen doğusuna ve batısına konuşlandırılan *magister militum praesentalis* birlikleri (imparatorluğa bağlı komutanlıklar), bu 5 birlikten ikisini oluşturmaktaydı. Diğer üç birliği ise *magister militum per Orientem* (Doğu komutanlığı), *magister militum per Thracias* (Trakya komutanlığı) ve *magister militum per Illyricum* (İlirya komutanlığı) oluşturmaktaydı²⁹. İustinianus dönemiyle birlikte Afrika ve İtalya'nın tekrar ele geçirilmesiyle bu bölgelere *magister militum per Africam* (Afrika komutanlığı) ve *magister militum per Italian* (İtalya komutanlığı) , doğuda ise *magister militum per Armeniam* (Ermenistan komutanlığı) kurulmuştur (Levha 1.a). Bunların dışında imparatorluk sınırlarının arkasında ve iç kesimlerinde 25 sınır garnizon birliği bulunmaktaydı³⁰.

²¹ Geç Roma Dönemi'nde piyade ve süvari sınıfından oluşan askerlerin oluşturduğu ordunun genel adı. Bkz. Şenocak, 2014, **a.g.k.**, 39

²² Baskıcı, 2009, **a.g.k.**, 86.

²³ Sözlük anlamı için bkz. Şenocak, 2014, **a.g.k.**, 103

²⁴ Sözlük anlamı için bkz. Şenocak, 2014, **a.g.k.**, 103

²⁵ Sözlük anlamı için bkz. Şenocak, 2014, **a.g.k.**, 103

²⁶ Nicolle, 2013, **a.g.k.**, 14.

²⁷ Baskıcı, 2009, **a.g.k.**, 86.

²⁸ Decker, 2016, **a.g.k.**, 22.

²⁹ Ostrogosky, 1999, **a.g.k.**, 39.

³⁰ J. Haldon (1999). *Warfare, state and society in the Byzantine world, 565-1204*. USA: UCL Press, s. 67.

Comitatenses ve *limitanei* birlikleri dışında, federatif askerlerden oluşan ve *feoderati*³¹ olarak adlandırılan birlikler dikkat çeker. Bu birlikler Gotlardan ve imparatorluk sınırlarında bulunan kabilelerden oluşmaktaydı³². İmparatorluğun çeşitli bölgelerinde görevlendirilen bu birliklerin dışında, başkent sarayının içinde veya çevresindeki bölgelere de çeşitli muhafız birlikleri konuşlandırılmıştır. Diocletianus döneminde, verilen emirlere karşı itaatsizlikleri ve taht değişikliklerine olan yatkınlıklarından dolayı atıl durumda bırakılan *pretoryen* muhafız birliği, Konstantinus döneminde tamamen kaldırılmıştır. Bunların yerine *scholae palatine* denilen ve bir *magister officiorum* (İdari Komutan)³³ tarafından yönetilen muhafız birlikleri oluşturulmuştur³⁴. Bu birlikler Germenler'den devşirilen seçkin vurucu birlikler olup, 500 ağır süvariden oluşan 7 birlik halinde teşkilatlandırılmışlardır³⁵. I. Theodosius (379-395) dönemine kadar sefer sırasında imparator için seçkin bir muhafız birliği olan bu birliklerin çoğu 5. yüzyılın sonuna doğru giderek birer geçit töreni birimine dönüşmüşlerdir³⁶. İmparator I. Leon döneminde ise *scholae palatine* muhafızlarının yerine 300 kişilik seçkin bir birlik olan *excubitores* görevlendirilmiştir³⁷. Bunların dışında, bu dönem için dikkat çeken bir diğer birlik ise *bucellarii* muhafızlarıdır. *Bucellarii*³⁸ birlikleri devlet görevlilerinin ve güçlü sivillerin özel muhafız birlikleri olarak hizmet etmişlerdir³⁹.

Erken dönem Bizans ordu yapısında 6. yüzyılın sonlarına kadar ciddi değişimler gerçekleştirilmiştir. İmparatorluk sarayının içine veya yakınına konuşlandırılan muhafız birlikleri tamamen birer şeref kıtasına dönüştürüldüler. *Limitanei* birliklerinin ise sayısı azaltılmış ve bu birliklerin bir kısmı geri çekilmek zorunda bırakılmıştır⁴⁰. Bunda Avarlar, Slavlar ve Persler ile yapılan sarsıcı mücadelelerin yanı sıra *limitanei* birliklerine ödenen ücretlerin yetersizliği ve bu ücretlerin imparatorluk için ekonomik anlamda ciddi bir yük olması etkili olmuştur. Az sayıda *limitanei* birliği 6. yüzyıldan

³¹ Sözlük anlamı için bkz. Şenocak, 2014, a.g.k., 69

³² M. Rautman (2006). *Daily life in the Byzantine Empire*. London: Greenwood Press, s. 202-203.

³³ Sözlük anlamı için bkz. Şenocak, 2014, a.g.k., 103

³⁴ Decker, 2016, a.g.k., 97.

³⁵ Haldon, 2007, a.g.k., 50.

³⁶ Decker, 2016, a.g.k., 97.

³⁷ Haldon, 2007, a.g.k., 50.

³⁸ Sözlük anlamı için bkz. Şenocak, 2014, a.g.k., 19

³⁹ Decker, 2016, a.g.k., 70.

⁴⁰ Treadgold, 1995, a.g.k., 93.

sonra da varlığını sürdürebilmiş; ancak onlar da daha önceden üstlenmiş oldukları sınır savunma sistemi kavramından uzak bir görüntü çizmişlerdir⁴¹.

İmparator Mavrikios'a (582-602) atfedilen ve 6. yüzyılın sonları ya da 7. yüzyılın başlarında yazılmış olabileceği düşünülen *Strategikon* adlı eser, dönemin askeri yapılanması hakkında önemli bilgiler verir. Fakat burada Latince'den Yunanca'ya geçişten dolayı askeri terimlerde terminolojik değişimler göze çarpar. Ordu komutanı olan *magister militum* burada artık *strategos* olarak anılmaya başlanmıştır. *Strategos*'un yanında ise yardımcı general olan *hypostrategos*'un adı geçer. Onluk sisteme göre düzenlenen bu yeni yapılanmada bir *meros* birliği üç *moria*'dan oluşmaktadır. Bir *moira* birliği ise *tagma*, *arithmos* veya *bandon*'lardan oluşur. *Meros*'un komutasında *merarkhos*, *moira*'nın komutasında ise *dux* bulunur. *Tagma*, *arithmos* veya *bandon*'lara ise *comes* ya da *tribunus* komuta eder. Buna göre her *tagma*, sayıları üç yüz ile dört yüz arasında değişen askerlerden oluşup, *moira*'ların içerisinde örgütlenmektedir. Her *moira* birliği ise iki ya da üç bin askerden oluşmakta ve bunlardan üç tanesi bir *meros*'u oluşturmaktadır⁴². *Strategikon*'da *feodorati*, *bucellari*, *optimates*, *vexillationes* ve *Illyrikiano* gibi imparatorluğun sefer ordularını oluşturulan birliklerden de söz edilmektedir. Haldon'a göre bunlardan sadece *feodorati*, *bucellari* ve *optimates* birlikleri seçkin süvari birlikleri olup sefer ordusunun öncü birliklerini oluşturmaktadır⁴³. Bu birlikler de muhtemelen imparatorluk başkentinin doğu ve batı yakasına konuşlandırılan eski sefer orduları *magister militum praesentalis* birliklerinin yerini almıştır⁴⁴.

İmparator Mavrikios'un askeri alanda yapmış olduğu köklü reformlar ile ordu yapısına çekidüzen verilmiş böylece yapılanmadaki birlik ve uyum artırılmıştır. Mavrikios reformlarından sonra 10. yüzyıla kadar ordu sisteminde yapılan çeşitli düzenlemelerin birçoğu, bu dönem oluşturulan askeri yapılanmanın temelleri üzerine

⁴¹ Zuckerman, 2014, **a.g.k.**, 177-178.

⁴² Mavrikios, (2010). *Strategikon: Bizans kültüründe strateji sanatı*. (Haz: George t. Dennis), (Çev: Volkan Atmaca), İstanbul: Kırmızı Kedi Yayınevi, s. 37-39.

⁴³ J. Haldon, (1995). *State, army and society in Byzantium: Approaches to military, social and administrative history, 6th-12th centuries, administrative continuities and structural transformations in East Roman military organisation ca. 580-640*, *Vaiorum Collected Studies Series*; CS505, I. Title. II. Series 949. 501, Great Britain-Norfolk: Variorum Publishing, s. 10-12.

⁴⁴ Decker, 2016, **a.g.k.**, 105.

şekillendirilmiştir⁴⁵. Ostrogosky'e göre Mavrikios'un Ravenna ve Kartaca'da kurmuş olduğu eksarhlığın başındaki *Eksarkhos*'lara sadece askeri değil aynı zamanda sivil idareyi de devretmiş olması, sonraki devirlerde görülen *thema*'lar sistemine örnek teşkil eder⁴⁶.

2.2. Orta Bizans Dönemi Ordu Yapısı

İmparatorluğun sınır savunma sistemi, Avarlar ve 6. yüzyıl sonlarında başlayıp ve 7. yüzyıl ortalarına kadar devam eden Bizans-Sasani mücadeleleri ile birlikte çökme noktasına gelmiştir. Doğuda Müslüman Arapların yükselmesi ise imparatorluk için yeni bir sorun teşkil etmekteydi⁴⁷. İmparator Herakleios Dönemi (610-641)'nde hem sahra orduları hem sınır savunma birliklerinden arda kalanlar Anadolu'nun içlerine çekilerek yeni bir savunma hattı oluşturacak şekilde konuşlandırılmışlardır. Buna göre *magister militum praesentalis* birlikleri (İmparatorluğa bağlı komutanlıklar) orijinal üsleri olan başkent in doğusuna ve batısına tekrar konuşlandırılarak *Opsikion* olarak anılmaya başlanmıştır. *Magister militum per Orientem* (Doğu komutanlığı), Orta Anadolu'nun güneyine konuşlandırılmış ve *Anatolikon* adını almıştır⁴⁸. *Magister militum per Armeniam* (Ermenistan komutanlığı) ise Armeniakon adıyla Anadolu'nun doğu ve kuzey bölgelerine konuşlandırılmıştır⁴⁹. Kartaca ve Ravenna'daki askeri valilikler olan eksharklıklar bu dönemde işlevlerini devam ettirmişlerdir. Fakat Kartaca eksharklığı 690'larda Müslüman Araplar'ın Kuzey Afrika'yı ele geçirmesiyle ortadan kalkmıştır. Ravenna eksharklığı ise ancak 8. yüzyılın ortalarına kadar varlığını koruyabilmiştir⁵⁰

Yukarıda adı geçen *Opsikion*, *Anatolikon* ve *Armeniakon* orduları Anadolu'da kurulan ilk *Thema* birlikleri olmuşlardır.⁵¹ Kısa bir süre sonra Batı Anadolu'da *Thrakision* ve Akdeniz'de ise *Kibyrraioton* adıyla anılan bir donanma *thema*'sı oluşturulmuştur (Levha 1.b)⁵².

⁴⁵ Strategikon, 2010, a.g.k., 14.

⁴⁶ Ostrogosky, 1999, a.g.k., 74.

⁴⁷ Baskıcı, 2009, a.g.k., 117.

⁴⁸ Treadgold, 1995, a.g.k., 99.

⁴⁹ Haldon, 1995, a.g.k., 73.

⁵⁰ Haldon, 2007, a.g.k., 119.

⁵¹ Nicolle, 2013, a.g.k., 34.

⁵² J. Herrin, (2010). *Bizans: Bir ortaçağ imparatorluğunun şaşırtıcı yaşamı*. (Çev: Uygur Kocabaşoğlu), İstanbul: İletişim yayınları, s. 142.

Aslında *thema*⁵³ kelimesi birlik anlamına gelmektedir. Bu yüzden bu yeni sistemde, birliklerin konuşlandırıldığı bölgeler *thema* olarak anılmaya başlanmıştır⁵⁴. Herakleios bu birliklerde görevli olan askerlere kendilerinin kullanıp işleyebileceği bir tarım arazisi vadetmiştir. Bunun karşılığında ise düşman saldırıları sırasında askeri teçhizat bakımından donanımlı olarak orduya katılmaları istenmiştir⁵⁵. Böylece yaşanan toprak kayıpları ile birlikte ekonomisi zayıflayan ve güçlü bir ordu kuramayacak durumda olan imparatorluk, asker toplamak ve asker maaşlarını yerelleştirmek için bu gibi yapısal değişikliklere başvurmuştur⁵⁶.

Ostrogosky, Bizans İmparatorluğu'nun 7 ve 11. yüzyıllar arası dönemine damga vuran *thema*'lar sistemine kaynaklık etmesi açısından iki hususa dikkat çeker. *Thema*'lar, Ravenna ve İtalya eksharklıkları gibi tamamen askeri nitelikte idare birlikleridir. *Thema*'ların başında bulunan *strategos*'lar tıpkı eksharklıkları yöneten *Eksharkos*'lar gibi hem askeri hem de sivil idareyi ellerinde bulundururlar. Bu bağlamda *thema*'lar eksharklık sistemi ile ilişkilendirilebilir. Bir diğer ikinci husus ise *thema*'ların tıpkı daha önceleri imparatorluğun sınır bölgelerinde uygulanan *limitanei* sisteminde olduğu gibi, araziye bağlı bir sistem olmasıdır⁵⁷.

Kendilerine arazi tahsis edilmiş askerler imparatorluk için askeri hizmet ile yükümlüydüler. Arazi sahibinin en büyük oğlu eğer babasının askeri yükümlülüklerini yerine getirmeyi kabul ederse bu araziyi miras olarak devralabilirdi⁵⁸. Askeri hizmet karşılığında tahsis edilen bu araziye *stratitika ktemata*, araziyi işleten askere ise *stratitotes* denilmekteydi. Bir asker için gerekli olan askeri teçhizatları bu asker arazilerinden elde ettikleri gelir ile sağlayan *stratitotes*'ler bazı vergilerden muaf

⁵³ Thema'lar sistemin kökeni ve kuruluş süreci ile ilgili bilimsel tartışmalar henüz sonlanmamıştır. Bkz. Y. Öztürk (2012). Timar-Thema teriminin ortaya çıkması, Bizans uygulaması ve Osmanlı ile mukayesesi. *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi OTAM*, 31 (31), S. 157-208; j. Haldon, (1993). Military service, military lands, and the status of soldiers: Current problems and interpretations. *Dumbarton Oaks Paper*, Vol 47, s. 7-11.

⁵⁴ Demirkent, 2005, **a.g.k.**, 3.

⁵⁵ T. T. Rice, (2002). *Bizans'ta günlük yaşam*. (Çev: Bilgi Altınoluk), İstanbul: Özne Yayınları, s. 107.

⁵⁶ A. Cameron, (2015). *Bizanslılar*. (Çev: Özkan Akpınar), İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, s. 40.

⁵⁷ Ostrogosky, 1999, **a.g.k.**, 90.

⁵⁸ I. Heart, (2014). *Bizans orduları 900-1461*. (Çev: Buket Bayrı), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, s. 14.

olmalarının yanı sıra, bunlara ücret olarak küçük bir meblağ da ödenmekteydi⁵⁹. Böylece imparatorluk ücretli yabancı asker arama külfetinden kurtularak, bu arazilerde güçlü ve yerel bir ordu kurmanın temellerini atmıştır⁶⁰.

İmparator Herakleios'un ardılları *thema*'ların oluşturulması fikrini benimseyip devam ettirmişlerdir. Fakat bu yeni sistemin en iyi biçimde uygulanması yaklaşık 200 yıl sürmüştür. Önce askerileştirilen her bölgeye oraya konuşlandırılan birliğin adı verilmiş, fakat 8. Yüzyıldan itibaren sayıları gittikçe artan *Thema*'lara, kuruldukları bölgelerin de isimleri verilmeye başlanmıştır⁶¹. Başlangıçta sadece Anadolu topraklarıyla sınırlı olduğu anlaşılan *thema*'ların sayısı, yeni toprak kazançları ve mevcut *thema*'ların daha küçük *thema*'lara bölünmesi⁶² ile giderek artmıştır. Bunların yanı sıra *thema* birlikleri yanında kurulmuş olan çeşitli küçük askeri bölgelerin önemlerinin artmasıyla, bu bölgeler de *thema* statüsüne yükseltilmiştir. Anadolu toprakları, 10. yüzyıl başlarında önem sırasına göre *Anatolikon*, *Armeniakon*, *Thrakesion*, *Opsikion*, *Bukellarion*, *Kappadokia*, *Kharsianon*, *Kolonea*, *Paflagonia* ve *Khaldia thema*'larından oluşmaktaydı. 10. yüzyıl ortalarında bunlara *Mesopotamia*, *Sebasteia*, *Lükandos*, *Leontokomis* ve *Seleukeia thema*'ları eklenmiştir (Levha 2.a)⁶³.

Daha önce belirtildiği gibi Bizans İmparatorluğu'nun 7 ve 11. yüzyıl askeri yapılanması, İmparator Mavrikios'un *Strategikon* adlı eserinde ana hatlarıyla betimlediği askeri teşkilat üzerine şekillenmiştir. Hatta 10. yüzyıl başlarında İmparator VI. Leon tarafından kaleme alınmış bir başka askeri eser olan *Tactica*'da, Mavrikos'un askeri teşkilatı neredeyse tamamen tekrar edilmiştir. Burada da yine Mavrikos'un onluk askeri sistemindeki gibi bir düzenleme görülür. Her *thema* ordusu *tagma*, *bandon* ve *tourmai* gibi birliklerden oluşmaktadır⁶⁴. Fakat *thema* arazilerinin yüzölçümleri ve

⁵⁹ Baskıcı, 2009, **a.g.k.**, 119.

⁶⁰ Demirkent, 2005, **a.g.k.**, 4.

⁶¹ Rice, 2002, **a.g.k.**, 108.

⁶² Herakleios hanedanının düşmesinden sonra başa geçen imparatorların çoğu *thema* strategoları arasından çıkmıştır. Bu şekilde tahta çıkmış olan imparatorlardan Isaurial'ı Leon (717-741) ve Amorion'lu Mikhael (820-829) birer hanedan kurmuşlardır. Güçlü *thema*'ların başındaki strategos'ların tahta ulaşabilme gücüne sahip olmaları, aynı yolla tahta ulaşan imparatorlar için tehdit unsuru olmuş böylece *thema*'ların küçültülmesi yoluna gidilmiştir. Bkz. Demirkent, 2005, **a.g.k.**, 8.

⁶³ Baskıcı, 2009, **a.g.k.**, 121-122.

⁶⁴ Leo VI (2010). *Tactica*. (Ed: George Dennis), Dumbarton Oaks, s. 47.

nüfus yoğunluklarıyla orantılı olarak ordunun gücü ve orduda görevli askerlerin sayısı da değişmekteydi. 10. yüzyıl başlarında yazan İbnü'l-Fakih Hemedani, *Anatolikon thema*'sı 15.000, *Thrakasion thema*'sı 10.000, *Khaldia thema*'sı 10.000, *Armeniakon thema*'sı 9.000, *Bukellarion thema*'sı 8.000, *Opsikion thema*'sı 6.000, *Paflagonia thema*'sı 5.000, *Makedonia thema*'sı 5.000, *Thrakia thema*'sı 5.000, *Kappadokia*, *Kharsianon* ve *Optimaton thema*'larının her biri 4.000 olmak üzere 85.000'e yakın genel bir asker sayısı verir. Yine aynı dönemlere tarihlenen Kitame Tomarları'ndan bu sayılara yakın bir liste elde edilmektedir⁶⁵.

Anadolu ve Balkan topraklarında oluşturulan *thema* birliklerinin yanı sıra imparatorluğun başkenti Konstantinopolis'e de genel olarak *tagmata* adı verilen çeşitli muhafız birlikleri konuşlandırılmıştır. Askeri nitelik bakımından *thema* ve *tagmata* birlikleri arasındaki fark oldukça büyüktür. Genellikle köylü milislerden oluşan *thema* birliklerinin aksine *tagmata* birlikleri meslekleri askerlik olan kişilerden oluşmaktaydı⁶⁶. Bunlar *thema* birliklerindeki askerlere oranla daha disiplinli ve daha iyi teçhizatlı birliklerdi. Bunlara paralel olarak da daha iyi ücret almaktaydılar⁶⁷. Bu birliklerden en önemlileri birer geçit töreni birimi halindeyken V. Konstantine (741-775) tarafından yeniden düzenlenerek seçkin vurucu birlikler haline getirilen *schole* ve *excubitores*'lerdir⁶⁸. Bunların dışında *arithmos* ve *hikanatoi* de diğer önemli muhafız birlikleridir. *Arithmos* birliği hariç diğer *tagmata* birliklerinin komutanları *domesticus* ünvanı taşımaktaydı. En önemli muhafız birliği olan *schole*'nin komutanı *domesticos* 9. Yüzyılda *Anatolikon thema*'sını komuta eden *strategos* hariç diğer tüm *thema strategos*'larına göre unvan olarak daha üstün tutulmuştur. Bir yüzyıl sonra ise imparatorun yokluğunda tüm ordunun başkumandanı görevini üstlenmeye başlamıştır⁶⁹. *Domesticos* toplamda 4.000 kişilik bir birliğe komuta etmekteydi. Onun yardımcısı *topoteretes*'lerin her biri ise 2.000 kişilik birlikleri komuta etmekteydi. Bu 2.000 kişilik birlikler bir *comes* tarafından komuta edilen 200 kişilik on bandona ayrılmaktaydı. Her

⁶⁵ Heart, 2014, **a.g.k.**, 17.

⁶⁶ Ostrogosky, 1999, **a.g.k.**, 233.

⁶⁷ Haldon, 2007, **a.g.k.**, 119.

⁶⁸ Nicolle, 2013, **a.g.k.**, 34.

⁶⁹ Heart, 2014, **a.g.k.**, 11.

bandon ise iki tane 100'er kişilik *kentarchiai*'den oluşmakta ve bunlara da *kentarch* komuta etmekteydi⁷⁰.

İmparatorluğun merkezinde bulunan *tagmata* birlikleri ve diğer *thema* ordularının bu dönemki askeri başarılarının zirveye ulaştığı görülmektedir. Fakat 9. yüzyıldan itibaren Makedonya hanedanı devrinde imparatorluğun güç kazanmasına paralel olarak gelişmekte olan büyük arazi sahibi asilzade sınıfı, toprağa dayalı bu askeri organizasyonu olumsuz yönde etkilemeye başlamıştır. Daha fazla toprak sahibi olma arzusu ile nakit paraya ihtiyaç duyan *stratiotes*'lere ait arazileri satın alarak, *thema* sisteminin zayıflamasına neden olmuşlardır⁷¹. Bu duruma paralel olarak Sasaniler ve Müslüman Araplardan sonra imparatorluğun doğusunda yeni bir tehdit ortaya çıkmıştır. Türklerin Malazgirt zaferi ile doğudan Anadolu'ya girmesi Bizans'ın toprağa dayalı askeri yapılanmasının sonu olmuştur. *Thema* ordularının yanı sıra *tagmata* birliklerinin büyük çoğunluğu da bu mücadelelerde yok olup gitmiştir. *Thema* sisteminin çöküşü ile ortaya çıkan savunma boşluğunu doldurmak için *tagmata* birliklerinden arta kalanlarla yeni birlikler oluşturulmaya çalışılmıştır⁷². Ancak daha fazla asker ihtiyacını karşılamak için imparatorluk 7. yüzyıl öncesinde olduğu gibi ücretli yabancı askeri birlikler oluşturmaya başlamıştır. Bu birliklerin çoğunluğunu Rus *Varaeg* muhafızları ve Anglo Saxonlar oluşturmaktaydı⁷³. Bunların yanı sıra Hazarlar, Peçenekler, Kumanlar, Gürcüler, Araplar ve Anadolu'ya doğudan gelen Oğuz Türklerinden de ücretli yabancı askeri birlikler oluşturulmuştur⁷⁴.

Tagmata birliklerini yeniden kurmak adına ilk girişim III. Nikephoros (1078-1081)'tan gelmiştir. III. Nikephoros, VII. Mikhael (1071-1078)'in kurmuş olduğu *Logothetai* (Ölümsüzler) birliğini yeniden canlandırmış ve Frigyalı *Kohomatenoi* alayını kurmuştur. Tarihçi Bryennios'a göre *Logothetai* (Ölümsüzler) 10.000 kişilik bir birlikti. I. Aleksios'un, savaşta ölen subayların yetimlerinden kurduğu ve yaklaşık 2000 kişilik bir mevcudu bulunan *Arkhontopulai* (beylerin evlatları) ve *Vestiarati* (İmparatorun kapı halkı askerleri) birlikleri de sonradan oluşturulan birliklerdi. Bunların dışında Anglo-İskandinav'lardan oluşturulmuş *Vardariotai* ve Türkler'den oluşturulmuş

⁷⁰ Decker, 2016, **a.g.k.**, 113.

⁷¹ Demirkent, 2005, **a.g.k.**, 14.

⁷² Heart, 2014, **a.g.k.**, 8.

⁷³ Rice, 2002, **a.g.k.**, 109.

⁷⁴ Baskıcı, 2009, **a.g.k.**, 143.

Turkopuloi birlikleri⁷⁵, I. Aleksios (1081-1118)'un imparatorluğu boyunca imparatorluk ordusunun çekirdeğini teşkil etmiştir.⁷⁶

Çoğunluğunu paralı askerlerin oluşturduğu bu birliklerin ücretleri devlet hazinesinden karşılanmakta, imparatorluk hazinesi bu ihtiyaca cevap veremediği zamanlarda ise zorunlu olarak farklı uygulamalara gidilmekteydi. Örneğin IX. Konstantinos (1042-1055) bu askerlerin ücretlerini karşılayabilmek için *solidus*'un yerine daha hafif ve ayarı 24 karattan oluşan sikkeler bastırmıştır⁷⁷. I. Aleksios'un imparatorluk döneminde ise Normanlar'a karşı verilen mücadeleler sırasında devlet hazinesi paralı askerlerin ve müttefiklerin ücretlerini karşılayamama noktasına gelmişti. Çözüm olarak İmparator ailesi ve imparatorluğa bağlı halkın bir kısmı, altın ve gümüşten olan değerli eşyalarını, eritilip paraya çevrilsin diye darphaneye teslim etmişlerdi. Bu bağışlar yeterli olmayınca da Anadolu'daki kiliselerden Türklerin eline geçmesin diye toplatılan ve kullanılmayan altın ve gümüş eşyalar da devlet darphanesine eritilip paraya çevrilsin diye teslim edilmişti⁷⁸.

İmparatorluk artık hem ekonomik hem de askeri anlamda eski güçlü görünümünden oldukça uzaktı. Aleksios'un Peçenekler'e karşı kazandığı *Levonion* (1091) ve Selçuklu Türkleri'ne karşı kazandığı Filomelion (1116) zaferlerine rağmen, askeri alandaki bu canlanma ancak onun imparatorluk dönemi boyunca etkisini gösterebilmiştir. Türklerin Malazgirt zaferi ile Anadolu'ya ayak basmaları, imparatorluk için büyük bir dönüm noktası olmuş ve yıkılıncaya kadar da bir daha asla eski görkemli gücüne kavuşamamıştır⁷⁹.

2.3. Geç Dönem Bizans Ordu Yapısı

Geç dönem Bizans orduları mevcudu 2000 ya da bazen 3000'i geçemeyen oldukça küçük birliklerden oluşmaktaydı. Bazı ender durumlarda ya da büyük seferler sırasında bu sayı 12.000'e çıkıyordu. Heart'e göre bu sayılar sadece ordudaki süvari

⁷⁵ Bizans ordusundaki Türk askerler için bkz. Y. Ayönü (2009). Bizans ordusunda ücretli Türk askerler (XI-XII. yüzyıllar). *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 25, s. 53-69.

⁷⁶ Heart, 2014, **a.g.k.**, 22-23

⁷⁷ Herrin, 2010, **a.g.k.**, 303.

⁷⁸ A. Komnena, (2004). *Alexiad* (Çev: Bilge Umar), İstanbul: İnkılap Kitapevi, s.191.

⁷⁹ Heart, 2014, **a.g.k.**, 23.

birliklerini karşılamakta olup, piyade birlikler de eklenince bu sayıların birkaç kat artırılması gerekmektedir⁸⁰.

İmparatorluk, merkezden uzak bölgelerde *Katepanikon* denilen ve oldukça küçük birliklerden oluşan yeni bir *thema* sistemi kurmuştur. *Katepanikon* bir *Kastron*'dan (kale) yönetilmekte ve her *Kastron*, *Kephale* ünvanıyla bilinen valiler tarafından idare edilmekteydi⁸¹. *Kastron*, *Katepanikon*'un merkezinde bulunur ve etrafı surlarla çevrili bir kasaba görünümünde olup, askeri işlere *Kastrofilaks* adıyla bilinen bir komutan bakmaktaydı. *Kastrofilaks*, bulunduğu *Katepaniko*'nun savunmasındaki stratejiden sorumluydu. Onun yardımcısı durumundaki *Çausios* ise orada bulunan *Megala Allagia* adındaki askeri birliğe komutanlık etmekteydi⁸².

İmparatorluğun merkezinde ise *Takseis* ya da *Allagion* denilen askeri birlikler mevcuttu. Eski *Bandon* ve *Tagma* terimleri az da olsa karşımıza çıkmasına rağmen geç dönemde en sık rastlanılan birlik türü, bir *Allagator*'un komuta ettiği *Allagion* birliği olup, *Bandon* birliği'nin yerini almıştır. Bu birlikler 300 ya da 500 kişilik birlikler halinde teşkilatlanmışlardır⁸³. Adı bu dönemde daha çok zikredilmesine rağmen aslında *Allagion* birliği aslında 9. yüzyıldan beri bilinmekteydi. 9. yüzyıl dönem kaynakları olan *Sylloge Tacticorum* ve *Praecepta Militaria*, *Allagion*'u bir askeri birlik olarak ifade etmektedirler⁸⁴.

Dönem kaynakları geç dönemde *Allagion*'un kapsadığı muhafız birlikleri hakkında da bilgiler vermektedir. I. Aleksios'un imparatorluk döneminde oluşturulan *Vardariotai* birliği 13. yüzyılda dağıtılmıştır. Ps.- Kodinos'un *Makamlar Kitabı*'na göre biri piyade diğeri süvari olan iki *Allagion* birliğinden oluşan *Paramonai*, *Vardariotai*'nin yerini almıştır. Aynı dönemde *Paramonai* birliğinin yanında *Vareg* muhafız birliği de askeri bir birlik olarak hizmet vermektedir⁸⁵.

Geç dönem Bizans imparatorluk ordusu görüldüğü üzeri hem nitelik olarak hem de sayı olarak eski görünümünden çok uzaktaydı. Çoğunluğunu paralı askerlerin oluşturduğu birlikler hem yerli unsurlar kadar bağlılıkla savaşmıyor hem de

⁸⁰ Heart, 2014, **a.g.k.**, 25.

⁸¹ Decker, 2016, **a.g.k.**, 117.

⁸² Decker, 2016, **a.g.k.**, 118.

⁸³ Heart, 2014, **a.g.k.**, 25.

⁸⁴ S. Kyriadiakis (2011). *Warfare in the Late Byzantium 1204-1453*. Leiden, Boston: Brill, s. 84.

⁸⁵ Heart, 2014, **a.g.k.**, 31.

imparatorluk hazinesi için önemli bir külfet haline geliyordu. Bu durum Bizans'ın çöküşüne kadar bu şekilde devam etmiş ve ordunun savaş gücünü azaltan bir etki yaratmıştır.⁸⁶

⁸⁶ Baskıcı, 2009, **a.g.k.**, 144.

3. BİZANS ASKERİ TEÇHİZATI

Bizans İmparatorluğu, daha önce değindiğimiz gibi askeri alanda da diğer alanlarda olduğu gibi Roma'dan devraldığı geleneği geliştirerek ve strateji noktasında farklı çözüm yolları arayışına girerek bu geleneği sürdürmüştür. Orduda görevli askerlerin kullanmış oldukları savaş malzemelerinde de bu geleneğin izlerini sürmek mümkündür. Bu anlamda sadece kendi köklerinden değil, savaş ya da barış, etkileşim sebebi ne olursa olsun kendi çağında varlık gösteren diğer toplumlardan da etkilenmiştir. Bu nedenle imparatorluk ordusunun kullanmış olduğu askeri teçhizat oldukça çeşitlilik göstermektedir.

İmparatorluk ordusu, bazen kendi sınırlarının ötesine yapılacak olan seferlerde bazen de dışarıdan gelebilecek düşman saldırılarına karşı en etkin gücü ve bu gücün teçhizat bakımından iyi derecede donatılmış olması gerekiyordu. Söz konusu savaş malzemeleri, doğrudan devlet tarafından işletilen *Fabricae*'lerde⁸⁷, yani imparatorluğa bağlı atölyelerde üretilmekteydi. İmparatorluğun askeri teçhizat üreten fabrikalarının çoğu Konstantinopolis ve Thessalonike'de yoğunlaşmıştı. Bunların dışında zengin mineral yataklarına sahip bazı eyaletlerde de aynı türden üretim yapan atölyeler bulunmaktaydı. Kılıç ve kalkan üretimi yapan atölyelere sahip Nikomedia (İzmit) ile Sardis (İzmir) ve Caeserea (Kayseri), imparatorluğun önemli silah üretim merkezi durumundaydılar. Kargı, mızrak ve zırh üretimi yapan Hieropolis ise bir başka önemli silah üretim merkeziydi. Diğer üretim merkezleri ise Anadolu'nun Kuzey-Batı kıyıları boyunca hizmet vermekteydi⁸⁸.

İmparatorluğun çeşitli bölgelerinde üretimi yapılan bu silahlarla her askeri aynı oranda teçhizatlandırmak neredeyse olanaksızdı. Bununla ilgili olarak *strategikon*'un yazarı askerlere ait teçhizatın rütbe ve alınan maaş ile uygun olmasını tavsiye eder⁸⁹. Haldon ise orduda sadece ön cephede bulunan askerlerin teçhizat bakımından daha donanımlı olduğunu ileri sürmektedir⁹⁰. Ordunun en iyi donanımlı askerleri *clibanarii*⁹¹ ve *cataphracti*⁹² yani ağır süvari birlikleriydi. Bazı birlikler ise diğer silahlara nispeten daha iyi kullandıkları silahlara göre adlandırılmıştır. Örneğin atlı okçu birliği olan

⁸⁷ Birçok branşta sanatkar askerin çalıştığı ve üretim yaptığı atölye. Bkz. Şenocak, 2014, **a.g.k.**, 67

⁸⁸ Rice, 2002, **a.g.k.**, 109.

⁸⁹ *Strategikon*, 2010, **a.g.k.**, 34.

⁹⁰ Haldon, 1999, **a.g.k.**, 129.

⁹¹ Mızrak ve ok-yay gibi silahları olan ağır süvariler. Bkz. Şenocak, 2014, **a.g.k.**, 34

⁹² Atı ve binicisi zırhla kaplı süvari. Bkz. Şenocak, 2014, **a.g.k.**, 27

sagittarii, piyade mızrakçılar olan *lanciarus*'lar ve mancınık mürettebatı olan *ballistarius*'lar bunlardan bir kaçıydı⁹³.

Askerler tarafından kullanılan silahlar işlevlerine göre ya saldırı ya da savunma amacıyla, daha büyük boyutlu olanlar ise kuşatma amacıyla kullanılmaktaydılar. Kılıç, mızrak, kargı, ok ve yay, balta, gürz, arbalet ve sapan gibi silahlar saldırı amaçlı kullanılırken, askeri kıyafet, zırh, başlık ve kalkan gibi teçhizatlar savunma amaçlı kullanılmaktaydılar. Kuşatmalarda ise mancınık, ballista, oranger ve Rum ateşi gibi daha büyük boyutlu silahlar kullanılmaktaydı. Günümüze kadar varlığını sürdürebilmiş olan arkeolojik kalıntılar ve görsel sanatlardaki tasvirler bu silahların form ve boyutları hakkında fikir yürütülmesini sağlamaktadır.

3.1. Savunmada Kullanılan Askeri Teçhizatlar

3.1.1. Kıyafet

Bizans ordusunda görevli askerler genellikle keçi yününden, kaba yünden ya da ketenden yapılmış uzun kollu ve üzerinde renkli madalyonların işlendiği bir ceket giyerlerdi⁹⁴. *Strategikon*'un yazarı piyade askerlerine Got tipi tunikler giymelerini tavsiye eder⁹⁵. Süvari birlikleri ise Avar tipi tunikler kullanmaktaydı. İkisi arasındaki fark ise tuniklerin işlevselliğinden kaynaklanmaktaydı. Süvarilerin kullandığı Avar tipi tunik ortasından yırtmaçlı olup at üzerinde rahat hareket edilebilmesine olanak tanımaktaydı. Got tipi tunik ise kesintisiz olarak dizlere kadar uzanmaktaydı ve piyade için oldukça uygundu⁹⁶.

Antik Yunan ve Romalılarından beri kullanılan *ptygeries* Bizans askerlerinin kullandığı bir başka kıyafet türüydü. Alt kısmı baldırları örtecek şekilde aşağı doğru sarkıtılan deri ya da kumaş şeritlerden oluşmaktaydı. Orta ve geç dönemlerde boyu daha da kısalan *ptygeries*'in, koruyucu etkisini arttırmak için hem gövde hem de baldırları örten sarkık şeritler daha sert malzemedен yapılmıştır⁹⁷. *Kabadion* ise kalın dolgulu ve

⁹³ Nicolle, 2013, **a.g.k.**, 34.

⁹⁴ Decker, 2016, **a.g.k.**, 145.

⁹⁵ *Strategikon*, 2010, **a.g.k.**, 179.

⁹⁶ T. Dawson (2010). *Bizans piyadesi, Doğu Roma İmparatorluğu 900-1204*. (Çev: Gürkan Ergin), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, s. 24.

⁹⁷ P. L. Grotowski, (2010). *Arms and armour of the warrior saints: Tradition and innovation in Byzantine iconography (843-1261)*. Leiden, Boston: Brill, s. 162-163.

uzun bir kıyafet olup hem piyade hem de süvariler tarafından kullanılmaktaydı. Ön taraftaki açıklık kısmını kapatmak için metal, ahşap ya da kemik düğmeler kullanılmaktaydı. Kol kısımları genellikle dirsek hizasında sonlanmasına rağmen, piyadeler için daha çok uzun kollu *kabadion*'lar tercih edilmekteydi. Bazen bu uzun kol kısımları daha rahat hareket edilebilmesi için arkaya çekilerek omuz arkasında bağlanıyordu (Levha 2.b)⁹⁸. *Kabadion*'a benzer bir kıyafet olan *kremasmata* keçe kaplı kalın bir kumaştan elde edilmekteydi. Alt kısımları, süvari at zerindeyken belden aşağı doğru inerek süvarinin bacaklarını örtecek kadar uzun ve geniş tutulmaktaydı⁹⁹.

Kıyafetler dışında askerler *sagum* ya da *gauna* olarak adlandırılan kalın ve kapüşonlu pelerinler de kullanılmaktaydı¹⁰⁰. Ketenden yapılan bu pelerinlerin kullanımı ile ilgili bilgiler *strategikon*'da da geçmektedir. Kötü hava koşullarında askerler bu pelerinleri hem zırhlarının üzerine hem de diğer teçhizatları öretecek şekilde giyerek ıslanmalarını önleyebilirdi. Oklara karşı da bir miktar koruma sağlayan bu pelerinler ayrıca devriye gezen askerlerin parlayan zırhlarının düşman tarafından fark edilmesini de önlemekteydi¹⁰¹.

Askerler miğfer takmadığı zaman *pannonia* tipi başlıklar kullanılmaktaydılar. Kalın keçeden yapılan bu başlıkların tepe kısmı kapalı olup alt kısımları alın hizasından itibaren yukarıya doğru kıvrık bir forma sahipti. *Kampotouva* adını verdikleri uzun yün tozlukları ise geç Roma döneminden beri kullanılmaktaydı. Bunlar da perslerin kısa pantolon üzerine tozluk giyme geleneklerinin benimsenmesi ise ortaya çıkmıştı¹⁰². Topuk kısımları açık, dizin altına kadar uzanan kalın bağcıklı *kampagia* ise askerlerin kullandığı ayakkabılardan biriydi. Uzun siyah deri çizmeler olan *krepides* ya da *hyopdemata* ise askerler tarafından giderek yaygın şekilde kullanılan diğer ayakkabılardı. Subaylar ise daha çok uzun beyaz çizmeleri tercih etmekteydiler (Levha 3.a)¹⁰³.

⁹⁸ Dawson, 2010, **a.g.k.**, 23-24.

⁹⁹ T. Dawson, (1988). Kremasmata, kabbadion, klibanion: Some aspects of Midlle Byzantine military equipment reconsidered. *Byzantine and Modern Greek Studies* 22, s. 46.

¹⁰⁰ Decker, 2016, **a.g.k.**, 145.

¹⁰¹ Strategikon, 2010, **a.g.k.**, 35.

¹⁰² Dawson, 2010, **a.g.k.**, 19.

¹⁰³ Decker, 2016, **a.g.k.**, 145.

3.1.2. Zırh

Bizans ordusunda görevli askerler için en önemli teçhizatlardan biri kuşkusuz zırhtı. Kılıç, ok ya da mızrak gibi ölümcül silahlara karşı vücudu korumakta veya bu türden saldırılar sonucunda oluşan yaralanmaları daha aza indirgemekteydi. Bizans askerleri, malzemesi ve yapım tekniği açısından birbirinden çeşitli zırhlar kullanmıştır. Bu çeşitlilik, hem geleneğin hem de değişen zaman ve koşulların ortak bir sonucu olarak karşımıza çıkmaktadır.

Daha önceleri Romalılar tarafından kullanılan *lorica segmentata*¹⁰⁴ 3. yüzyıl ortalarından itibaren kullanılmamaya başlanmıştır¹⁰⁵. 4. yüzyıldan itibaren, çekme tel ile kenetli halkaların bir karışımından veya küçük demir levhaların delinmesiyle oluşan halkalardan örülen eski *loricia hamata*¹⁰⁶ zırhı geliştirilerek yeni bir zırh (cataphracta; Yunanca zaba) kullanılmaya başlanmıştır (Levha 3.b)¹⁰⁷. Dawson, örme zırh ya da zincir zırh anlamına gelen bu zırhı tanımlarken *lorikion alusidoton* terimini kullanmakta ve alt kısmının baldırlarda, kol kısmının ise dirsek hizasında sonlandığını ifade etmektedir¹⁰⁸. Diğer zırh tiplerine göre daha esnek olduğu için kullanımı daha da kolay olan zincir zırh mızrak, ok ve kılıç gibi delici silah darbelerini önlemede oldukça etkiliydi. Yapımında kullanılan demir halkaların çapları 3 mm ile 12 mm arasında değişmekteydi. Her halka bir çekiç yardımıyla dövülüp düzleştirildikten sonra birbirine kenetlenerek metal bir kumaş elde edilirdi (Levha 4.a). Yapımı zaman almasına rağmen esnek olması ve kullanım kolaylığından dolayı tüm imparatorluk tarihi boyunca kullanılmaya devam edilmiştir¹⁰⁹.

İmparatorluk ordusunun uzun bir süre kullanmış olduğu diğer bir zırh türü ise pullu zırhtır (Levha 4.b). *Lorikion pholidoton* olarak bilinen bu zırh türü de tıpkı zincir zırh gibi baldır hizasında sonlanmakta ve kol kısmı ise dirsek hizasına kadar

¹⁰⁴ Romalıların kullanmış olduğu *lorica segmentata*, deri üzerine kanca veya tokalar yardımıyla tutturulan metal plakalardan oluşmaktaydı. Bkz. K. Devries, R. D. Smith, (2007). *Medieval weapons: An illustrated history of their impact*. Santa Barbara, California: ABC-CLIO, s. 24; Şenocak, 2014, **a.g.k.**, 99

¹⁰⁵ I. P. Stephenson, (2006). *Romano-Byzantine infantry equipment*. Stroud, Gloucestershire: Tempus Puplicing, s. 50.

¹⁰⁶ Sözlük anlamı için bkz. Şenocak, 2014, **a.g.k.**, 99

¹⁰⁷ Decker, 2016, **a.g.k.**, 149.

¹⁰⁸ Dawson, 2010, **a.g.k.**, 24.

¹⁰⁹ Decker, 2016, **a.g.k.**, 149-150.

uzanmaktaydı¹¹⁰. Bir kumaş ya da deri üzerine metal veya deri pulların tutturulmasıyla oluşan bu zırh kullanıcıya birçok avantaj sağlamaktaydı. Üretim kolaylığının yanı sıra kullanımı da oldukça rahat olan bu zırh, Bizanslı'lardan çok daha önceleri de bilinmekte ve kullanılmaktaydı¹¹¹. Pullu zırh, zincir zırha oranla daha az esnek olmasına rağmen oldukça Roma döneminde de oldukça popüler olup *lorica squamata*¹¹² olarak bilinirdi¹¹³.

Yaprak zırh yani *klibanion* Bizans askerinin kullanmış olduğu bir başka zırh tiptiydi (Levha 5.a)¹¹⁴. Kökeni Asurlulara dayanan bu zırh Yunanlılar ve Romalılar tarafından da kullanılmıştır. Metal, deri ya da boynuz levhaların, deri sıırım ya da tel yardımıyla birbirine tutturulmasıyla elde edilirdi¹¹⁵. Dawson'a göre ise aynı malzemedeki levhaların birbiri yerine deri bir zemine tutturulmasıyla elde edilirdi¹¹⁶. Deri zemine tutturulduktan sonra, üst kısımları yuvarlak, alt kısımları ise köşeli olan bu levha parçaları birbirine bağlanırdı. Bu şekilde üst üste binen levhalar ve tutturuldukları deri etkin bir koruma gücü sağlamaktaydı. Birbirine bağlı halde olan levhalar darbe sırasında ayrılabilir tutturulmuş oldukları deri astardan kopmayarak daha az hasar alınmasını sağlardı (Levha 5.b)¹¹⁷. Haldon'a göre bu zırh 6. yüzyıldan bu yana Bizans imparatorluk ordusu tarafından kullanılmaktaydı¹¹⁸. Dawson ise Batı Roma İmparatorluğu'nun çöküşünü izleyen çalkantılı yıllarda kullanımdan kalktığını, ancak 10. yüzyıldan itibaren tekrar üretilmeye başlandığını ifade eder. Fakat yapım aşamasındaki karmaşıklığı ve maliyetinden dolayı, imparatorluk ordusu tarafından hiçbir zaman yoğun olarak kullanılmadığı görüşünü ileri sürer (Levha 6.a)¹¹⁹.

Yukarıda değinilen zırh tipleri dışında, kaynaklar kol ve baldırlar için kullanılan koruyucu zırhlara da değinirler. Kolları korumada kullanılan *manikellia* genellikle ipek

¹¹⁰ Dawson, 2010, **a.g.k.**, 24.

¹¹¹ Grotowski, 2010, **a.g.k.**, 133.

¹¹² Sözlük anlamı için bkz. Şenocak, 2014, **a.g.k.**, 101

¹¹³ M. C. Bishop and J. C. N. Coulston, (2006). *Roman military equipment: From the Punic Wars to the fall of Rome*. Oxford, UK: Oxbow Books, s. 64.

¹¹⁴ Decker, 2016, **a.g.k.**, 150.

¹¹⁵ Grotowski, 2010, **a.g.k.**, 137.

¹¹⁶ Dawson, 2010, **a.g.k.**, 24.

¹¹⁷ Decker, 2016, **a.g.k.**, 154-155.

¹¹⁸ J. Haldon (1975). Some aspects of Byzantine military technology from the six to tenth centuries. *Byzantine and Modern Greek Studies* 1, s. 18.

¹¹⁹ Dawson, 2010, **a.g.k.**, 24-25.

ya da pamuk kumaştan dikilerek elde edilmekteydi. Fakat koruyucu etkisini arttırmak için metal ya da başka malzemeler ile de desteklenebilirdi (Levha 6.b)¹²⁰. *Cheironanika* olarak da bilinen bu uzuv zırhı, Dicker'a göre muhtemelen Persler, step göçebelere ve özellikle de Avarlar ile olan etkileşimin bir ürünü olarak karşımıza çıkmaktadır¹²¹. Ayak ve baldırları korumak için ise *podopsella* denilen zırh kullanılırdı. *Strategikon*'a göre *podopsella* ağaç ya da metalden üretilirdi (Levha 7.a). Deri malzeme ile üretilen *krepides* ve *hypodemata* ise diğer ayak zırhlarına oranla daha uzun tutulmuştur¹²². Baldırlara kadar çıkabilen bir uzunluğa sahip oldukları için normal zamanlarda diz altına yani kaval kemiğine doğru indirilebiliyorlardı. Savaş sırasında ise baldırları koruyacak şekilde yukarı doğru çekilebiliyorlardı¹²³. Paleologoslar döneminde kullanılan ve genellikle zincir zırhtan yapılan *chausses* ise bir başka ayak zırhı olarak kullanılmıştır. Bunun dışında *toubia* olarak bilinen keçe ya da kapa ipekten yapılan diz zırhı da kullanılmıştır¹²⁴.

3.1.3. Başlık

Romalıların daha önce kullanmış oldukları basit bronz miğferler 3. yüzyıldan itibaren değişime uğramaya başlar. Bu değişim, ordu boyutundaki artış, ucuz hammadde ve üretim kolaylığının doğal bir sonucu olarak ortaya çıkar. Artık daha iyi bir tasarım söz konusudur. Hem yüz kısmını hem de boyun kısmını korumak için başlığa demir veya bronzdan siperliklerin eklendiği görülür¹²⁵. Bu türden çok parçalı başlık tipleri, yapım aşamasında çok daha az zaman harcanmasına ve üretim kolaylığına rağmen piyade için yeterli korumayı sağlıyordu¹²⁶. Başlık tasarımındaki bu değişim ve gelişim, kendi geleneğinin dışında, etkileşim halinde oldukları Sasaniler, ve bozkır göçebelere etkisi altında şekillenmiştir¹²⁷. Etkileşim ürünü olarak ortaya çıkan bu yeni başlık tasarımları erken, orta ve geç Bizans döneminde de kullanılmaya devam edilmiştir.

¹²⁰ Grotowski, 2010, **a.g.k.**, 186; Dawson, 2010, **a.g.k.**, 25.

¹²¹ Decker, 2016, **a.g.k.**, 157.

¹²² Grotowski, 2010, **a.g.k.**, 188-195.

¹²³ Dawson, 2010, **a.g.k.**, 25.

¹²⁴ Decker, 2016, **a.g.k.**, 158.

¹²⁵ Devries, Smith, 2007, **a.g.k.**, 23.

¹²⁶ Decker, 2016, **a.g.k.**, 159.

¹²⁷ Stephenson, 2006, **a.g.k.**, 14.

Tepesindeki çıkıntıdan dolayı omurgalı olarak adlandırılan başlık türü, iki farklı isimle karşımıza çıkmaktadır. Bunlar buldukları yerlerden dolayı *Intercisa* ve *Berkasovo* tipi başlık olarak adlandırılmışlardır. Genel özellikleri itibariyle, tepe kısmında çıkıntı yapan metal şeridin yanı sıra, hem boyun kısmında hem de yüz kısmında metal siperlikleri bulunur (Levha 7.b). Günümüze ulaşan örnekler, bu siperliklerin başlığın kendisi ile bir bütün olarak tasarlanmadığını ortaya koymaktadır. Bu tipteki başlıklar, hem başlığın hem de siperliklerin uygun yerlerine açılan delikler yoluyla birbirlerine tutturularak üretilmişlerdir¹²⁸.

Bizans piyadesi tarafından kullanılan bir başka başlık türü de *Spangenhelme*'dir. Tıpkı *Intercisa* ve *Berkasovo* tip başlıklarda olduğu gibi bunda da boyun ve yüz için koruyucu siperlikler bulunurdu. Boyun ve yüz siperlikleri yine aynı şekilde başlık kısmına tutturularak kullanılmışlardır. Başa oturtulan kısım ise dört ya da altı metal şeridin başlığın merkezine doğru kıvrılarak, burada küçük metal bir diskin altında birleştirilmesiyle oluşurdu. Bu metal şeritler, alın hizasında ise daha geniş metal bir halka ile birleştirilirdi (Levha 8.a.b).

Orta Bizans döneminde hem omurgalı hem de *Spangenhelme* tipi miğferler kullanılmaya devam etmiştir. Ancak tasarım açısından eski örneklerine oranla daha basit üretim söz konusudur. Bunların yanı sıra Rusya ve Ukrayna'da ele geçen ve 10. ve 11. yüzyıllara tarihlenen Kafkas tipi başlıklar da kullanılmıştır. Form açısından *Spangenhelme* tip başlık ile benzerlik göstermesine rağmen, daha yüksek ve sivri tepeli olması yönü ile farklıdır (Levha 9.a.)¹²⁹. 12. yüzyılda düz ve açılı siperlikleri olan tas miğferler ortaya çıkmaya başlar ve bunlar ense kısmını korumak için zincir ya da deriden bir boyunluk ile kullanılırdı¹³⁰. Dawson tas miğferlerin, Roma ordusun çok daha önce kullanmış olduğu başlık formunun bu dönemde tekrar gündeme gelmesiyle ortaya çıkmış olabileceği görüşünü ileri sürer. Bir diğer yenilik ise Frig başlığına benzer tipte yeni bir başlık tipinin kullanılmaya başlanmasıdır¹³¹.

¹²⁸ Bishop and Coulston, 2006, **a.g.k.**, 210.

¹²⁹ Dawson, 2010, **a.g.k.**, 21.

¹³⁰ Decker, 2016, **a.g.k.**, 159.

¹³¹ Dawson, 2010, **a.g.k.**, 22.

3.1.4. Kalkan

Bizans ordusunda görevli askerlerin savunma amaçlı kullandıkları en önemli teçhizatlardan biri de kalkandı. Önceleri Romalılar tarafından da kullanılmış olan kalkanların hem yapım malzemesi hem de yapım tekniği açısından pek değişikliğe uğramadığı görülür. Kalkanları tanımlamada kullanılan terim çeşitliliği ise şekil ve boyut farklılıklarından kaynaklanmaktadır.

Kalkan yapımında ahşap malzeme kullanılırdı ve bu ahşap malzemenin üzeri bazen metal bir plaka bazen de deri ile kaplanırdı. Bu kaplama hem kalkanın koruyucu etkisini arttırmakta hem de üzerine yapılacak olan süslemeler için daha uygun bir zemin oluşturmaktaydı. Kalkanın tam ortasındaki açıklıkta elle tutmak için tahta bir tutamaç bulunur ve bu açıklık, kalkanı tutan elin hasar görmemesi için bombeli bir metal ile kapatılırdı¹³². Bazen de tahta yerine halattan bir tutamaç kısmı ve bir omuz askısı bulunurdu¹³³.

Skoutarion terimi hem oval hem de dairesel tipte kalkanlar için kullanılmaktaydı (Levha 9.b). Her iki tipte dışa doğru bombeli bir forma sahipti. Çapları genellikle 75-90 cm. arasında bir uzunluğa sahip olmasına rağmen, kalkanın formuna göre bu boyut daha da uzayabilir. Örneğin damla biçimindeki *skoutarion*, kavisli üst kısım ve aşağıya doğru daralarak uzanan formu ile 110 cm'lik bir uzunluğa sahipti (Levha 10.a.b)¹³⁴. Bizans ordusundaki kalkan çeşitliliği bunlarla sınırlı değildi. *Tactica*'da *thyreoi* olarak adlandırılan büyük kalkanların taşınması tavsiye edilir¹³⁵. *Alexiad*'da peltastes olarak anılan askeri bir birlikten söz edilir ki bu birlik, adını, *pelta* denilen küçük bir kalkandan almaktadır¹³⁶. Bunun yanı sıra *thornos* denilen daha büyük boyutlu kalkanlarda kullanılmaktaydı¹³⁷.

¹³² Grotowski, 2010, a.g.k., 215-217.

¹³³ Decker, 2016, a.g.k., 160.

¹³⁴ Dawson, 2010, a.g.k., 25.

¹³⁵ *Tactica*, 2010, a.g.k., 75.

¹³⁶ Komnena, 2004, a.g.k., 83.

¹³⁷ Dawson, 2010, a.g.k., 26.

3.2. Saldırıda Kullanılan Askeri Teçhizatlar

3.2.1. Ok ve yay

Ok ve yay bir bütün olarak varlığı eski çağlardan bu yana bilinen en eski ve en etkili silahlardan biridir. Çünkü savaş alanında düşmanla göğüs göğse çarpışmaya girmeden önce uzak mesafelerden fırlatılan oklar ile düşmanın savunma gardı düşürülebiliyordu. Neredeyse bütün uygarlıklar tarafından kullanılan bu teçhizat Bizans ordusu için de büyük önem teşkil etmekteydi. Bu, kendi yaşadıkları deneyimlerle edindikleri bir tecrübeydi.

Birçok dönem kaynağı okçuluk talimleri ile ilgili bilgiler vermektedir. Örneğin İmparator Mavrikios, askeri el kitabı olan *Strategikon*'da askerlerin, Romalılar ya da Persler gibi ayakta hızlı ok atma talimleri yapmalarını öğütler. Ayrıca at zerindeyken de öne, arkaya, sağa ve sola hızlı hızlı ok atmalarını ve sadaklarında ise yaklaşık 30 ya da 40 adet ok bulundurmalarını tavsiye eder¹³⁸.

Erken dönem Bizans süvari okçuları ordunun bel kemiğini oluşturmakta ve büyük zaferler kazanılmasında etkin rol oynamaktaydı. Örneğin bu yolla Perslere karşı büyük başarılar elde etmişlerdir¹³⁹. İmparatorluğun her döneminde ordu yapılanması içerisinde süvari ve yaya okçu birlikleri bulunmaktaydı. Fakat takip eden dönemlerde okçu birliklere olan ilgi azalmıştı. Malazgirt ve sonrasında Türkler'in Anadolu'da Bizans'a karşı yürüttükleri mücadelelerdeki üstünlüğü şüphesiz ok ve yayı ustaca ve yoğun şekilde kullanmalarıyla ilgiliydi. Bu sarsıcı dönemden sonra, okçu birliklerin önemini bir kez daha kavrayan Bizans, Türklerden ücretli okçu askerler kiralayarak ve kendi askerlerini bu şekilde eğiterek ordusunu tekrar güçlendirme yoluna gitmiştir. Bizans İmparatoru Aleksios Komnenos (1081-1118) da tıpkı Mavrikios (582-602) gibi kendi birliklerine ok ve yayın yapımının yanı sıra nasıl kullanmaları gerektiği ve savaşlardaki önemi konusunda eğitim vermiştir¹⁴⁰.

Bizanslılar ok atmada kökeni Orta Asya olan Hun yayı ya da kompozit refleks yay denilen yayı kullanmışlardır (Levha 11.a.b). Romalılar tarafından ilk kez İmparator Augustus döneminde kullanılmaya başlanan kompozit refleks yayı, Bizanslılar

¹³⁸ Mavrikios, 2010, **a.g.k.**, 33-34.

¹³⁹ Haldon, 1975, **a.g.k.**, 12.

¹⁴⁰ T. Metin, (2014). Selçuklularda okçuluğa genel bir bakış. *Tarih Okulu Dergisi*, Sayı XVII, s. 131-153.

tarafından da kullanılmaya devam etmiştir¹⁴¹. Söz konusu yayın merkezi tahtadandır. Göbek kısmındaki elastik katman genellikle büyükbaş hayvan boynuzundan yapılırdı. Kuruyan ilk katmandan sonra bir veya daha fazla katman eklenmesiyle çok destekli bir katman desteği sağlanmış olurdu ki buda yaya güçlü bir gerilim imkanı verirdi. Kulak denilen kısım ise yayın her iki kanat ucunda olup, ters yöne doğru bakacak şekilde eklenirdi. Yayın tutulduğu kabza kısmı ise merkezde yer alırdı. Bütün bu parçaları birbirine tutturmak için ise tendon ya da derinin kaynatılması ile elde edilen tutkal kullanılmaktaydı¹⁴². Kullanılan oklar ise ahşap bir gövde ve dövme tekniği ile elde edilen değişik tipte ok uçlarından oluşmaktaydı. Ok uçlarının sap kısmı ya iğneli ya da yuvalı olup ahşap gövdeye tutturulurdu. Gövde kısımları ise form açısından yassı kesitli, üç kanatlı, dörtgen kesitli ve daire kesitli olabilmekteydi. Hem yay hem de okların bulunduğu sadak, bir askı yardımıyla bel ya da omuzda taşınırdı¹⁴³.

Kompozit refleks yayı için yaklaşık 36 kg'lık bir çekim gücüyle ortaya çıkan gerilim, okun hedefini bulması için yeterli gibi görülür. Bu şekilde en az 300 metre uzaklığa gidebilen okun zırhlı bir hedefe karşı etkili menzili ise yaklaşık 100 metre civarındadır¹⁴⁴. Bu yönü ile diğer yaylara nazaran daha etkili olan kompozit refleks yayı imparatorluğun sonuna kadar kullanılmaya devam etmiştir.

3.2.2. Kılıç

Kılıç, hem süvari hem de piyade birliklerin kullanmış olduğu bir başka saldırı silahıydı. Farklı metal teller bir araya getirilir ve kaynaşması için dövülürdü. Bu şekilde istenen form ve boyutta kılıçlar elde edilirdi. Fakat kılıç yapımı büyük ustalık gerektirmekteydi. Çünkü çok sert kılıçlar kolayca kırılmakta, yumuşak kılıçlar ise kolayca eğilip bükülebilmekteydi. Bu yüzden demiri yeteri kadar dövmek gerekiyordu¹⁴⁵.

Romalıların daha önceleri kullanmış oldukları *gladius*, yaklaşık 60 cm. olup her iki yanı keskin ve konik uçlu bir kılıçtı. Kabza kısmı ise ahşap ya da boynuzdan

¹⁴¹ Ü. Yücel, (1999). *Türk okçuluğu*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, s. 12; I. P. Stephenson, (1999). *Roman infantry equipment*. Stroud, Gloucestershire: Tempus Puplicing, s. 162.

¹⁴² Luttwak, 2012, **a.g.k.**, 40.

¹⁴³ Dawson, 2010, **a.g.k.**, 26.

¹⁴⁴ Decker, 2016, **a.g.k.**, 169.

¹⁴⁵ Decker, 2016, **a.g.k.**, 169.

yapılırdı. Dördüncü yüzyıldan itibaren ise *gladius*'a oranla daha uzun fakat yine her iki tarafı keskin olan *spatha*¹⁴⁶ kullanılmaya başlanmıştır (Levha 12.a.b)¹⁴⁷. Boyut olarak farklı ölçülere sahip olan *spatha*, genellikle 65-80 cm. aralığında bir uzunluğa ve 4,5-7,5 cm aralığında bir enine sahipti. Kabza kısmı hafifçe iç bükey ve oldukça dar olup, kılıcın gövdesi kabzaya paralel uzanır ve konik bir uçla sonlanmaktaydı¹⁴⁸.

Strategikon'un yazarı, askerler için gerekli savaş ekipmanları hakkında tavsiyeler verirken *herul*¹⁴⁹ kılıcı taşımalarını da öğütler¹⁵⁰. 6. yüzyıl sonlarına doğru ortaya çıkmaya başlayan *herul* kılıcının formuyla ilgili kesin bir bilgi söz konusu değildir. Ancak tip olarak orta ve güneydoğu Avrupa'daki gömülerde ele geçen Cermen kılıçları ile benzerlik göstermesi olasıdır. Yapımında kullanılan metalin kaliteli olması ve daha iyi dövülerek üretilmesi ise *herul* kılıçlarını, *spatha*'lardan ayıran faktörler olabilir¹⁵¹.

Her iki tarafı keskin düz kılıçlar imparatorluğun sonuna kadar kullanımda kalmıştır. Fakat standart bir form üzerinden devam etmemiştir. Düz kılıçlardaki boyut farklılığı bunu açıkça ortaya koymaktadır. Erken dönemde *spatha* ve *herul* kılıcının yanı sıra Avarlar'a özgü uzun, düz ve her iki tarafı keskin kılıçların da kullanıldığı bilinmektedir. Benzer örnekleri, hem Sasani hem de İslam sanatında görülen uzun düz kılıçlar 100 cm-107 cm. aralığında bir uzunluğa sahiptir¹⁵². 10. yüzyılın bir askeri el kitabı olan *Sylloge Tacticioum*'a göre de *spatha* türü uzun düz kılıçların yaklaşık olarak 94 cm'den daha kısa olmaması gerektiği ifade edilir¹⁵³.

10. yüzyıldan itibaren özellikle süvari birlikleri tarafından kullanılan bir başka kılıç türü de kavisli ve tek tarafı keskin olan *paramerion*'dur (Levha 13.a.b). Kabza kısmı diğer kılıç türlerine göre daha geniş tutulan *paramerion* da tıpkı *spatha* gibi bir

¹⁴⁶ Sözlük anlamı için bkz. Şenocak, 2014, a.g.k., 151

¹⁴⁷ Grotowski, 2010, a.g.k., 343.

¹⁴⁸ Decker, 2016, a.g.k., 163.

¹⁴⁹ Herul kılıcı adını Herul kabilesinden almıştır. Herul kabilesi ise ataları İskandinav olan Cermen bir topluluk olup erken dönem Bizans ordu yapısı içerisinde ücretli olarak hizmet vermekteydiler. Procopisa'a göre, İmparator Iustinianos'un İtalya seferinde önemli bir rol oynamışlardır. Bkz. Stephenson, 2006, a.g.k., 91.

¹⁵⁰ Mavrikios, 2010, a.g.k., 180.

¹⁵¹ Decker, 2016, a.g.k., 163-164.

¹⁵² Stephenson, 2006, a.g.k., 92.

¹⁵³ Grotowski, 2010, a.g.k., 344.

kılıf yardımıyla taşınırdı. Her iki kılıç türü de orduda görevli, hem ağır teçhizatlı süvari birlikleri hem de piyadeler tarafından imparatorluğun sonuna kadar kullanılmaya devam edilmiştir¹⁵⁴.

3.2.3. Mızrak

Bizans ordusunun hem piyade hem de süvari birlikleri tarafından kullanılan en önemli saldırı silahlarından biri de mızraktı (Levha 14.a.b). Diğer askeri teçhizatlarda olduğu gibi mızrak da farklı tip ve boyutlarda üretilmekteydi. Bunların bir kısmı yakın dövüş sırasında kullanılırken bir kısmı da fırlatma amacıyla kullanılmaktaydı. Mızrakların gövdeleri ahşaptan yapılır ve ucuna demir, bronz veya kurşun uç kısımları takılırdı. Gövdeleri farklı uzunluklarda üretilen mızrakların, uç kısımları da farklı formlara sahipti. Bazen yassı formda, bazen üçgen kesitli ve bazen de kare kesitli olup uca doğru piramidal şekilde sonlanmaktaydı. Farklı tiplerde üretilen bütün bu mızrak uçlarının genellikle daire kesitli ve yuvalı bir sap kısmı bulunmaktaydı. Ahşap gövdenin ucuna da bu yuvalar aracılığıyla oturtulurdu.

Fırlatmak amacıyla kullanılan mızrakların başlıca iki türü bulunmaktaydı. Bunlardan birincisi eski Roma lejyonerlerinin kullandığı *pilum*'un¹⁵⁵ yerini alan *speculum*'dur. Ahşap gövdesi yaklaşık 1,7 m. olan *speculum*'un uç kısmı ise yaklaşık 22 cm'lik bir uzunluğa sahipti. İkincisi ise *vericulum*, *verutum* ya da *beretta* denilen daha kısa bir mızrak çeşidiydi. Bu tipin ise 1 metreden biraz daha uzun ve yaklaşık 13 cm'lik bir uç kısmı bulunmaktaydı. Ayrıca *martzobarboula* denilen daha kısa mızrak veya ciritler de kullanılmaktaydı¹⁵⁶

Askerlerin yakın dövüş sırasında kullandıkları mızrak türlerinden biri *kontarion*'du. Yaklaşık 2,5 m. uzunluğunda olan *kontarion*'un metal bir ucu bulunmaktaydı¹⁵⁷. Gövdenin ortasındaki deri ile kaplı bölüm muhtemelen tutmak için

¹⁵⁴ Grotowski, 2010, **a.g.k.**, 360.

¹⁵⁵ Roma lejyonerleri tarafından kullanılan eski bir mızrak türüdür. Ahşap gövdesi yaklaşık iki metre olup demir bir uç kısmı bulunmaktaydı. Bkz. M. Feguere, (2002). *Wapons of Romans*. Stroud, Gloucestershire: Tempus Publising, s. 80-82; j. Tomczak, (2012), Roman military equipment in the 4. centruy bc: Pilum, scutum and the indrotuction of manipular tactics. *Acta Universatis Lodziensis: Folia Archaeologica*, 29; Sözlük anlamı için bkz. Şenocak, 2014, **a.g.k.**, 124

¹⁵⁶ Decker, 2016, **a.g.k.**, 166-167.

¹⁵⁷ Dawson, 2010, **a.g.k.**, 26.

sonradan eklenmekteydi¹⁵⁸. *Menaulion* ise *kontarion*'a oranla daha uzun bir mızrak türüydü. Eski Makedon *sarrisa*'larına benzeyen *menaulion* yaklaşık 3,5 m'lik bir uzunluğa sahipti. Ahşap gövdeye takılan yuvalı uç kısmın uzunluğu ise 35-45 cm. arasında değişmekteydi. Bu ucun kırılması durumunda arka kısmında yedek bir uç daha bulunmaktaydı¹⁵⁹. Bunların dışında uzunlukları yaklaşık 4 ile 5 m. arasında değişen ahşap gövdeli hoplit kargıları da Bizans askerleri tarafından kullanılan bir başka mızrak çeşidiydi.

3.2.4. Balta

Tactica, askerler tarafından kullanılması gereken savaş teçhizatı ile ilgili bilgiler verirken savaş baltasına da değinir¹⁶⁰. Romalı birlikler tarafından kullanılan savaş baltalarının ilki *francisca*'ydı (Levha 15.a)¹⁶¹. *Francisca*, Frankların kullanmış olduğu tek ağızlı ve ağız kısmı 's' formunda olan bir savaş baltasıydı. Mücadele sırasında yere çarptığı zaman, yerden sekip düşmanın bacaklarının ya da vücudunun alt kısmına zarar vermekteydi¹⁶².

Bizans ordusunda savaş baltası daha çok *Varang*¹⁶³ muhafız birliğiyle ilişkilendirilmektedir¹⁶⁴. Bizans askerleri tarafından kullanılan savaş baltaları oldukça çeşitlilik göstermekteydi (Levha 15.b). Birçok askeri teçhizatta olduğu gibi, savaş baltalarındaki bu çeşitlilik de diğer toplumlarla olan etkileşimden kaynaklanmaktaydı. Ağız kısmı geniş olan tiplerin yanı sıra Yakınoğu kökenli olup ağız kısmı hilal biçiminde olan tebere (savaş baltası) benzer baltalar da kullanılmıştır (Levha 16.a.b). Ağız kısmı bazen iki taraflı olan baltalarda ya her iki ağız kısmı aynı oluyor ya da kesici

¹⁵⁸ Grotowski, 2010, **a.g.k.**, 324.

¹⁵⁹ Decker, 2016, **a.g.k.**, 167.

¹⁶⁰ *Tactica*, 2010, **a.g.k.**, 75.

¹⁶¹ Stephenson, 2006, **a.g.k.**, 109.

¹⁶² Decker, 2016, **a.g.k.**, 166.

¹⁶³ Varang muhafız birlikleri Bizans ordu yapısı içerisinde görevli olan Rus ve Viking askerlerinden oluşmaktaydı. Bu askerler peleksy denilen çift kollu ve çift ağızlı savaş baltalarını etkili bir biçimde kullanmalarıyla ön plana çıkmışlardır. Bkz. Decker, 2016, **a.g.k.**, 166.

¹⁶⁴ Komnena, 2004, **a.g.k.**, s.83; R. D'Amato, (2005). A prôtospatharios, magistros, and strategos autokrator of 11th cent.: the equipment of Georgios Maniakes and his army according to the Skylitzes Matritensis miniatures and other artistic sources of the middle Byzantine period. *Porphyra: Supplement 4*, s. 42.

ağız kısmının diğer tarafı çekiç ya da sivri bir uçtan oluşuyordu. Askerlerin bir eliyle kalkanı tutarken diğer eliyle de baltayı tutması gerekiyordu. Bu nedenle bu kullanıma uygun boyutlarda üretilmekteydiler¹⁶⁵.

3.2.5. Gürz

Bir askeri teçhizat olarak gürz saldırıda kullanılan en ilkel ve en ölümcül askeri teçhizatlarından biridir. Antik dönemlerden beri bilinen gürz Mezopotomya, İran ve buradaki diğer bölgelere yayılmış olan uygarlıklar tarafından kullanılmaktaydı¹⁶⁶. Romalılar tarafından ilk olarak ne zaman kullanıldığı ise tartışmalıdır¹⁶⁷. Dicker, Roma İmparatorluğu'nun başlangıç yıllarında gürzün yani *clava*'nın kullanılmadığını ifade eder ve bunu Romalıların ağır zırhlı düşmanlarla karşılaşmamış olmalarına bağlar. Roma ordu yapısı içerisindeki ilk kullanımına ilişkin olarak da Perslerle giriştikleri mücadeleleri işaret eder¹⁶⁸.

Gürz, Bizans ordusunda görevli askerler tarafından da kullanılmıştır. Gövde kısmı genellikle ahşaptan, uç kısmı ise metalden oluşmaktaydı. Buna ilaveten gövdesi ile birlikte tamamen metalden oluşan gürzler de kullanılmıştır. Yakın dövüş sırasındaki etkili kullanımının yanı sıra fırlatılarak da kullanılan bir silah türüydü. Uç kısmı oluşturan metal topuzu tümüyle sivri çıkıntılar sarmaktaydı ve miğfer ya da zırh gibi koruyucu teçhizatlara karşı tahrip edici etki yaratmaktaydı (Levha 17.a.b)¹⁶⁹.

Tactica, Praecepta Militaria ve *Sylloge Tacticorum* gibi 9 ve 11. yüzyıllar arasında tarihlenen askeri el kitapları gürzün hem piyade hem de süvari askerler tarafından kullanıldığını ortaya koymaktadır. Askerler tarafından bazen ana silah bazen de kılıç ve mızrak gibi diğer silahların yanında yedek olarak kullanılmıştır. Balkan bölgelerinde bulunan birçok gürz başı, bu savaş teçhizatının imparatorluğun orta ve geç dönemlerinde kullanılmaya devam ettiğini göstermektedir¹⁷⁰.

¹⁶⁵ Dawson, 2010, **a.g.k.**, 26.

¹⁶⁶ A. D. Hoffmeyer (1966). *Military equipment in the Byzantine Manuscript of Skylitzes in Biblioteca Nacional in Madrid*. Granada: Gladius 5, s. 41.

¹⁶⁷ Stephenson, 2006, **a.g.k.**, 109.

¹⁶⁸ Decker, 2016, **a.g.k.**, 165.

¹⁶⁹ R. D'Amato (2011). Σιδηροράβδιον, βαρδούκιον, ματζούκιον, κορόνη: The war-mace of Byzantium, the 9th-15th c. AD. *New evidences from the Balkans in the collection of the World Museum of Man*. Florida: AMM VII: 7-48.

¹⁷⁰ Decker, 2016, **a.g.k.**, 165.

3.2.6. Sapan

Sapan eski çağlardan beri kullanıla gelen bir savaş aletiydi. Davut'un baş düşmanı Golyat'ı yenerken kullandığı bu savaş aleti hem Romalılar hem de onların ardılları olan Bizanslılar tarafından imparatorluğun sonuna dek kullanılmıştır. Erken dönem Bizans ordusunda özellikle de *magister militum per Orientem* (Doğu komutanlığı) bünyesinde sapan kullanan bir birliğin (*funditores*)¹⁷¹ mevcut olduğu bilinmektedir¹⁷². Hem *strategikon* hem de *tactica*'da kullanılması gereken savaş teçhizatları arasında sapan da yer verilir¹⁷³.

Sapan genelde içine 50 ya da 75 gr'lık düzgün taş veya kurşun konulan bir kese ve ince uzun bir deri sıyrımdan oluşmaktaydı. Menzilleri yaklaşık 400 metreyi bulan sapanlar neredeyse okçuluk ile rekabet edebilecek etkideydi¹⁷⁴. Keseye konulup fırlatılan malzeme eğer taş ya da kilden yapılıyorsa genellikle küçük bir yumurta büyüklüğünde ve aynı formda işlenmekteydi. Kesesine taş konulan sapan vücuda paralel olarak ve bir daire oluşturacak şekilde sallanırdı. Üç ya da dört sefer salladıktan sonra elle tutulan sıırımın iki ucundan biri serbest bırakılır ve böylece kesedeki taş hedefe doğru fırlatılmış olurdu (Levha 18.a)¹⁷⁵.

Sapan kesesinin ahşap bir direğin uç kısmına tutturulmasıyla hazırlanan *fustibalus* bir başka sapan türüdür. Erken dönemden beri kullanıldığı bilinen direkli sapanın, 10. yy askeri el kitabı olan *Sylloge Tacticorum*'da da bahsi geçmektedir. Burada *sphendone* ya da *sphendobola* olarak ifade edilen direkli sapanların ahşap direkleri yaklaşık 1,4 m'lik bir uzunluğa sahip olup daha ağır taşları fırlatmaya imkan vermekteydi (Levha 18.b)¹⁷⁶.

3.3. Kuşatmalarda Kullanılan Askeri Teçhizatlar

Bizans askerleri kullanmış oldukları bireysel askeri teçhizatlar dışında daha büyük boyutlu silahlar da kullanmışlardır. İmparatorluğa ait silah depolarında muhafaza

¹⁷¹ Sözlük anlamı için bkz. Şenocak, 2014, **a.g.k.**, 71

¹⁷² Stephenson, 2006, **a.g.k.**, 109.

¹⁷³ *Strategikon*, 2010, **a.g.k.**, 180; *Tactica*, 2010, **a.g.k.**, 77.

¹⁷⁴ Decker, 2016, **a.g.k.**, 167.

¹⁷⁵ M. Korfmann (1973). The sling as a weapon. *Scientific American*, Vol. 229 No. 4. s. 38.

¹⁷⁶ Decker, 2016, **a.g.k.**, 168.

edilen bu silahlar *ballistarii*¹⁷⁷ olarak adlandırılan görevlilerin denetimindeydi. Bakım ve onarım işleri bu depolarda eğitilmiş kişiler tarafından yapılmaktaydı¹⁷⁸. Savaş zamanların da ise bu depolardan alınarak ihtiyaç duyulan bölgelere nakledilirlerdi.

Kuşatma savaşları sırasında kale ya da surlara ait kalın duvarları tahrip edebilecek etkiye sahip kuşatma silahları antik dönemlerden beri bilinmekteydi. Taş güllerinin yanı sıra büyük boyutlu okları uzak menzillere fırlatabilen bu silahlar da diğer askeri teçhizatlarında olduğu gibi çeşitlilik göstermekteydi. Bunlar çalışma prensiplerine göre ya burulma kuvveti ya da gerilme kuvveti ile çalışmaktaydı¹⁷⁹

3.3.1. Ballista

Ballista¹⁸⁰ hem ok hem de taş güllerini fırlatmada kullanılan bir kuşatma silahıydı. Bu daha çok ağır çerçeveli bir arabeleti andıran ve bir bucurgat ya da makara ile burularak kullanılan bir silah türüydü (Levha 19.a.b). Uç kısımları 200 gr. ağırlığında olan 77 cm. uzunluğundaki okları veya 2,5 ile 40 kg. arasındaki taşları 100-170 m. arasındaki menzillere fırlatabilmekteydi. Daha büyük olanlar ise yaklaşık 450 m'lik bir menzile sahipti¹⁸¹. Erken dönemden itibaren 12. yüzyıla kadar kullanılmaya devam etmiştir¹⁸². Bunların daha küçük versiyonları ise elde taşınabilen ve ok atmada kullanılan *manuballistra* veya *cheiromballistra* olarak adlandırılan silahlardı. *Manuballistra* Romalıların daha önceleri ok atmada kullandığı *scorpion*'un yerini almıştı¹⁸³.

3.3.2. Onager

Geç Antik dönemin taş fırlatıcısı *onager* ise kuşatma savaşlarında kullanılan diğer bir silahtı. Teknik olarak basit bir yapısı olmasına rağmen oldukça güçlü bir etkisi vardı. *Onager*, kullanım aşamasında tek kollu bir bucurgatla burularak hazır hale

¹⁷⁷ Ballistarii terimi kuşatma silahlarını kullanan askeri birlikler için de kullanılmaktadır. Bkz. Nicolle, 2013, **a.g.k.**, 34.

¹⁷⁸ Decker, 2016, **a.g.k.**, 170-171.

¹⁷⁹ Stephenson, 2006, **a.g.k.**, 133.

¹⁸⁰ Sözlük anlamı için bkz. Şenocak, 2014, **a.g.k.**, 17

¹⁸¹ Decker, 2016, **a.g.k.**, 171.

¹⁸² Dawson, 2010, **a.g.k.**, 27.

¹⁸³ K. Nossov (2005). *Ancient and medieval throwing machines*. USA: Lyons Press, s. 151.

getirilirdi¹⁸⁴. Kesesine konulan 20-30 kg'lık taş gülleleri, burulmanın etkisiyle ortaya çıkan enerji ile kolayca fırlatabilmekteydi (Levha 20.a). Daha büyük boyutlu olanlarında ise yaklaşık 80 kg'lık taş gülleler kullanılmaktaydı¹⁸⁵.

3.3.3. Mancınık

Burma kuvvetiyle çalışan taş fırlatma silahlarının 6. yüzyıldan itibaren kullanılmadığı görülmektedir¹⁸⁶. Bu türden taş fırlatma silahlarının yerini yapımı ve kullanımı daha kolay olan mancınıklar almıştır. Bunlar gerilme kuvvetiyle çalışan ve daha uzun menzilli olan çekmeli mancınıklardır¹⁸⁷. Önceleri *petrobolos* olarak adlandırılan bu taş fırlatma silahları daha sonradan *mangonon*, *magganika* ve *manganikon* gibi isimlerle anılmaya başlanmıştır¹⁸⁸. *Miracula of St. Demetrios* kayıtları, Avarların 597 yılındaki Selanik kuşatmasında kullanılan mancınıklar ile ilgili bilgiler içerir. Bu kayıtlara göre mancınıklar alttan yukarıya doğru daralan dörtgen desteklerden oluşmaktaydı. Tepe kısmına çakılan kalasın bir ucunda sapan diğer ucunda sapanı aşağı doğru çekip serbest bırakmaya yarayan ipler bulunmaktaydı (Levha 20.b). Serbest bırakılan sapandan fırlatılan büyük taşların karşısında ne toprak ne de bina dayanabilmekteydi¹⁸⁹.

Çekmeli mancınık 12. yüzyıldan itibaren yerini daha etkili bir kuşatma silahı olan karşı ağırlıklı mancınığa bırakır. Karşı ağırlıklı mancınık diğer kuşatma silahlarına oranla daha büyük ve daha etkili bir silahtır¹⁹⁰. Burada yerden yukarıya doğru daralarak uzanan taşıyıcı kalaslar ve tepe kısmında bir tarafı uzun bir tarafı kısa olan fırlatma kirişi bulunur. Ahşap kalastan olan bu kirişin uzun tarafının uç kısmında sapan yer alır. Kısa tarafın uç kısmında ise içerisine taş veya benzeri malzeme konulan kutu şeklindeki ağırlık bölümü bulunur. İçi dolu olan ağırlık bölümü yukarıya kaldırıldığında diğer

¹⁸⁴ D. Nicolle (2003). *Medieval siege weapons (2), Byzantium, the Islamic World & India AD 476-1526*. Oxford: Osprey Publishing, s. 7.

¹⁸⁵ Nossov, 2005, **a.g.k.**, 149.

¹⁸⁶ Decker, 2016, **a.g.k.**, 171.

¹⁸⁷ Dawson, 2010, **a.g.k.**, 27.

¹⁸⁸ Nossov, 2005, **a.g.k.**, 164.

¹⁸⁹ P. E. Chevedden (2000). The invention of the counterweight trebuchet: A study in cultural diffusion. *Dumbarton Oaks Papers* 54, s. 74; G. T. Dennis (1998). Byzantine heavy artillery: The helepoleis. *Greek, Roma and Byzantine Studies* 39, s. 102.

¹⁹⁰ Dawson, 2010, **a.g.k.**, 27.

uçtaki sapan yere değer ve içerisine taş gülle konulurdu. Ağırlık bölümünü serbest bırakmaya yarayan pim çekildiğinde ağırlık hızlıca yere doğru inerken sapan kısmı aynı hızda yükselip taş gülleleri fırlatıyordu (Levha 21.a)¹⁹¹. Bu silah 100 kg. ağırlığındaki taş gülleleri yaklaşık 200 m. uzaklığa kolayca fırlatabilmekteydi¹⁹².

3.3.4. Rum ateşi

Taş gülle ve büyük ok fırlatan kuşatma silahları dışında Bizans askerleri Rum ateşi olarak bilinen ve oldukça etkili bir başka silahta kullanmışlardır. Kallinikos adlı biri tarafından icat edilen ve Grejuva ateşi olarak da bilinen bu silah, ilk olarak 674-678 yılları arasında Müslüman Arap kuşatmalarına karşı kullanılmıştır. Özellikle donanma kuvvetleri tarafından, özel olarak yapılmış boru ya da sifon aracılığıyla düşman gemilerine püskürtülerek kullanılmaktaydı (Levha 21.b). En önemli özelliği ise su ile temas halindeyken bile yanıyor olabilmesiydi¹⁹³.

Rum ateşi Bizanslılara has bir silahtı ve içeriği ilgili bilgiler gizli tutulmaktaydı. Öyle ki İmparator VII. Konstantin (913-959)' e atfedilen ve bir devlet yönetimi rehber kitabı olan *De Administrando Imperio*'da Rum ateşinin gizli tutulması ve başka milletlere öğretilmemesi gerektiği konusunda öğütler verilir¹⁹⁴. Alexiad'ın yazarı Anna Komnena ise Rum ateşinin içeriğine değinirken, çam ağacı gibi kışın yaprağını dökmeyen ağaçlardan toplanan reçine ve kükürt karışımından oluştuğu yönünde bilgiler vermektedir¹⁹⁵. Herrin'e göre bu muhtemelen Kırım'daki neftyağı kuyularından elde edilen ham petrole reçine karıştırılarak elde edilmekteydi¹⁹⁶. Yine de içeriği ve nasıl kullanıldığı ile ilgili bilgiler netlik kazanmış değildir.

¹⁹¹ T. Saimre (2006). Trebuchet - a gravity - operated siege engine. *Estonian Journal of Archaeology* 10, 1, s. 62.

¹⁹² Nossov, 2005, **a.g.k.**, 180.

¹⁹³ Ş. Uçar (2007). *Araplar'ın Anadolu seferleri (640-750)*. İstanbul: Şule Yayınları, 99-100.

¹⁹⁴ Lutwark, 2012, **a.g.k.**, 422-423.

¹⁹⁵ Alexiad, 2004, **a.g.e.**, 397.

¹⁹⁶ Herrin, 2010, **a.g.k.**, 201.

4. KATALOG

Kat. No: 1

Buluntu Türü: Kılıç

Tip: Tip1

Kazı Env. No: 4246

Buluntu Yeri ve Konteks: XA/80

Buluntu Tarihi: 20.08.2001

Malzeme: Demir

Yapım Tekniği: Dövme

Ölçüler:

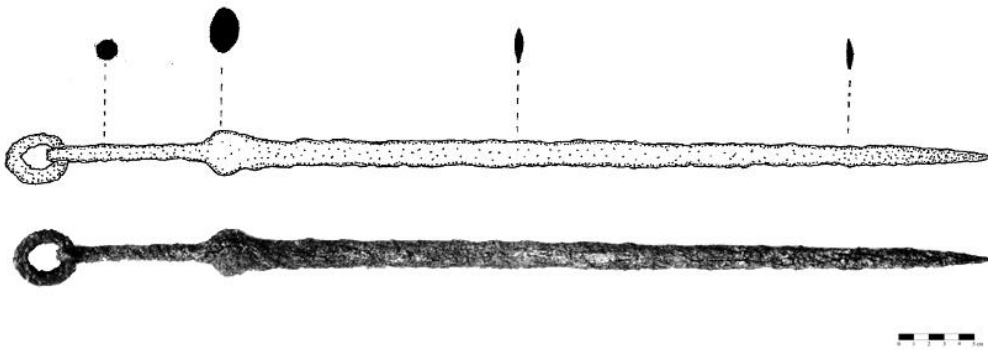
Namlu Uzunluğu: 61 cm. **Sap Uzunluğu:** 14 cm. **Genişlik:** 2,3 cm.

Tanım: Her iki tarafı keskin olan namlu kısmı düz olup, uç kısmına doğru giderek sivrilmektedir. Daire kesitli sap kısmı, demir bir halka ile son bulmaktadır.

Tarih Önerisi: 10-11. yy.

Ref: James, 2004, 145-148, Fig. 84-87; Oransay, 2006, 90-91, Şek. 10 / D1-D3.

Yayın: Lightfoot ve Arbel, 2003, 524-525

Kat. No: 2

Buluntu Türü: Kılıç

Tip: Tip2

Kazı Env. No: 5689

Buluntu Yeri ve Konteks: A Kilisesi/ Sondaj Behind Wall 3

Buluntu Tarihi: 11.07.2003

Malzeme: Demir

Yapım Tekniği: Dövme

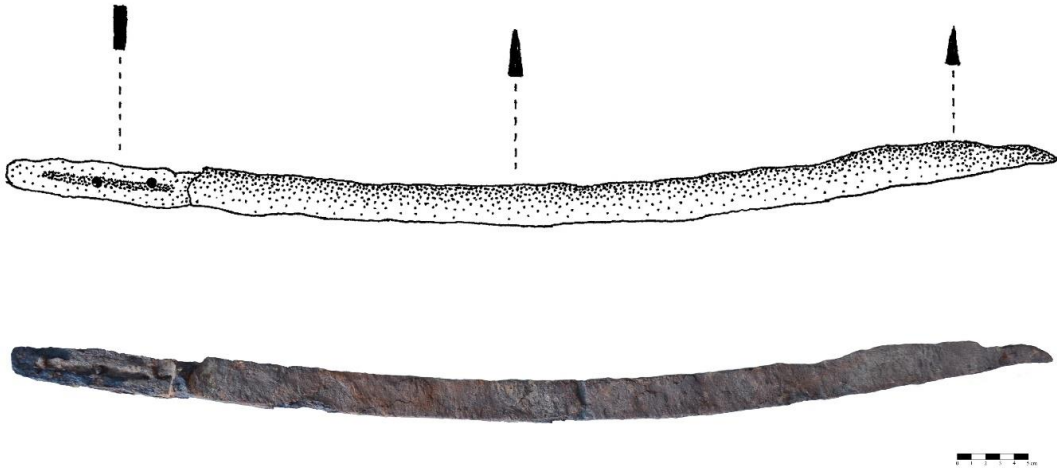
Ölçüler:

Namlu Uzunluğu: 62 cm. **Sap Uzunluğu:** 11 cm. **Genişlik:** 3,5 cm.

Tanım: Namlu kısmı kavisli olup, uca doğru sivrilerek son bulmaktadır. Kavisli namlu kısmının sadece iç tarafı keskindir ve dış taraf kör bırakılmıştır. Sap kısmında kabzanın geçirildiği demir kısım mevcuttur. Fakat kabzası bulunmamaktadır.

Tarih Önerisi: Osmanlı Dönemi

Ref: Güneşli, 2008, 24, Lev. XV-XVI; Yaşar, 2009, Kat. no: 152-558

Kat. No: 3

Buluntu Türü: Savaş baltası

Kazı Env. No: 6354

Buluntu Yeri ve Konteks: XB/132

Buluntu Tarihi: 24.07.2003

Malzeme: Demir

Yapım Tekniği: Dövme

Ölçüler:

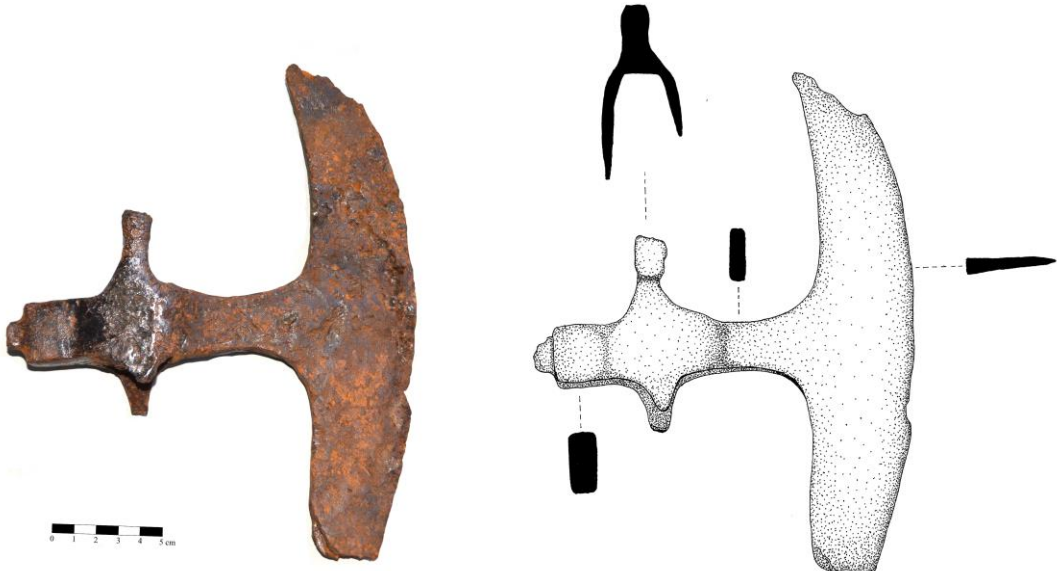
Namlu Uzunluğu: 60 cm. **Sap Uzunluğu :** 13 cm.

Tanım: Buluntunun kesici olan kısmı kavisli olup, her iki uç kısımları kırık durumdadır. Sap kısmının yukarıya ve arkaya doğru çıkıntı yapan kısımları kırık durumdadır. İçerisine ahşap gövdenin yerleştirildiği yuvası bulunur.

Tarih Önerisi: 9. yy.

Ref: D'Amato, 75-84, Fig. 10, 14, 28.

Yayın: Ivison, 2012, Fig.1/12; İnce, 2010, Res. 21

Kat. No: 4

Buluntu Türü: Haçer

Kazı Env. No: 8528

Buluntu Yeri ve Konteks: XE/347

Buluntu Tarihi: 18.07.2008

Malzeme: Demir

Yapım Tekniği: Dövme

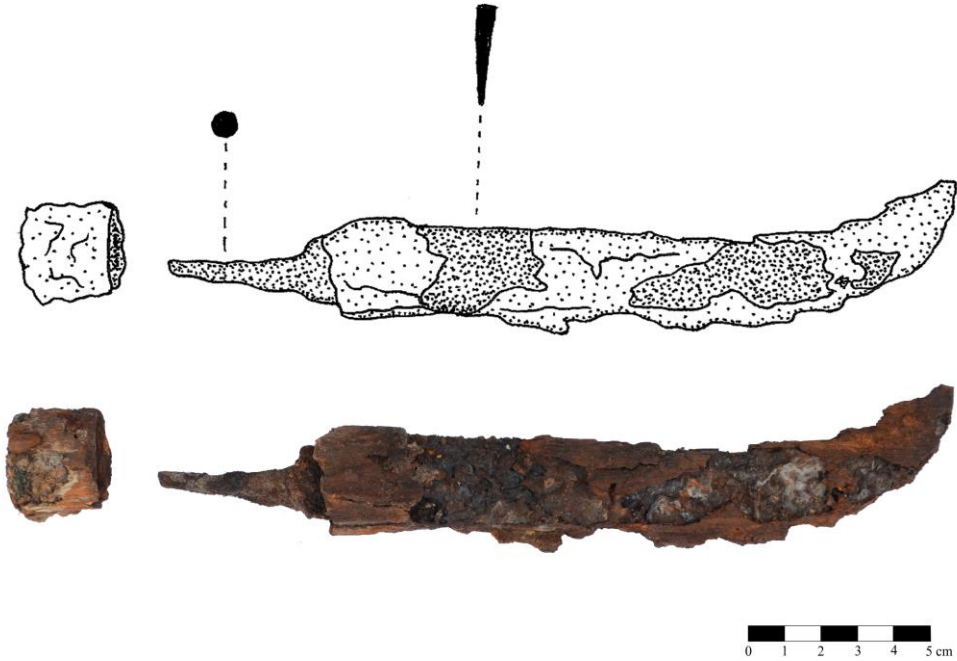
Ölçüler:

Namlu Uzunluğu: 17,8 cm. **Sap Uzunluğu:** 4 cm.

Tanım: Buluntu yoğun şekilde tahrip olan ahşap kılıfıyla birlikte bulunmuştur. Namlu kısmı kavisli olup, uca doğru sivrilerek son bulmaktadır. Kavisli namlu kısmının dış tarafı keskindir ve iç taraf kör bırakılmıştır. Sap bölümünde kabzanın geçirildiği sivri saplama kısmı mevcuttur. Fakat kabzası bulunmamaktadır.

Tarih Önerisi: 9. yy.

Ref: Gaithzsch, 2005, Lev. 31 / M 15-16; Demirer, 2013, 217, D 17.

Kat. No: 5

Buluntu Türü: Ballista ok ucu

Kazı Env. No: 2472+2473

Buluntu Yeri ve Konteks: AB/316

Buluntu Tarihi: 21.08.1993

Malzeme: Demir

Yapım Tekniği: Dövme

Ölçüler:

Namlu Uzunluğu: 9,03 cm. **Sap Uzunluğu:** 6,6 cm.

Namlu Eni: 0,9 cm. **Sap Eni:** 1,2 cm.

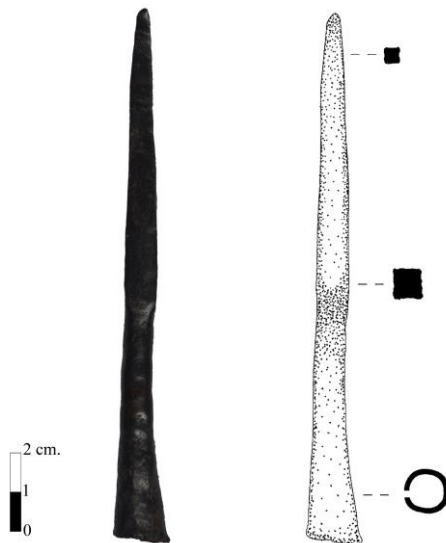
Ağırlık: 53,03 gr.

Tanım: Dörtgen kesitli namlu uç kısmına doğru piramidal şekilde sivrilerek devam etmektedir. Namlu uç kısmı piramidal biçimindedir. Namlu kısmı doğrudan sap kısmına bağlanmaktadır. Namluya bağlandığı yerden itibaren genişleyerek devam eden sap kısmı daire kesitli ve yuvalıdır.

Tarih Önerisi: 7-9. yy.

Ref: Davidson, 1952, Lev. 92 / 1537-1539, Lev. 93 / 1541-1545; Petculescu, 1991, 47, Fig. 2-3; Horvat, 1997, 113, Fig.9; James, 2004, 217, Fig. 129 / 742-774; Gaithzsch, 2005, Lev. 14, G 3; Oransay, 2006, Şek. 10 / D27-30; Alagöz, 2012, Lev. XI / 26.

Yayın: Lightfoot ve Lightfoot, 2007, 109-110; İnce, 2010, Res. 14

Kat. No: 6

Buluntu Türü: Ballista ok ucu

Kazı Env. No: 2663

Buluntu Yeri ve Konteks: AB/325

Buluntu Tarihi: 1993

Malzeme: Demir

Yapım Tekniği: Dövme

Ölçüler:

Namlu Uzunluğu: 4,7 cm. **Sap Uzunluğu:** 6,2 cm.

Namlu Eni: 0,8 cm. **Sap Eni:** 1,3 cm.

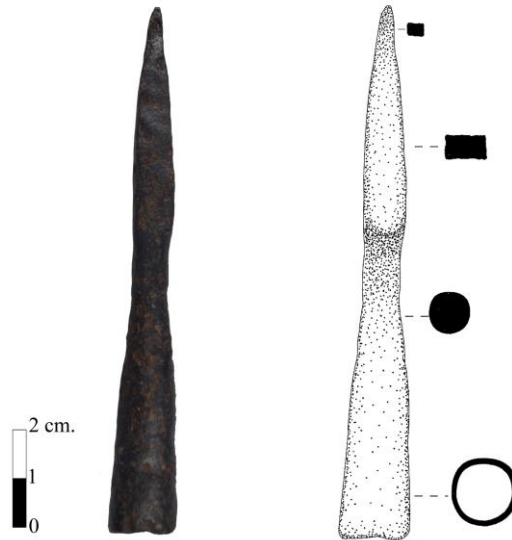
Ağırlık: 29,39 gr.

Tanım: Dörtgen kesitli namlu uç kısmına doğru piramidal şekilde sivrilerek devam etmektedir. Namlu uç kısmı piramidal biçimindedir. Namlu kısmı doğrudan sap kısmına bağlanmaktadır. Namluya bağlandığı yerden itibaren genişleyerek devam eden sap kısmı daire kesitli ve yuvalıdır.

Tarih Önerisi: 7-9. yy.

Ref: Davidson, 1952, Lev. 92 / 1537-1539, Lev. 93 / 1541-1545; Petculescu, 1991, 47, Fig. 2-3; Horvat, 1997, 113, Fig.9; James, 2004, 217, Fig. 129 / 742-774; Gaithzsch, 2005, Lev. 14, G 3; Oransay, 2006, Şek. 10 / D27-30; Alagöz, 2012, Lev. XI / 26.

Yayın: Lightfoot ve Lightfoot, 2007, 109-110; İnce, 2010, Res. 15

Kat. No: 7

Buluntu Türü: Ballista ok ucu

Kazı Env. No: 2191

Buluntu Yeri ve Konteks: AB/310

Buluntu Tarihi: 30.07.1993

Malzeme: Demir

Yapım Tekniği: Dövme

Ölçüler:

Namlu Uzunluğu: 5,03 cm. **Sap Uzunluğu:** 4,03 cm.

Namlu Eni: 0,9 cm. **Sap Eni:** 0,5 cm.

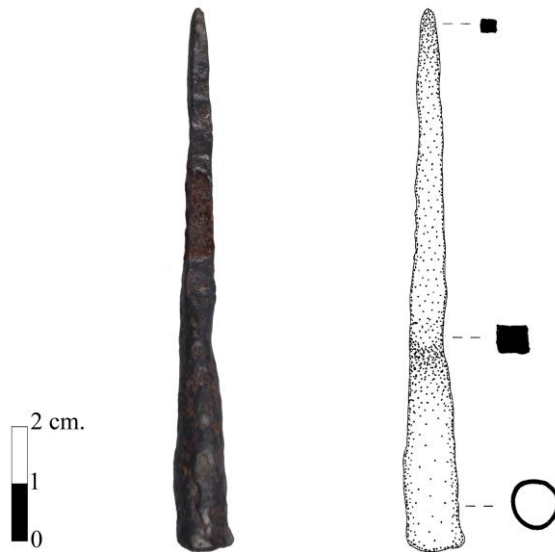
Ağırlık: 12,48 gr.

Tanım: Kare kesitli gövde baş kısmına doğru piramidal şekilde sivrilerek devam etmektedir. Baş kısmı piramidal biçimindedir. Namlu kısmı doğrudan sap kısmına bağlanmaktadır. Namluya bağlandığı yerden itibaren genişleyerek devam eden sap kısmı daire kesitli ve yuvalıdır.

Tarih Önerisi: 7-9. yy.

Ref: Davidson, 1952, Lev. 92 / 1537-1539, Lev. 93 / 1541-1545; Petculescu, 1991, 47, Fig. 2-3; Horvat, 1997, 113, Fig.9; James, 2004, 217, Fig. 129 / 742-774; Gaithzsch, 2005, Lev. 14, G 3; Oransay, 2006, Şek. 10 / D27-30; Alagöz, 2012, Lev. XI / 26.

Yayın: Lightfoot ve Lightfoot, 2007, 109-110; İnce, 2010, Res. 17

Kat. No: 8

Buluntu Türü: Ballista ok ucu

Kazı Env. No: 2224

Buluntu Yeri ve Konteks: AB/316

Buluntu Tarihi: 01.08.1993

Malzeme: Demir

Yapım Tekniği: Dövme

Ölçüler:

Namlu Uzunluğu: 4 cm. **Sap Uzunluğu:** 3,7 cm.

Namlu Eni: 5 cm. **Sap Eni:** 0,8 cm.

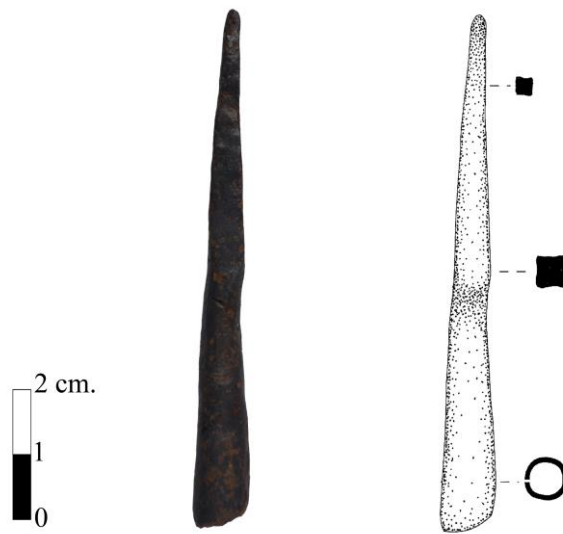
Ağırlık: 6,76 gr.

Tanım: Dörtgen kesitli namlu uç kısmına doğru piramidal şekilde sivrilerek devam etmektedir. Namlu uç kısmı piramidal biçimindedir. Namlu kısmı doğrudan sap kısmına bağlanmaktadır. Namluya bağlandığı yerden itibaren genişleyerek devam eden sap kısmı daire kesitli ve yuvalıdır.

Tarih Önerisi: 7-9. yy.

Ref: Davidson, 1952, Lev. 92 / 1537-1539, Lev. 93 / 1541-1545; Petculescu, 1991, 47, Fig. 2-3; Horvat, 1997, 113, Fig.9; James, 2004, 217, Fig. 129 / 742-774; Gaithzsch, 2005, Lev. 14, G 3; Oransay, 2006, Şek. 10 / D27-30; Alagöz, 2012, Lev. XI / 26.

Yayın: Lightfoot ve Lightfoot, 2007, 109-110; İnce, 2010, Res. 16

Kat. No: 9

Buluntu Türü: Ballista ok ucu

Kazı Env. No: 2315

Buluntu Yeri ve Konteks: AB/316

Buluntu Tarihi: 1993

Malzeme: Demir

Yapım Tekniği: Dövme

Ölçüler:

Namlu Uzunluğu: 5,6 cm. **Sap Uzunluğu:** 4,1 cm.

Namlu Eni: 0,5 cm. **Sap Eni:** 1 cm.

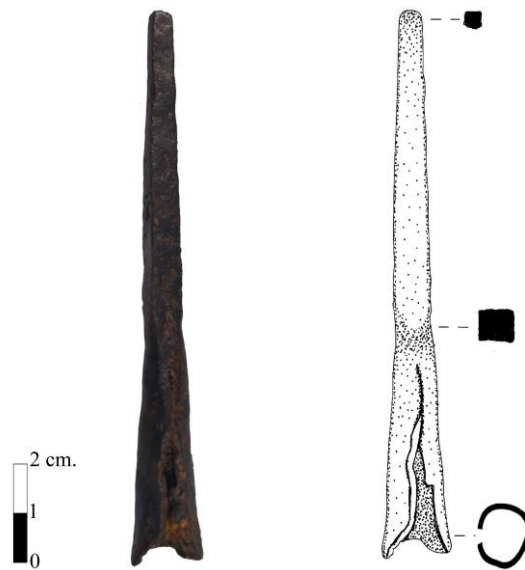
Ağırlık: 13,40 gr.

Tanım: Dörtgen kesitli namlu uç kısmına doğru piramidal şekilde sivrilerek devam etmektedir. Namlu uç kısmı tahribattan dolayı aşınmış durumdadır. Namlu kısmı doğrudan sap kısmına bağlanmaktadır. Namluya bağlandığı yerden itibaren genişleyerek devam eden sap kısmı daire kesitli ve yuvalıdır.

Tarih Önerisi: 7-9. yy.

Ref: Davidson, 1952, Lev. 92 / 1537-1539, Lev. 93 / 1541-1545; Petculescu, 1991, 47, Fig. 2-3; Horvat, 1997, 113, Fig.9; James, 2004, 217, Fig. 129 / 742-774; Gaithzsch, 2005, Lev. 14, G 3; Oransay, 2006, Şek. 10 / D27-30; Alagöz, 2012, Lev. XI / 26.

Yayın: Lightfoot ve Lightfoot, 2007, 109-110; İnce, 2010, Res. 16

Kat. No: 10

Buluntu Türü: Ballista ok ucu

Kazı Env. No: 2340

Buluntu Yeri ve Konteks: AB/310

Buluntu Tarihi: 21.08.1993

Malzeme: Demir

Yapım Tekniği: Dövme

Ölçüler:

Namlu Uzunluğu: 7,6 cm. **Sap Uzunluğu:** 3,5 cm.

Namlu Eni: 0,5 cm. **Sap Eni:** 0,9 cm.

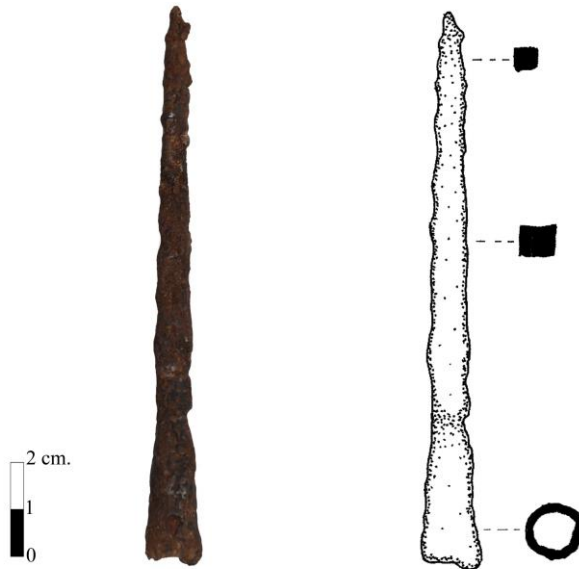
Ağırlık: 14,34 gr.

Tanım: Dörtgen kesitli namlu uç kısmına doğru piramidal şekilde sivrilerek devam etmektedir. Namlu uç kısmı piramidal biçimindedir. Namlu kısmı doğrudan sap kısmına bağlanmaktadır. Namluya bağlandığı yerden itibaren genişleyerek devam eden sap kısmı daire kesitli ve yuvalıdır.

Tarih Önerisi: 7-9. yy.

Ref: Davidson, 1952, Lev. 92 / 1537-1539, Lev. 93 / 1541-1545; Petculescu, 1991, 47, Fig. 2-3; Horvat, 1997, 113, Fig.9; James, 2004, 217, Fig. 129 / 742-774; Gaithzsch, 2005, Lev. 14, G 3; Oransay, 2006, Şek. 10 / D27-30; Alagöz, 2012, Lev. XI / 26.

Yayın: Lightfoot ve Lightfoot, 2007, 109-110

Kat. No: 11

Buluntu Türü: Ballista ok ucu

Kazı Env. No: 2179

Buluntu Yeri ve Konteks: AB/310

Buluntu Tarihi: 1993

Malzeme: Demir

Yapım Tekniği: Dövme

Ölçüler:

Namlu Uzunluğu: 8 cm.

Sap Uzunluğu: 5,4 cm.

Namlu Eni: 1 cm.

Sap Eni: 1,3 cm.

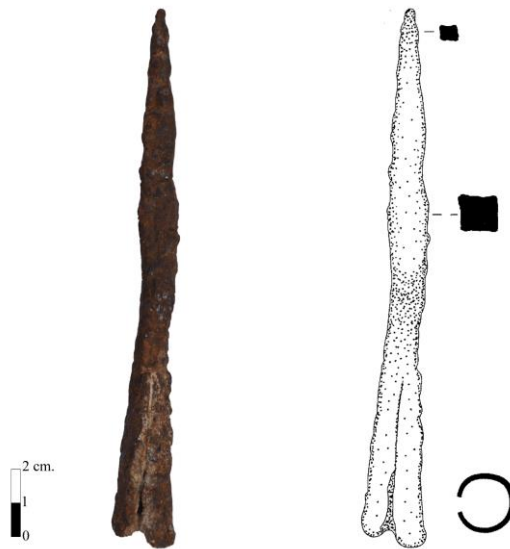
Ağırlık: 39,40 gr.

Tanım: Dörtgen kesitli namlu uç kısmına doğru piramidal şekilde sivrilerek devam etmektedir. Namlu uç kısmı piramidal biçimindedir. Namlu kısmı doğrudan sap kısmına bağlanmaktadır. Namluya bağlandığı yerden itibaren genişleyerek devam eden sap kısmı daire kesitli ve yuvalıdır. Korozyonlu buluntu eğik durumdadır.

Tarih Önerisi: 7-9. yy.

Ref: Davidson, 1952, Lev. 92 / 1537-1539, Lev. 93 / 1541-1545; Petculescu, 1991, 47, Fig. 2-3; Horvat, 1997, 113, Fig.9; James, 2004, 217, Fig. 129 / 742-774; Gaithzsch, 2005, Lev. 14, G 3; Oransay, 2006, Şek. 10 / D27-30; Alagöz, 2012, Lev. XI / 26.

Yayın: Lightfoot ve Lightfoot, 2007, 109-110

Kat. No: 12

Buluntu Türü: Ballista ok ucu

Kazı Env. No: 2228

Buluntu Yeri ve Konteks: AB/310

Buluntu Tarihi: 1993

Malzeme: Demir

Yapım Tekniği: Dövme

Ölçüler:

Namlu Uzunluğu: 5,5 cm. **Sap Uzunluğu:** 4,7 cm.

Namlu Eni: 0,6 cm. **Sap Eni:** 0,8 cm.

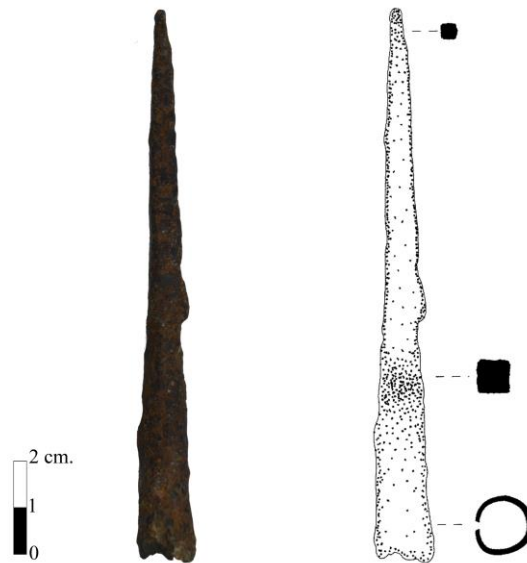
Ağırlık: 14,80 gr.

Tanım: Dörtgen kesitli namlu, uç kısmına doğru piramidal şekilde sivrilerek devam etmektedir. Namlu uç kısmı piramidal biçimindedir. Namlu kısmı doğrudan sap kısmına bağlanmaktadır. Namluya bağlandığı yerden itibaren genişleyerek devam eden sap kısmı daire kesitli ve yuvalıdır.

Tarih Önerisi: 7-9. yy.

Ref: Davidson, 1952, Lev. 92 / 1537-1539, Lev. 93 / 1541-1545; Petculescu, 1991, 47, Fig. 2-3; Horvat, 1997, 113, Fig.9; James, 2004, 217, Fig. 129 / 742-774; Gaithzsch, 2005, Lev. 14, G 3; Oransay, 2006, Şek. 10 / D27-30; Alagöz, 2012, Lev. XI / 26.

Yayın: Lightfoot ve Lightfoot, 2007, 109-110

Kat. No: 13

Buluntu Türü: Ballista ok ucu

Kazı Env. No: 2243

Buluntu Yeri ve Konteks: AB/316

Buluntu Tarihi: 1993

Malzeme: Demir

Yapım Tekniği: Dövme

Ölçüler:

Namlu Uzunluğu: 4,7 cm.

Sap Uzunluğu: 5,2 cm.

Namlu Eni: 0,9 cm.

Sap Eni: 1,3 cm.

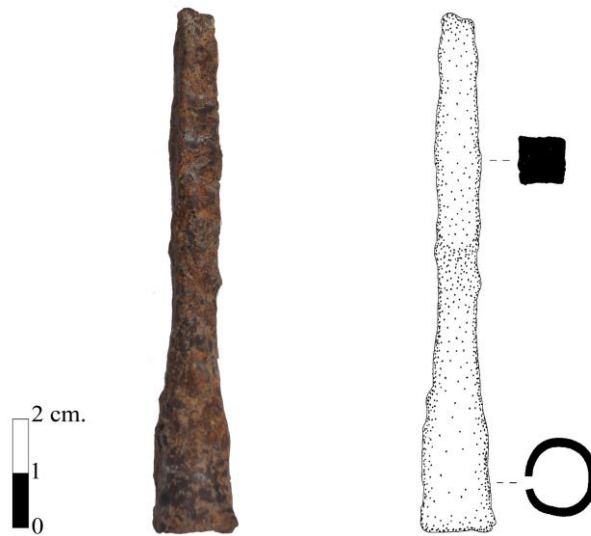
Ağırlık: 33,74 gr.

Tanım: Dörtgen kesitli namlu uç kısmına doğru piramidal şekilde sivrilerek devam etmektedir. Namlu uç kısmı tahribattan dolayı aşınmış durumdadır. Namlu kısmı doğrudan sap kısmına bağlanmaktadır. Namluya bağlandığı yerden itibaren genişleyerek devam eden sap kısmı daire kesitli ve yuvalıdır.

Tarih Önerisi: 7-9. yy.

Ref: Davidson, 1952, Lev. 92 / 1537-1539, Lev. 93 / 1541-1545; Petculescu, 1991, 47, Fig. 2-3; Horvat, 1997, 113, Fig.9; James, 2004, 217, Fig. 129 / 742-774; Gaithzsch, 2005, Lev. 14, G 3; Oransay, 2006, Şek. 10 / D27-30; Alagöz, 2012, Lev. XI / 26.

Yayın: Lightfoot ve Lightfoot, 2007, 109-110

Kat. No: 14

Buluntu Türü: Ballista ok ucu

Kazı Env. No: 1684

Buluntu Yeri ve Konteks: AB/170

Buluntu Tarihi: 1992

Malzeme: Demir

Yapım Tekniği: Dövme

Ölçüler:

Namlu Uzunluğu: 5 cm.

Sap Uzunluğu: 3,2 cm.

Namlu Eni: 0,5 cm.

Sap Eni: 1 cm.

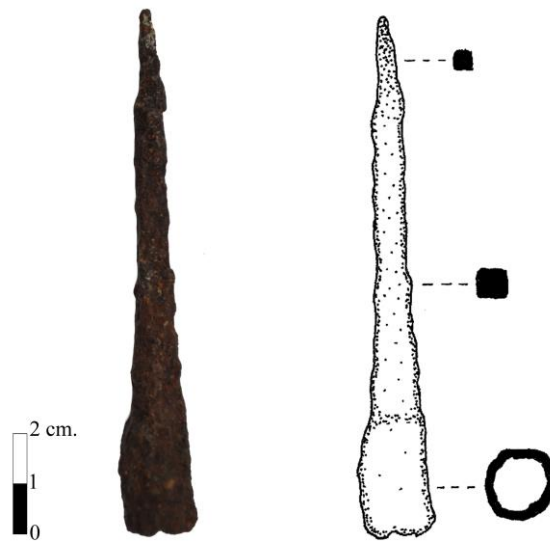
Ağırlık: 9,46 gr.

Tanım: Dörtgen kesitli namlu, uç kısmına doğru piramidal şekilde sivrilerek devam etmektedir. Namlu uç kısmı piramidal biçimindedir. Namlu kısmı doğrudan sap kısmına bağlanmaktadır. Namluya bağlandığı yerden itibaren genişleyerek devam eden sap kısmı daire kesitli ve yuvalıdır.

Tarih Önerisi: 7-9. yy.

Ref: Davidson, 1952, Lev. 92 / 1537-1539, Lev. 93 / 1541-1545; Petculescu, 1991, 47, Fig. 2-3; Horvat, 1997, 113, Fig.9; James, 2004, 217, Fig. 129 / 742-774; Gaithzsch, 2005, Lev. 14, G 3; Oransay, 2006, Şek. 10 / D27-30; Alagöz, 2012, Lev. XI / 26.

Yayın: Lightfoot ve Lightfoot, 2007, 109-110

Kat. No: 15

Buluntu Türü: Ballista ok ucu

Kazı Env. No: 2496

Buluntu Yeri ve Konteks: AB/310

Buluntu Tarihi: 18.08.1993

Malzeme: Demir

Yapım Tekniği: Dövme

Ölçüler:

Namlu Uzunluğu: 4,7 cm. **Sap Uzunluğu:** 2,8 cm.

Namlu Eni: 0,6 cm. **Sap Eni:** 1 cm.

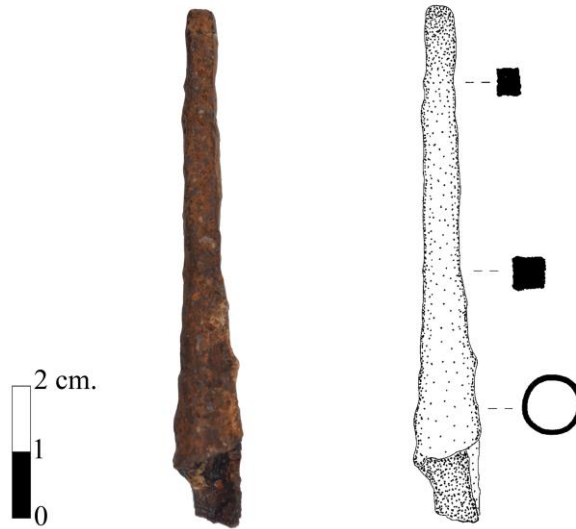
Ağırlık: 10,68 gr.

Tanım: Dörtgen kesitli namlu uç kısmına doğru piramidal şekilde sivrilerek devam etmektedir. Namlu uç kısmı tahribattan dolayı aşınmış durumdadır. Namlu kısmı doğrudan sap kısmına bağlanmaktadır. Namluya bağlandığı yerden itibaren genişleyerek devam eden sap kısmı daire kesitli ve yuvalıdır. Ayrıca sap kısmı kırık durumdadır.

Tarih Önerisi: 7-9. yy.

Ref: Davidson, 1952, Lev. 92 / 1537-1539, Lev. 93 / 1541-1545; Petculescu, 1991, 47, Fig. 2-3; Horvat, 1997, 113, Fig.9; James, 2004, 217, Fig. 129 / 742-774; Gaithzsch, 2005, Lev. 14, G 3; Oransay, 2006, Şek. 10 / D27-30; Alagöz, 2012, Lev. XI / 26.

Yayın: Lightfoot ve Lightfoot, 2007, 109-110

Kat. No: 16

Buluntu Türü: Ballista ok ucu

Kazı Env. No: 2456

Buluntu Yeri ve Konteks: AB/316

Buluntu Tarihi: 26.08.1993

Malzeme: Demir

Yapım Tekniği: Dövme

Ölçüler:

Namlu Uzunluğu: 5,4 cm.

Sap Uzunluğu: 4,7 cm.

Namlu Eni: 1 cm.

Sap Eni: 1,5 cm.

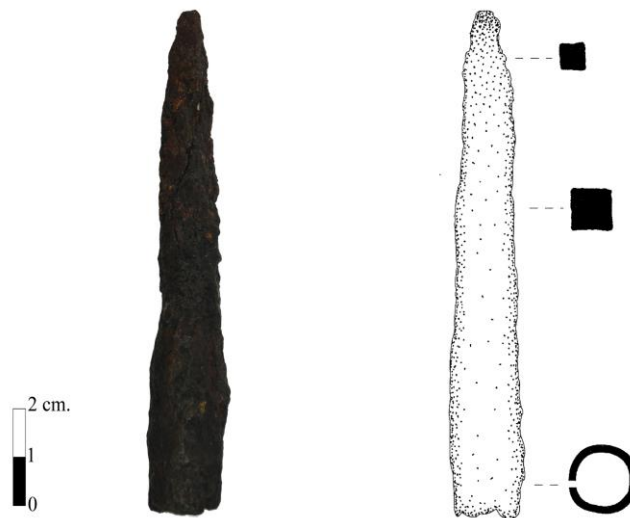
Ağırlık: 33,07 gr.

Tanım: Dörtgen kesitli namlu, uç kısmına doğru piramidal şekilde sivrilerek devam etmektedir. Namlu uç kısmı kırık durumdadır. Namlu kısmı doğrudan sap kısmına bağlanmaktadır. Namluya bağlandığı yerden itibaren genişleyerek devam eden sap kısmı daire kesitli ve yuvalıdır. Buluntu yoğun korozyonludur.

Tarih Önerisi: 7-9. yy.

Ref: Davidson, 1952, Lev. 92 / 1537-1539, Lev. 93 / 1541-1545; Petculescu, 1991, 47, Fig. 2-3; Horvat, 1997, 113, Fig.9; James, 2004, 217, Fig. 129 / 742-774; Gaithzsch, 2005, Lev. 14, G 3; Oransay, 2006, Şek. 10 / D27-30; Alagöz, 2012, Lev. XI / 26.

Yayın: Lightfoot ve Lightfoot, 2007, 109-110

Kat. No: 17

Buluntu Türü: Ballista ok ucu

Kazı Env. No: 2226

Buluntu Yeri ve Konteks: AB/310

Buluntu Tarihi: 1993

Malzeme: Demir

Yapım Tekniği: Dövme

Ölçüler:

Namlu Uzunluğu: 2,7 cm.

Sap Uzunluğu: 3,3 cm.

Namlu Eni: 0,6 cm.

Sap Eni: 1,2 cm.

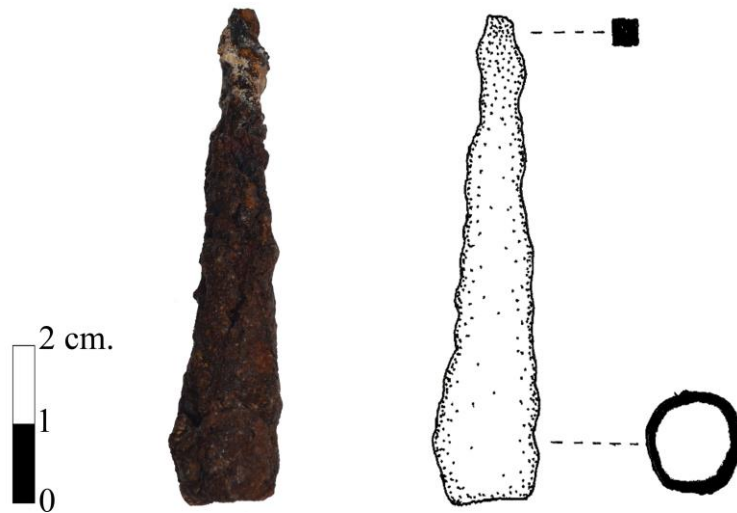
Ağırlık: 12,34 gr.

Tanım: Dörtgen kesitli namlu, uç kısmına doğru piramidal şekilde sivrilerek devam etmektedir. Namlu uç kısmı kırık durumdadır. Namlu kısmı doğrudan sap kısmına bağlanmaktadır. Namluya bağlandığı yerden itibaren genişleyerek devam eden sap kısmı daire kesitli ve yuvalıdır. Buluntu yoğun korozyonludur.

Tarih Önerisi: 7-9. yy.

Ref: Davidson, 1952, Lev. 92 / 1537-1539, Lev. 93 / 1541-1545; Petculescu, 1991, 47, Fig. 2-3; Horvat, 1997, 113, Fig.9; James, 2004, 217, Fig. 129 / 742-774; Gaithzsch, 2005, Lev. 14, G 3; Oransay, 2006, Şek. 10 / D27-30; Alagöz, 2012, Lev. XI / 26.

Yayın: Lightfoot ve Lightfoot, 2007, 109-110

Kat. No: 18

Buluntu Türü: Ballista ok ucu

Kazı Env. No: 2702

Buluntu Yeri ve Konteks: AB/310

Buluntu Tarihi: 1993

Malzeme: Demir

Yapım Tekniği: Dövme

Ölçüler:

Namlu Uzunluğu: 2,3 cm. **Sap Uzunluğu:** 3,4 cm.

Namlu Eni: 0,6 cm. **Sap Eni:** 1,2 cm.

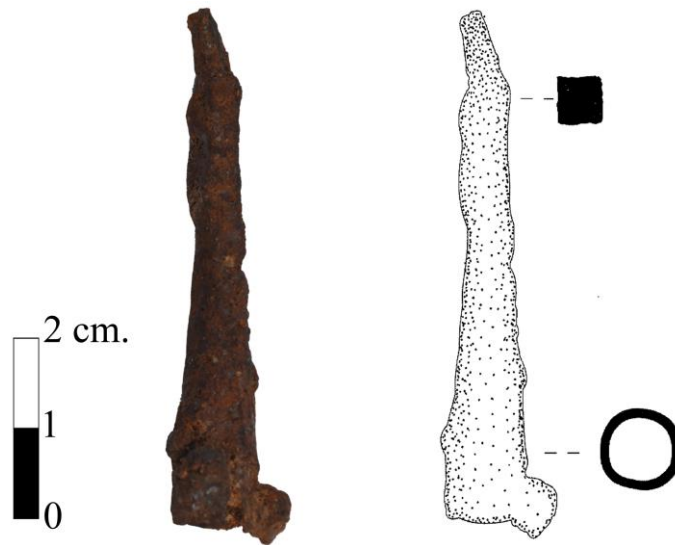
Ağırlık: 12,34 gr.

Tanım: Dörtgen kesitli namlu, uç kısmına doğru piramidal şekilde sivrilerek devam etmektedir. Namlu uç kısmı hem eğik hem de kırık durumdadır. Namlu doğrudan sap kısmına bağlanmaktadır. Namluya bağlandığı yerden itibaren genişleyerek devam eden sap kısmı daire kesitli ve yuvalıdır.

Tarih Önerisi: 7-9. yy.

Ref: Davidson, 1952, Lev. 92 / 1537-1539, Lev. 93 / 1541-1545; Petculescu, 1991, 47, Fig. 2-3; Horvat, 1997, 113, Fig.9; James, 2004, 217, Fig. 129 / 742-774; Gaithzsch, 2005, Lev. 14, G 3; Oransay, 2006, Şek. 10 / D27-30; Alagöz, 2012, Lev. XI / 26.

Yayın: Lightfoot ve Lightfoot, 2007, 109-110

Kat. No: 19

Buluntu Türü: Ballista ok ucu

Kazı Env. No: 2314

Buluntu Yeri ve Konteks: AB/316

Buluntu Tarihi: 1993

Malzeme: Demir

Yapım Tekniği: Dövme

Ölçüler:

Namlu Uzunluğu: 5 cm. **Sap Uzunluğu:** 5,2 cm.

Namlu Eni: 1,1 cm. **Sap Eni:** 1,5 cm.

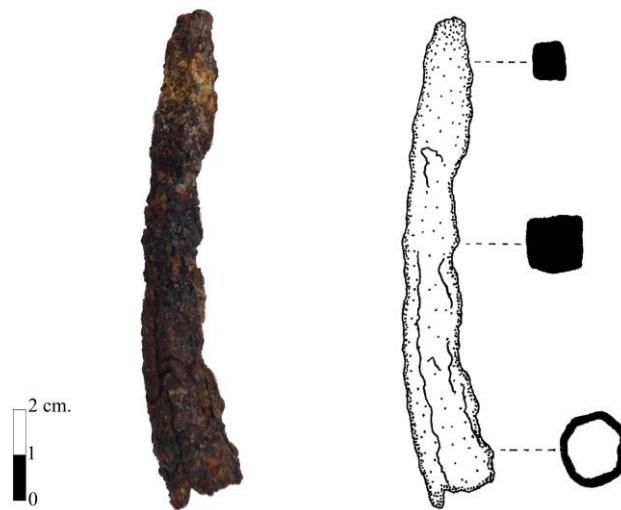
Ağırlık: 32,69 gr.

Tanım: Dörtgen kesitli namlu, uç kısmına doğru piramidal şekilde sivrilerek devam etmektedir. Namlu uç kısmı kırık durumdadır. Gövde doğrudan sap kısmına bağlanmaktadır. Gövdeye bağlandığı yerden itibaren genişleyerek devam eden sap kısmı daire kesitli ve yuvalıdır. Buluntu eğik durumda ve yoğun korozyonludur.

Tarih Önerisi: 7-9. yy.

Ref: Davidson, 1952, Lev. 92 / 1537-1539, Lev. 93 / 1541-1545; Petculescu, 1991, 47, Fig. 2-3; Horvat, 1997, 113, Fig.9; James, 2004, 217, Fig. 129 / 742-774; Gaithzsch, 2005, Lev. 14, G 3; Oransay, 2006, Şek. 10 / D27-30; Alagöz, 2012, Lev. XI / 26.

Yayın: Lightfoot ve Lightfoot, 2007, 109-110

Kat. No: 20

Buluntu Türü: Ballista ok ucu

Kazı Env. No: 1703

Buluntu Yeri ve Konteks: AB/189

Buluntu Tarihi: 1992

Malzeme: Demir

Yapım Tekniği: Dövme

Ölçüler:

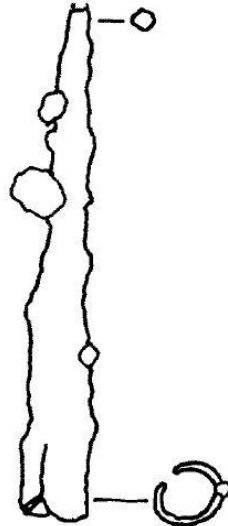
Uzunluğu: 7 cm.

Tanım: Dörtgen kesitli namlu, uç kısmına doğru piramidal şekilde sivrilerek devam etmektedir. Namlu uç kısmı kırık durumdadır. Gövde doğrudan sap kısmına bağlanmaktadır. Gövdeye bağlandığı yerden itibaren genişleyerek devam eden sap kısmı daire kesitli ve yuvalıdır.

Tarih Önerisi: 7-9. yy.

Ref: Davidson, 1952, Lev. 92 / 1537-1539, Lev. 93 / 1541-1545; Petculescu, 1991, 47, Fig. 2-3; Horvat, 1997, 113, Fig.9; James, 2004, 217, Fig. 129 / 742-774; Gaithzsch, 2005, Lev. 14, G 3; Oransay, 2006, Şek. 10 / D27-30; Alagöz, 2012, Lev. XI / 26.

Yayın: Harrison and Christie, 1993, Fig. 2/h

Kat. No: 21

Buluntu Türü: Ok ucu

Tip: Tip1A

Kazı Env. No: 3438

Buluntu Yeri ve Konteks: XB-5

Buluntu Tarihi: 28.07.1996

Malzeme: Demir

Yapım Tekniği: Dövme

Ölçüler:

Namlu Uzunluğu: 5,1 cm **Sap Uzunluğu:** 4,3 cm.

Namlu Eni: 1,8 cm. **Sap Eni:** 0,4 cm.

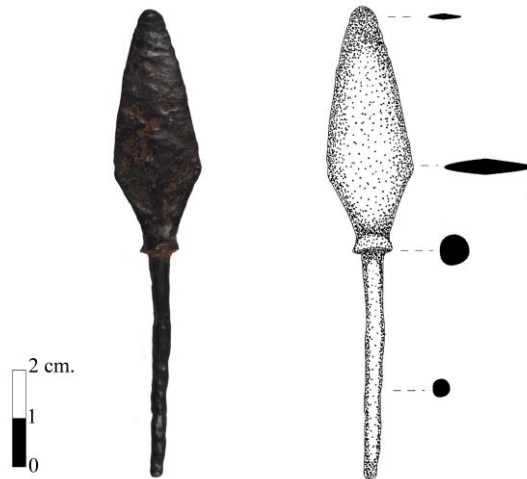
Ağırlık: 13,85 gr.

Tanım: Yassı kesitli namlu iki kanatlı olup dışa taşkın bir dayamak ile sap kısmına bağlanmaktadır. Namlu uç kısmına doğru giderek sivrilmektedir. Dayamak kısmı ve sap kısmı daire kesitlidir.

Tarih Önerisi: 9-11. yy

Ref: Davidson, 1952, Lev. 91 / 1529-1530; Crowfoot, Crowfoot and Kenyon, 1957, 454, Fig. 111 / 11; Gaithzsch, 2005, Lev. 38 / P 1-2, P 4-7, P 9-11; Oransay, 2006, Şek. 10 / D24-26; Dell' Era, 2012, 400, Fig. 6 / f, g; Yavaş, 2012, 145, Res. 8; Aygör, 2017, 17, Res. 3; Baykan, 2017a, 12, Res. 4; Baykan, 2017b, 58, Res. 3; Türktüzün, Oransay ve Ünan, 2017, 34, Res. 8 / 4-10; Altınsapan ve Palalı, 2018, 79-87, Kat. no. M1, M5, M34, M56, M72, M81, M168.

Yayın: Lightfoot, 1998, Fig. 13; İnce, 2010, Res. 03

Kat. No: 22

Buluntu Türü: Ok ucu

Tip: Tip1A

Kazı Env. No: 7224

Buluntu Yeri ve Konteks: XE/203

Buluntu Tarihi: 09.07.2006

Malzeme: Demir

Yapım Tekniği: Dövme

Ölçüler:

Namlu Uzunluğu: 4,8 cm. **Sap Uzunluğu:** 3.4 cm.

Namlu Eni: 1,6 cm. **Sap Eni:** 0,3 cm.

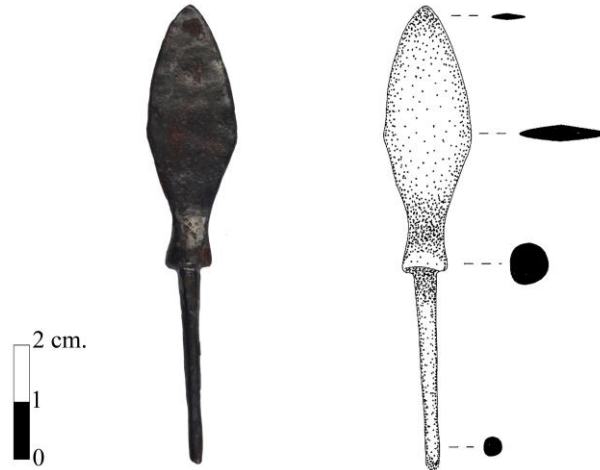
Ağırlık: 9,46 gr.

Tanım: Yassı kesitli namlu iki kanatlı olup dışa taşkın bir dayamak ile sap kısmına bağlanmaktadır. Namlu uç kısmına doğru giderek sivrilmektedir. Dayamak kısmı ve saplamalı kısım daire kesitlidir.

Tarih Önerisi: 9-11. yy

Ref: Davidson, 1952, Lev. 91 / 1529-1530; Crowfoot, Crowfoot and Kenyon, 1957, 454, Fig. 111 / 11; Gaithzsch, 2005, Lev. 38 / P 1-2, P 4-7, P 9-11; Oransay, 2006, Şek. 10 / D24-26; Dell' Era, 2012, 400, Fig. 6 / f, g; Yavaş, 2012, 145, Res. 8; Aygör, 2017, 17, Res. 3; Baykan, 2017a, 12, Res. 4; Baykan, 2017b, 58, Res. 3; Türktüzün, Oransay ve Ünan, 2017, 34, Res. 8 / 4-10; Altınsapan ve Palalı, 2018, 79-87, Kat. no. M1, M5, M34, M56, M72, M81, M168.

Yayın: İnce, 2010, Res. 07

Kat. No: 23

Buluntu Türü: Ok ucu

Tip: Tip1A

Kazı Env. No: 7318

Buluntu Yeri ve Konteks: A-21/106

Buluntu Tarihi: 29.07.2006

Malzeme: Demir

Yapım Tekniği: Dövme

Ölçüler:

Namlu Uzunluğu: 5,5 cm. **Sap Uzunluğu :** 5.3 cm.

Namlu Eni : 2.5 cm. **Sap Eni :** 0,6 cm.

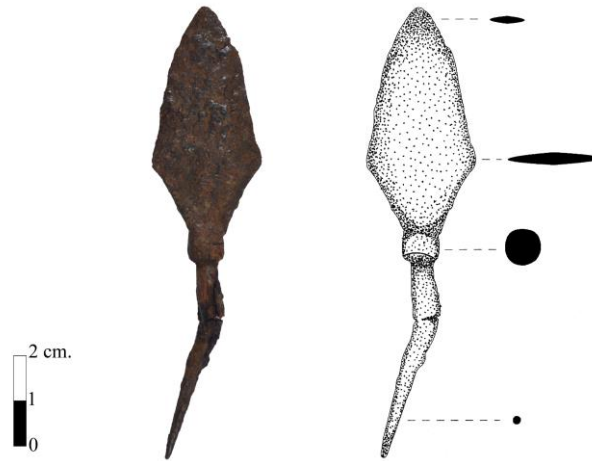
Ağırlık: 14,20 gr.

Tanım: Yassı kesitli namlu iki kanatlı olup dışa taşkın bir dayamak ile sap kısmına bağlanmaktadır. Namlu uç kısmına doğru giderek sivrilmektedir. Dayamak kısmı ve saplamalı kısım daire kesitlidir. Saplama kısmı eğik durumdadır.

Tarih Önerisi: 9-11. yy.

Ref: Davidson, 1952, Lev. 91 / 1529-1530; Crowfoot, Crowfoot and Kenyon, 1957, 454, Fig. 111 / 11; Gaithzsch, 2005, Lev. 38 / P 1-2, P 4-7, P 9-11; Oransay, 2006, Şek. 10 / D24-26; Dell' Era, 2012, 400, Fig. 6 / f, g; Yavaş, 2012, 145, Res. 8; Aygör, 2017, 17, Res. 3; Baykan, 2017a, 12, Res. 4; Baykan, 2017b, 58, Res. 3; Türktüzün, Oransay ve Ünan, 2017, 34, Res. 8 / 4-10; Altınsapan ve Palalı, 2018, 79-87, Kat. no. M1, M5, M34, M56, M,72, M81, M168.

Yayın: İnce, 2010, Res. 08

Kat. No: 24

Buluntu Türü: Ok ucu

Tip: Tip1A

Kazı Env. No: 2712

Buluntu Yeri ve Konteks: Yukarışehir

Buluntu Tarihi: 31.07.1993

Malzeme: Demir

Yapım Tekniği: Dövme

Ölçüler:

Gövde Uzunluğu: 5,1 cm. **Sap Uzunluğu:** 3,5 cm

Gövde Eni: 2,2 cm. **Sap Eni:** 0,4 cm.

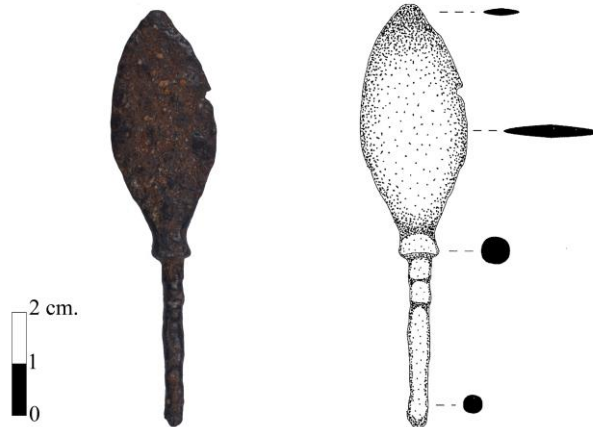
Ağırlık: 15,57 gr.

Tanım: Yassı kesitli namlu iki kanatlı olup dışa taşkın bir dayamak ile sap kısmına bağlanmaktadır. Namlu uç kısmına doğru giderek sivrilmektedir. Dayamak kısmı ve saplamalı kısım daire kesitlidir.

Tarih Önerisi: 9-11. yy.

Ref: Davidson, 1952, Lev. 91 / 1529-1530; Crowfoot, Crowfoot and Kenyon, 1957, 454, Fig. 111 / 11; Gaithzsch, 2005, Lev. 38 / P 1-2, P 4-7, P 9-11; Oransay, 2006, Şek. 10 / D24-26; Dell' Era, 2012, 400, Fig. 6 / f, g; Yavaş, 2012, 145, Res. 8; Aygör, 2017, 17, Res. 3; Baykan, 2017a, 12, Res. 4; Baykan, 2017b, 58, Res. 3; Türktüzün, Oransay ve Ünan, 2017, 34, Res. 8 / 4-10; Altinsapan ve Palalı, 2018, 79-87, Kat. no. M1, M5, M34, M56, M72, M81, M168.

Yayın: İnce, 2010, Res. 01

Kat. No: 25

Buluntu Türü: Ok ucu

Tip: Tip1A

Kazı Env. No: 6334

Buluntu Yeri ve Konteks: Aşağışehir

Buluntu Tarihi: 11.07.2007

Malzeme: Demir

Yapım Tekniği: Dövme

Ölçüler:

Namlu Uzunluğu: 3,2 cm. **Sap Uzunluğu:** 2 cm.

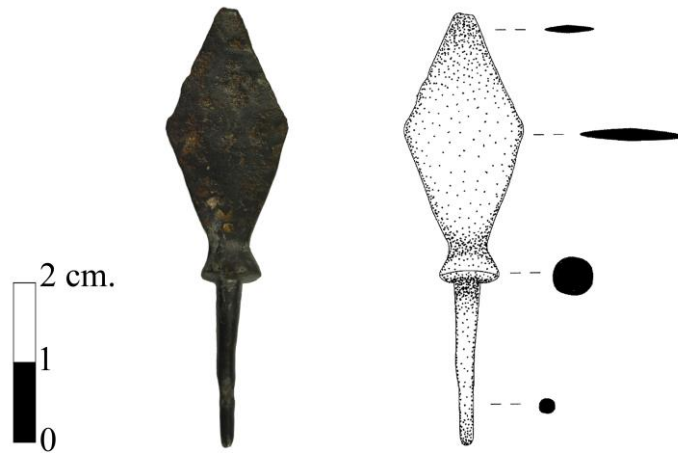
Namlu Eni: 1,5 cm. **Sap Eni:** 0,2 cm

Ağırlık:

Tanım: Yassı kesitli namlu iki kanatlı olup dışa taşkın bir dayamak ile sap kısmına bağlanmaktadır. Namlu uç kısmına doğru giderek sivrilmektedir. Dayamak kısmı ve saplamalı kısım daire kesitlidir.

Tarih Önerisi: 9-11. yy.

Ref: Davidson, 1952, Lev. 91 / 1529-1530; Crowfoot, Crowfoot and Kenyon, 1957, 454, Fig. 111 / 11; Gaithzsch, 2005, Lev. 38 / P 1-2, P 4-7, P 9-11; Oransay, 2006, Şek. 10 / D24-26; Dell' Era, 2012, 400, Fig. 6 / f, g; Yavaş, 2012, 145, Res. 8; Aygör, 2017, 17, Res. 3; Baykan, 2017a, 12, Res. 4; Baykan, 2017b, 58, Res. 3; Türktüzün, Oransay ve Ünan, 2017, 34, Res. 8 / 4-10; Altınsapan ve Palalı, 2018, 79-87, Kat. no. M1, M5, M34, M56, M72, M81, M168.

Kat. No: 26

Buluntu Türü: Ok ucu

Tip: Tip1A

Kazı Env. No: 6145

Buluntu Yeri ve Konteks: XM/49

Buluntu Tarihi: 06.08.2003

Malzeme: Demir

Yapım Tekniği: Dövme

Ölçüler:

Namlu Uzunluğu: 2,7 cm. **Sap Uzunluğu:** 2,8 cm.

Namlu Eni: 1,5 cm. **Sap Eni:** 0,3 cm.

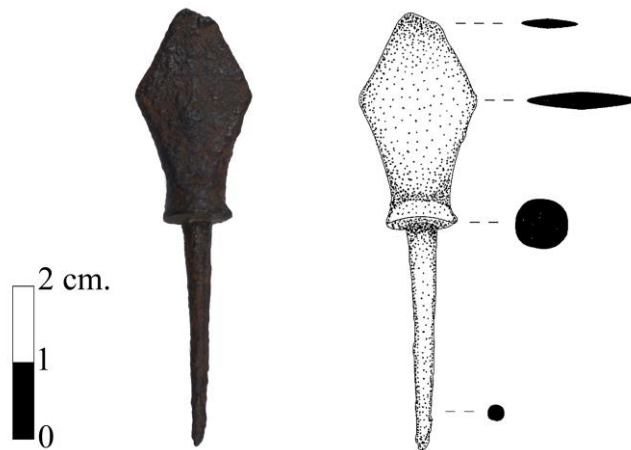
Ağırlık: 6,55 gr.

Tanım: Yassı kesitli namlu iki kanatlı olup dışa taşkın bir dayamak ile sap kısmına bağlanmaktadır. Namlu uç kısmı kırık durumdadır. Dayamak kısmı ve saplamalı kısım daire kesitlidir.

Tarih Önerisi: 10-11. yy.

Ref: Davidson, 1952, Lev. 91 / 1529-1530; Crowfoot, Crowfoot and Kenyon, 1957, 454, Fig. 111 / 11; Gaithzsch, 2005, Lev. 38 / P 1-2, P 4-7, P 9-11; Oransay, 2006, Şek. 10 / D24-26; Dell' Era, 2012, 400, Fig. 6 / f, g; Yavaş, 2012, 145, Res. 8; Aygör, 2017, 17, Res. 3; Baykan, 2017a, 12, Res. 4; Baykan, 2017b, 58, Res. 3; Türktüzün, Oransay ve Ünan, 2017, 34, Res. 8 / 4-10; Altınsapan ve Palalı, 2018, 79-87, Kat. no. M1, M5, M34, M56, M72, M81, M168.

Yayın: İnce, 2010, Res. 09

Kat. No: 27

Buluntu Türü: Ok ucu

Tip: Tip1A

Kazı Env. No: 7789

Buluntu Yeri ve Konteks: A-20/200

Buluntu Tarihi: 13.08.2006

Malzeme: Demir

Yapım Tekniği: Dövme

Ölçüler:

Namlu Uzunluğu: 1 cm. **Sap Uzunluğu:** 3,3 cm.

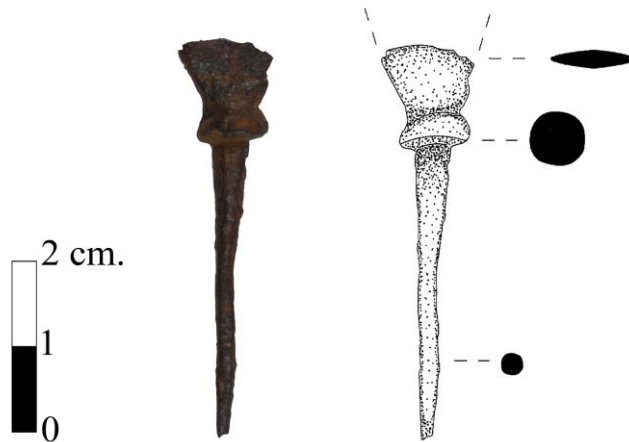
Namlu Eni: 0,9 cm. **Sap Eni:** 0,2 cm

Ağırlık: 2,33 gr.

Tanım: Namlu kısmı yarısından itibaren kırık durumdadır. İki kanatlı ve yassı kesitli olan namlu dışa çıkıntı yapan bir dayamak ile saplamalı kısma bağlanmaktadır. Dayamak kısmı ve saplamalı kısım daire kesitlidir.

Tarih Önerisi: 12-13. yy.

Ref: Davidson, 1952, Lev. 91 / 1529-1530; Crowfoot, Crowfoot and Kenyon, 1957, 454, Fig. 111 / 11; Gaithzsch, 2005, Lev. 38 / P 1-2, P 4-7, P 9-11; Oransay, 2006, Şek. 10 / D24-26; Dell' Era, 2012, 400, Fig. 6 / f, g; Yavaş, 2012, 145, Res. 8; Aygör, 2017, 17, Res. 3; Baykan, 2017a, 12, Res. 4; Baykan, 2017b, 58, Res. 3; Türktüzün, Oransay ve Ünan, 2017, 34, Res. 8 / 4-10; Altınsapan ve Palalı, 2018, 79-87, Kat. no. M1, M5, M34, M56, M72, M81, M168.

Kat. No: 28

Buluntu Türü: Ok ucu

Tip: Tip1A

Kazı Env. No: 2205

Buluntu Yeri ve Konteks: L/334

Buluntu Tarihi: 1993

Malzeme: Demir

Yapım Tekniği: Dövme

Ölçüler:

Namlu Uzunluğu: 4,4 cm. **Sap Uzunluğu:** 3,2 cm.

Namlu Eni: 1,3 cm. **Sap Eni:** 0,6 cm.

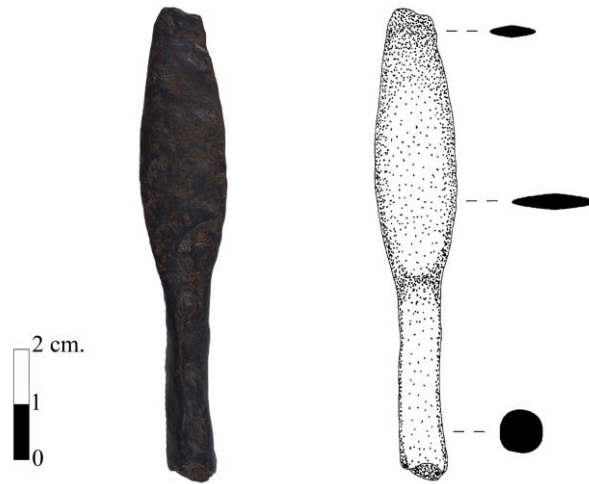
Ağırlık: 7,84 gr.

Tanım: Namlu kısmı yassı kesitli ve iki kanatlı olup doğrudan saplamalı kısma bağlanmaktadır. Namlunun uç kısmı ve saplamalı kısım kırık durumdadır.

Tarih Önerisi: Selçuklu-Osmanlı Dönemi

Ref: Davidson, 1952, Lev. 91 / 1529-1530; Crowfoot, Crowfoot and Kenyon, 1957, 454, Fig. 111 / 11; Gaithzsch, 2005, Lev. 38 / P 1-2, P 4-7, P 9-11; Oransay, 2006, Şek. 10 / D24-26; Dell' Era, 2012, 400, Fig. 6 / f, g; Yavaş, 2012, 145, Res. 8; Aygör, 2017, 17, Res. 3; Baykan, 2017a, 12, Res. 4; Baykan, 2017b, 58, Res. 3; Türktüzün, Oransay ve Ünan, 2017, 34, Res. 8 / 4-10; Altınsapan ve Palalı, 2018, 79-87, Kat. no. M1, M5, M34, M56, M72, M81, M168.

Yayın: İnce, 2010, Res. 11

Kat. No: 29

Buluntu Türü: Ok ucu

Tip: Tip1A

Kazı Env. No: 1463

Buluntu Yeri ve Konteks: A-3/31

Buluntu Tarihi: 1991

Malzeme: Demir

Yapım Tekniği: Dövme

Ölçüler:

Uzunluğu: 5,3 cm.

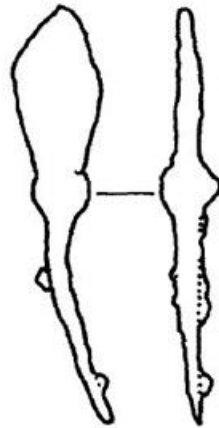
Eni: 1,2 cm.

Tanım: Yassı kesitli namlu iki kanatlı olup dışa taşkın bir dayamak ile sap kısmına bağlanmaktadır. Namlu uç kısmına doğru giderek sivrilmektedir. Dayamak kısmı ve saplamalı kısım daire kesitlidir.

Tarih Önerisi: 10-11. yy

Ref: Davidson, 1952, Lev. 91 / 1529-1530; Crowfoot, Crowfoot and Kenyon, 1957, 454, Fig. 111 / 11; Gaithzsch, 2005, Lev. 38 / P 1-2, P 4-7, P 9-11; Oransay, 2006, Şek. 10 / D24-26; Dell' Era, 2012, 400, Fig. 6 / f, g; Yavaş, 2012, 145, Res. 8; Aygör, 2017, 17, Res. 3; Baykan, 2017a, 12, Res. 4; Baykan, 2017b, 58, Res. 3; Türktüzün, Oransay ve Ünan, 2017, 34, Res. 8 / 4-10; Altınsapan ve Palalı, 2018, 79-87, Kat. no. M1, M5, M34, M56, M,72, M81, M168.

Yayın: Harrison, 1993, 250; Harrison and Christie, 1993, Fig. 2/k

Kat. No: 30

Buluntu Türü: Ok ucu

Tip: Tip1B

Kazı Env. No: 5031

Buluntu Yeri ve Konteks: E-11/İ-10/49 (XB-02)

Buluntu Tarihi: 14.07.2002

Malzeme: Demir

Yapım Tekniği: Dövme

Ölçüler:

Namlu Uzunluğu: 3,2 cm. **Sap Uzunluğu:** 4,2 cm.

Namlu Eni: 1 cm. **Sap Eni:** 0,4 cm.

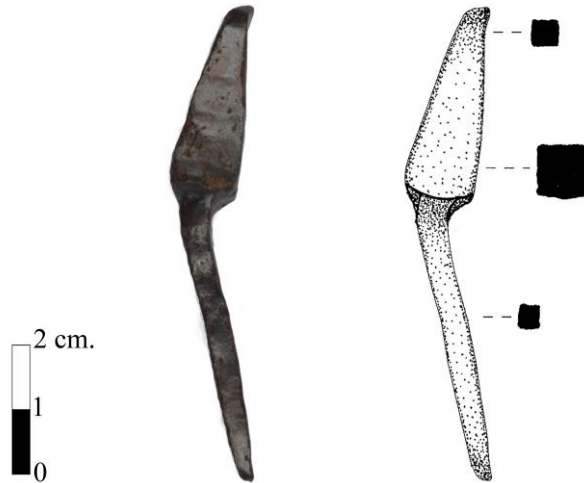
Ağırlık: 10,77 gr.

Tanım: Dörtgen kesitli namlu uç kısmına doğru piramidal şekilde sivrilerek devam etmektedir. Piramidal uç kısım eğik durumdadır. Namlu, dayamak kısmı olmaksızın doğrudan saplamalı kısma bağlanır. Saplama kısmı dörtgen kesitli olup eğik durumdadır.

Tarih Önerisi: 9. yy.

Ref: Robinson, 1941, Lev. CXXIII / Fig.1984-2002; Davidson, 1952, Lev. 93 / 1532; Waldbaum, 1983, Lev.5 / 75, 77, 82; Gaithzsch, 2005, Lev. 39 / P 36-39, P 58-60; Dell'Era, 2012, 400, Fig.6 / a-d; Yavaş, 2012, 144, Res. 6; Demirer, 2013, 213, D 7-9; Baykan, 2017a, 13, Res. 5; Altınsapan ve Palalı, 2018, 93, Kat. no. M99.

Yayın: İnce, 2010, Res. 02

Kat. No: 31

Buluntu Türü: Ok ucu

Tip: Tip1B

Kazı Env. No: 5033

Buluntu Yeri ve Konteks: E-11/İ-10/49 (XB-02)

Buluntu Tarihi: 14.07.2002

Malzeme: Demir

Yapım Tekniği: Dövme

Ölçüler:

Namlu Uzunluğu: 3,5 cm. **Sap Uzunluğu:** 4,1 cm.

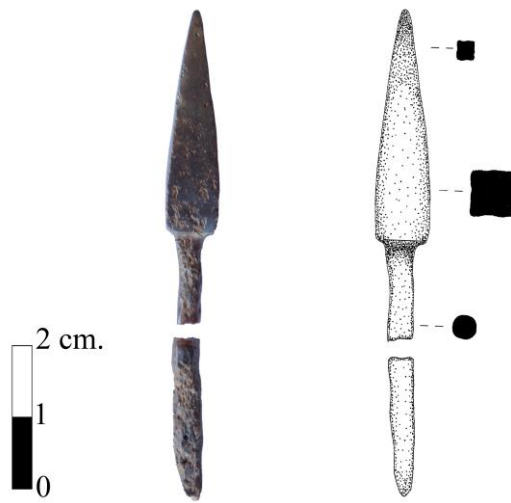
Namlu Eni: 0,8 cm. **Sap Eni:** 0,4 cm.

Ağırlık: 4,16 gr.

Tanım: Dörtgen kesitli namlu uç kısmına doğru piramidal şekilde sivrilerek devam etmektedir. Namlu, dayamak kısmı olmaksızın doğrudan saplamalı kısma bağlanır. Saplama kısmı dörtgen kesitli olup kırık durumdadır.

Tarih Önerisi: 9. yy.

Ref: Robinson, 1941, Lev. CXXIII / Fig.1984-2002; Davidson, 1952, Lev. 93 / 1532; Waldbaum, 1983, Lev.5 / 75, 77, 82; Gaithzsch, 2005, Lev. 39 / P 36-39, P 58-60; Dell'Era, 2012, 400, Fig.6 / a-d; Yavaş, 2012, 144, Res. 6; Demirer, 2013, 213, D 7-9; Baykan, 2017a, 13, Res. 5; Altinsapan ve Palalı, 2018, 93, Kat. no. M99.

Kat. No: 32

Buluntu Türü: Ok ucu

Tip: Tip1B

Kazı Env. No: 7977

Buluntu Yeri ve Konteks: A-17

Buluntu Tarihi: 21.07.2007

Malzeme: Demir

Yapım Tekniği: Dövme

Ölçüler:

Namlu Uzunluğu: 4,4 cm. **Sap Uzunluğu:** 1,9 cm.

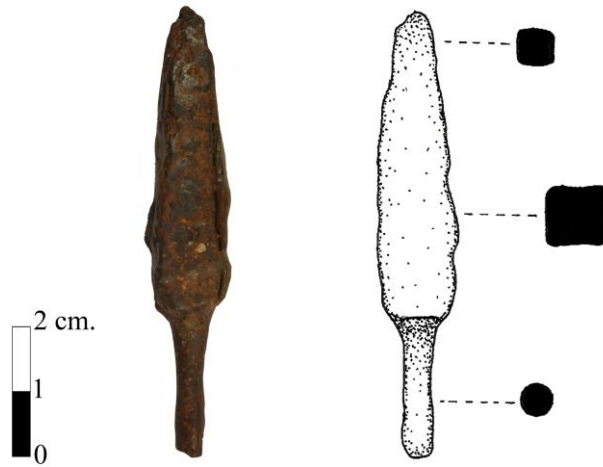
Namlu Eni: 1 cm. **Sap Eni:** 0,4 cm.

Ağırlık: 15,85 gr.

Tanım: Dörtgen kesitli namlu uç kısmına doğru piramidal şekilde sivrilerek devam etmektedir. Piramidal uç kısım aşınmış durumdadır. Namlu, dayamak kısmı olmaksızın doğrudan saplamalı kısma bağlanmaktadır. Saplama kısmı dörtgen kesitli olup kırık durumdadır.

Tarih Önerisi: 10-13. yy.

Ref: Robinson, 1941, Lev. CXXIII / Fig.1984-2002; Davidson, 1952, Lev. 93 / 1532; Waldbaum, 1983, Lev.5 / 75, 77, 82; Gaithzsch, 2005, Lev. 39 / P 36-39, P 58-60; Dell'Era, 2012, 400, Fig.6 / a-d; Yavaş, 2012, 144, Res. 6; Demirer, 2013, 213, D 7-9; Baykan, 2017a, 13, Res. 5; Altınsapan ve Palalı, 2018, 93, Kat. no. M99.

Kat. No: 33

Buluntu Türü: Ok ucu

Tip: Tip1B

Kazı Env. No: 7282

Buluntu Yeri ve Konteks: XC/1011

Buluntu Tarihi: 21.07.2006

Malzeme: Demir

Yapım Tekniği: Dövme

Ölçüler:

Namlu Uzunluğu: 3 cm. **Sap Uzunluğu:** 2,1 cm.

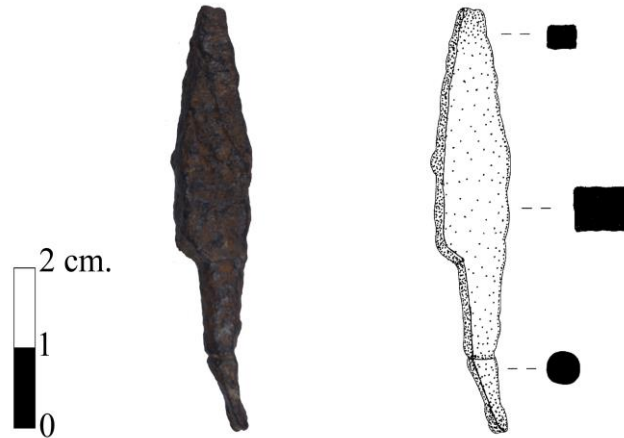
Namlu Eni: 0,9 cm. **Sap Eni:** 0,3 cm.

Ağırlık: 5,86 gr.

Tanım: Dörtgen kesitli namlu uç kısmına doğru piramidal şekilde sivrilerek devam etmektedir. Piramidal uç kısım aşınmış durumdadır. Namlu, dayamak kısmı olmaksızın doğrudan saplamalı kısma bağlanır. Saplama kısmı dörtgen kesitli olup eğik durumdadır.

Tarih Önerisi: 9-11. yy.

Ref: Robinson, 1941, Lev. CXXIII / Fig.1984-2002; Davidson, 1952, Lev. 93 / 1532; Waldbaum, 1983, Lev.5 / 75, 77, 82; Gaithzsch, 2005, Lev. 39 / P 36-39, P 58-60; Dell'Era, 2012, 400, Fig.6 / a-d; Yavaş, 2012, 144, Res. 6; Demirer, 2013, 213, D 7-9; Baykan, 2017a, 13, Res. 5; Altınsapan ve Palalı, 2018, 93, Kat. no. M99.

Kat. No: 34

Buluntu Türü: Ok ucu

Tip: Tip1B

Kazı Env. No: 1628

Buluntu Yeri ve Konteks: A-4/29

Buluntu Tarihi: 1992

Malzeme: Demir

Yapım Tekniği: Dövme

Ölçüler:

Namlu Uzunluğu: 3 cm. **Sap Uzunluğu:** 1,6 cm.

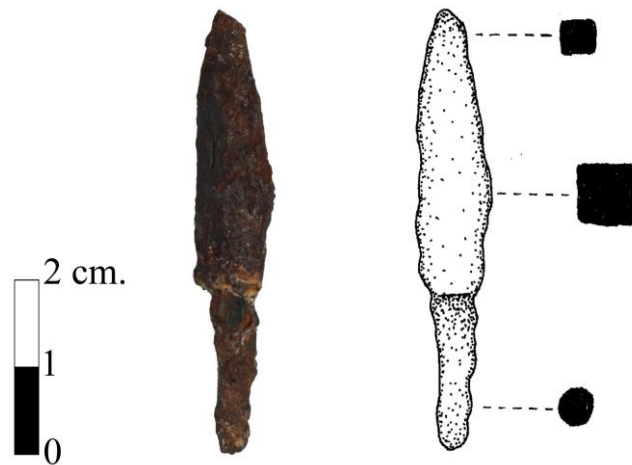
Namlu Eni: 0,6 cm. **Sap Eni:** 0,4 cm.

Ağırlık: 5,53 gr.

Tanım: Dörtgen kesitli namlu uç kısmına doğru piramidal şekilde sivrilerek devam etmektedir. Piramidal uç kısım kırık durumdadır. Namlu, dayamak kısmı olmaksızın doğrudan saplamalı kısma bağlanır. Saplama kısmı daire kesitlidir.

Tarih Önerisi: 11-13. yy.

Ref: Robinson, 1941, Lev. CXXIII / Fig.1984-2002; Davidson, 1952, Lev. 93 / 1532; Waldbaum, 1983, Lev.5 / 75, 77, 82; Gaithzsch, 2005, Lev. 39 / P 36-39, P 58-60; Dell'Era, 2012, 400, Fig.6 / a-d; Yavaş, 2012, 144, Res. 6; Demirer, 2013, 213, D 7-9; Baykan, 2017a, 13, Res. 5; Altınsapan ve Palalı, 2018, 93, Kat. no. M99.

Kat. No: 35

Buluntu Türü: Ok ucu

Tip: Tip1B

Kazı Env. No: 4595

Buluntu Yeri ve Konteks: XC/182

Buluntu Tarihi: 12.08.2001

Malzeme: Demir

Yapım Tekniği: Dövme

Ölçüler:

Namlu Uzunluğu: 6,1 cm. **Sap Uzunluğu:** 1,4 cm.

Namlu Eni: 1 cm. **Sap Eni:** 0,6 cm

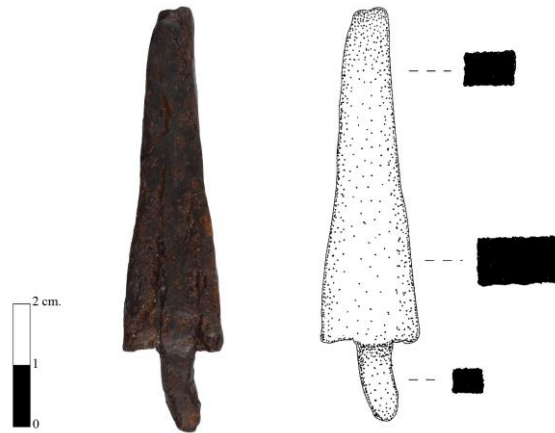
Ağırlık: 19,95 gr.

Tanım: Yapım aşamasında yarım bırakıldığı anlaşılan buluntunun namlu kısmı dörtgen kesitlidir. Namlu, dayamak kısmı olmaksızın doğrudan dörtgen kesitli saplama kısmına bağlanmaktadır.

Tarih Önerisi: 9-11. yy.

Ref: Robinson, 1941, Lev. CXXIII / Fig.1984-2002; Davidson, 1952, Lev. 93 / 1532; Waldbaum, 1983, Lev.5 / 75, 77, 82; Gaithzsch, 2005, Lev. 39 / P 36-39, P 58-60; Dell'Era, 2012, 400, Fig.6 / a-d; Yavaş, 2012, 144, Res. 6; Demirer, 2013, 213, D 7-9; Baykan, 2017a, 13, Res. 5; Altınşapan ve Palalı, 2018, 93, Kat. no. M99.

Yayın: İnce, 2010, Res. 13

Kat. No: 36

Buluntu Türü: Ok ucu

Tip: Tip1B

Kazı Env. No: 4802

Buluntu Yeri ve Konteks: XC/152

Buluntu Tarihi: 2001

Malzeme: Demir

Yapım Tekniği: Dövme

Ölçüler:

Namlu Uzunluğu: 2,7 cm. **Sap Uzunluğu:** 2 cm.

Namlu Eni: 0,8 cm. **Sap Eni:** 0,3 cm.

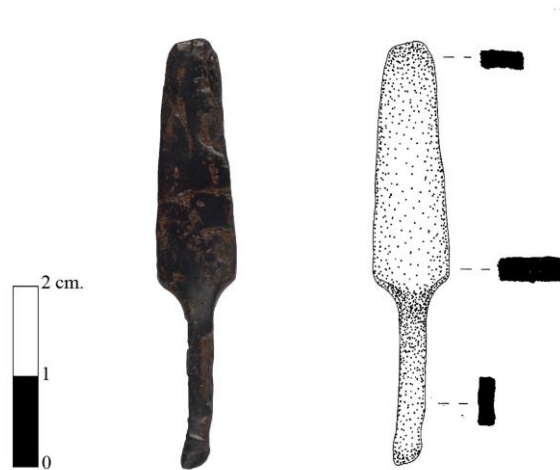
Ağırlık: 3,58 gr.

Tanım: Yapım aşamasında yarım bırakıldığı anlaşılan buluntunun namlu kısmı dörtgen kesitlidir. Namlu, dayamak kısmı olmaksızın doğrudan dörtgen kesitli saplama kısmına bağlanır.

Tarih Önerisi: 9-11. yy.

Ref: Robinson, 1941, Lev. CXXIII / Fig.1984-2002; Davidson, 1952, Lev. 93 / 1532; Waldbaum, 1983, Lev.5 / 75, 77, 82; Gaithzsch, 2005, Lev. 39 / P 36-39, P 58-60; Dell’Era, 2012, 400, Fig.6 / a-d; Yavaş, 2012, 144, Res. 6; Demirer, 2013, 213, D 7-9; Baykan, 2017a, 13, Res. 5; Altınsapan ve Palalı, 2018, 93, Kat. no. M99.

Yayın: İnce, 2010, Res. 06

Kat. No: 37

Buluntu Türü: Ok ucu

Tip: Tip1C

Kazı Env. No: 8138

Buluntu Yeri ve Konteks: A-16/502

Buluntu Tarihi: 06.08.2007

Malzeme: Demir

Yapım Tekniği: Dövme

Ölçüler:

Namlu Uzunluğu: 4,6 cm. **Sap Uzunluğu:** 5,2 cm.

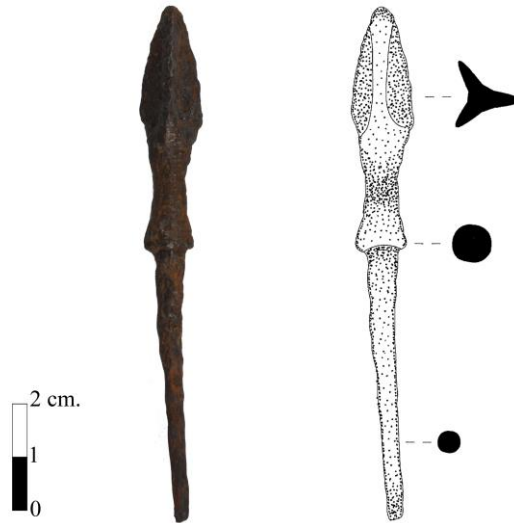
Namlu Eni: 1,2 cm. **Sap Eni:** 0,5 cm.

Ağırlık: 13,67 gr.

Tanım: İyi durumdaki buluntunun namlu kısmı üç kanatlıdır. Namlu ve saplama bölümü arasında ise daire kesitli ve dışa taşkın dayamak kısmı bulunmaktadır. Sap kısmı daire kesitlidir.

Tarih Önerisi: 9-10 yy.

Ref: Crowfoot, Crowfoot and Kenyon, 1957, 454, Fig. 111 / 17-19; Waldbaum, 1983, Lev.4 / 52; James, 2004, 203, Fig. 123 / 692-719; Alagöz, 2012, Lev. X / 24; Demirer, 2013, 212-213, D3-D6; Baykan, 2017a, 16, Res. 8 / 317, 662.

Kat. No: 38

Buluntu Türü: Ok ucu

Tip: Tip1C

Kazı Env. No: 1687

Buluntu Yeri ve Konteks: AB/189

Buluntu Tarihi: 14.08.1992

Malzeme: Demir

Yapım Tekniği: Dövme

Ölçüler:

Namlu Uzunluğu: 4,3 cm. **Sap Uzunluğu:** 2,3 cm.

Namlu Eni: 1,1 cm. **Sap Eni:** 0,5 cm.

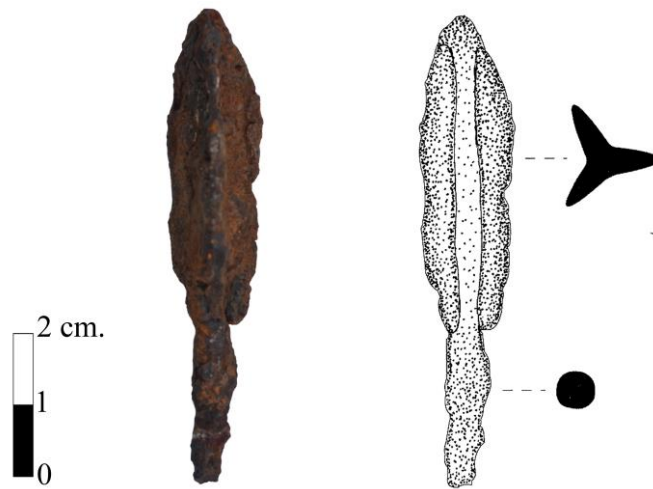
Ağırlık: 10.67 gr.

Tanım: Üç kanatlı namlu kısmı doğrudan sap kısmına bağlanmaktadır. Namlu kısmı uç kısmına doğru sivrilerek devam etmektedir. Sap kısmı daire kesitli olup uç kısmı kırık durumdadır.

Tarih Önerisi: 7-9. yy.

Ref: Crowfoot, Crowfoot and Kenyon, 1957, 454, Fig. 111 / 17-19; Waldbaum, 1983, Lev.4 / 52; James, 2004, 203, Fig. 123 / 692-719; Alagöz, 2012, Lev. X / 24; Demirer, 2013, 212-213, D3-D6; Baykan, 2017a, 16, Res. 8 / 317, 662.

Yayın: Harrison and Christie, 1993, Fig. 2/i

Kat. No: 39

Buluntu Türü: Ok ucu

Tip: Tip1C

Kazı Env. No: 6697

Buluntu Yeri ve Konteks: XE/15

Buluntu Tarihi: 21.07.2004

Malzeme: Demir

Yapım Tekniği: Dövme

Ölçüler:

Namlu Uzunluğu: 5,8 cm. **Sap Uzunluğu:** 1 cm.

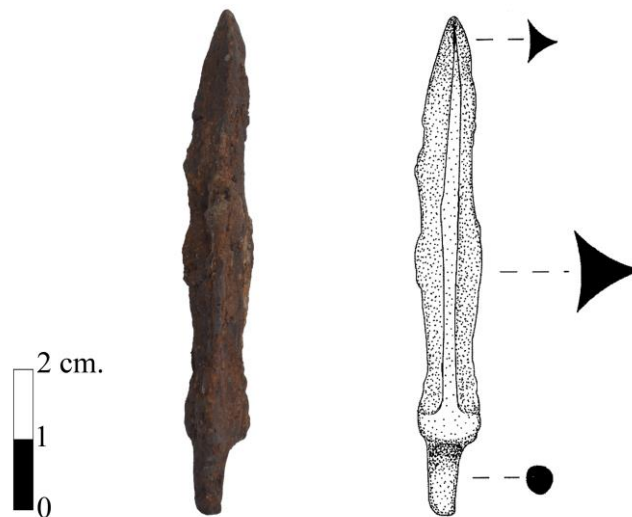
Namlu Eni: 0,9 cm. **Sap Eni:** 0,4 cm.

Ağırlık: 6,71 cm.

Tanım: Üç kanatlı namlu kısmı doğrudan sap kısmına bağlanmaktadır. Namlu kısmı uç kısmına doğru sivrilerek devam etmektedir. Sap kısmı daire kesitli olup uç kısmı kırık durumdadır.

Tarih Önerisi: 9. yy.

Ref: Crowfoot, Crowfoot and Kenyon, 1957, 454, Fig. 111 / 17-19; Waldbaum, 1983, Lev.4 / 52; James, 2004, 203, Fig. 123 / 692-719; Alagöz, 2012, Lev. X / 24; Demirer, 2013, 212-213, D3-D6; Baykan, 2017a, 16, Res. 8 / 317, 662.

Kat. No: 40

Buluntu Türü: Ok ucu

Tip: Tip1C

Kazı Env. No: 6104

Buluntu Yeri ve Konteks: XC/463

Buluntu Tarihi: 04.08.2003

Malzeme: Demir

Yapım Tekniği: Dövme

Ölçüler:

Namlu Uzunluğu: 3 cm. **Sap Uzunluğu:** 2,5 cm.

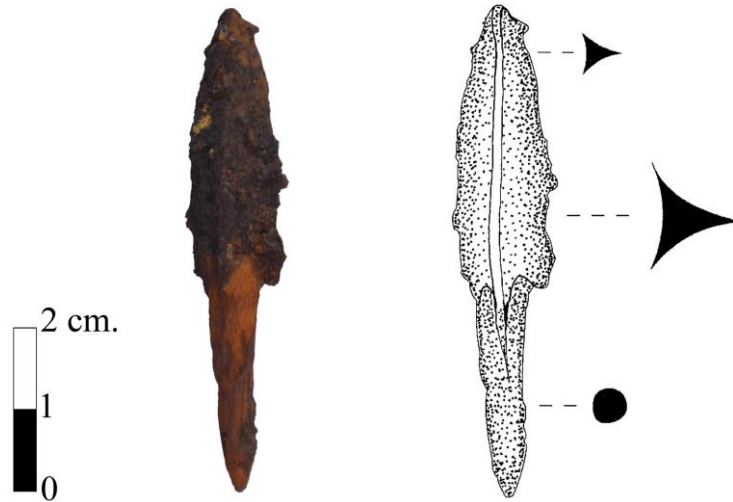
Namlu Eni: 1 cm. **Sap Eni:** 0,5 cm.

Ağırlık: 7,12 gr.

Tanım: Üç kanatlı namlu kısmı doğrudan sap kısmına bağlanmaktadır. Namlu kısmı uç kısmına doğru sivrilerek devam etmektedir. Sap kısmı daire kesitlidir.

Tarih Önerisi: 9-11. yy.

Ref: Crowfoot, Crowfoot and Kenyon, 1957, 454, Fig. 111 / 17-19; Waldbaum, 1983, Lev.4 / 52; James, 2004, 203, Fig. 123 / 692-719; Alagöz, 2012, Lev. X / 24; Demirer, 2013, 212-213, D3-D6; Baykan, 2017a, 16, Res. 8 / 317, 662.

Kat. No: 41

Buluntu Türü: Ok ucu

Tip: Tip1C

Kazı Env. No: 1707

Buluntu Yeri ve Konteks: AB/189

Buluntu Tarihi: 1992

Malzeme: Demir

Yapım Tekniği: Dövme

Ölçüler:

Uzunluk: 4,4 cm.

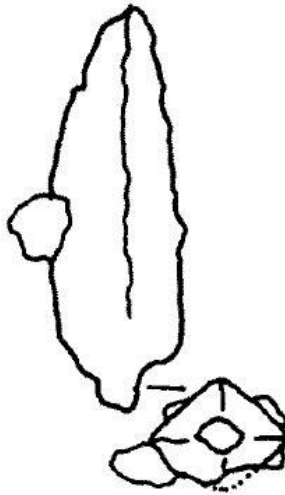
Eni: 1,5 cm.

Tanım: Üç kanatlı namlu kısmı doğrudan sap kısmına bağlanmaktadır. Namlu kısmı uç kısmına doğru sivrilerek devam etmektedir. Sap kısmı daire kesitli olup uç kısmı kırık durumdadır.

Tarih Önerisi: 7-9. yy.

Ref: Crowfoot, Crowfoot and Kenyon, 1957, 454, Fig. 111 / 17-19; Waldbaum, 1983, Lev.4 / 52; James, 2004, 203, Fig. 123 / 692-719; Alagöz, 2012, Lev. X / 24; Demirer, 2013, 212-213, D3-D6; Baykan, 2017a, 16, Res. 8 / 317, 662.

Yayın: Harrison and Christie, 1993, Fig. 2/c

Kat. No: 42

Buluntu Türü: Ok ucu

Tip: Tip1C

Kazı Env. No: 850

Buluntu Yeri ve Konteks: AB/52

Buluntu Tarihi: 1989

Malzeme: Demir

Yapım Tekniği: Dövme

Ölçüler:

Uzunluk: 7,5 cm.

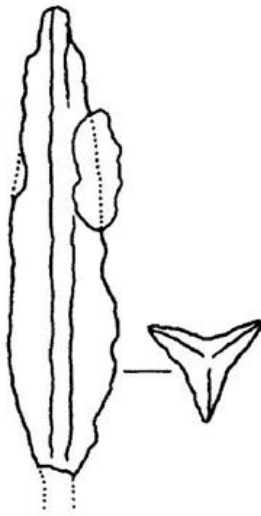
Eni: 1,5 cm.

Tanım: Üç kanatlı namlu kısmı doğrudan sap kısmına bağlanmaktadır. Namlu kısmı uç kısmına doğru sivrilerek devam etmektedir. Sap kısmı daire kesitli olup uç kısmı kırık durumdadır.

Tarih Önerisi: 7-9. yy.

Ref: Crowfoot, Crowfoot and Kenyon, 1957, 454, Fig. 111 / 17-19; Waldbaum, 1983, Lev.4 / 52; James, 2004, 203, Fig. 123 / 692-719; Alagöz, 2012, Lev. X / 24; Demirer, 2013, 212-213, D3-D6; Baykan, 2017a, 16, Res. 8 / 317, 662.

Yayın: Harrison and Christie, 1993, Fig. 2/j

Kat. No: 43

Buluntu Türü: Ok ucu

Tip: Tip1C

Kazı Env. No: 413

Buluntu Yeri ve Konteks: F/46

Buluntu Tarihi: 1988

Malzeme: Demir

Yapım Tekniği: Dövme

Ölçüler:

Uzunluk: 7,5 cm.

Eni: 1,4 cm.

Tanım: Buluntunun namlu kısmı üç kanatlıdır. Namlu ve saplama bölümü arasında ise daire kesitli ve dışa taşkın dayamak kısmı bulunmaktadır. Sap kısmı daire kesitlidir.

Tarih Önerisi: 9-10. yy.

Ref: Crowfoot, Crowfoot ve Kenyon, 1957, 454, Fig. 111 / 17-19; Waldbaum, 1983, Lev.4 / 52; James, 2004, 203, Fig. 123 / 692-719; Alagöz, 2012, Lev. X / 24; Demirer, 2013, 212-213, D3-D6; Baykan, 2017a, 16, Res. 8 / 317, 662.

Yayın: Harrison and Christie, 1993, Fig. 2/d

Kat. No: 44

Buluntu Türü: Ok ucu

Tip: Tip1D

Kazı Env. No: 3636

Buluntu Yeri ve Konteks: UU/99

Buluntu Tarihi: 08.08.1996

Malzeme: Demir

Yapım Tekniği: Dövme

Ölçüler:

Namlu Uzunluğu: 5,1 cm. **Sap Uzunluğu:** 4.5 cm.

Namlu Eni: 2,6 cm. **Sap Eni:** 0,5 cm.

Ağırlık: 11,56 gr.

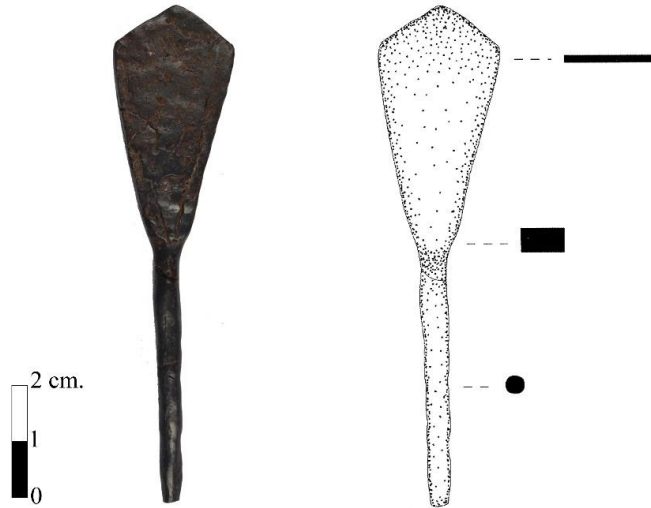
Tanım: Düz kesitli ve iki kanatlı namlu doğrudan saplamalı kısma bağlanmaktadır.

Namlu uç kısmı üçgen formundadır. Sap kısmı daire kesitlidir.

Tarih Önerisi: Osmanlı Dönemi.

Ref: Gaithzsch, 2005, Lev. 38 / P 3, P 8, P 10; Yavaş, 2012, 145, Res. 9.

Yayın: İnce, 2010, Res. 05

Kat. No: 45

Buluntu Türü: Ok ucu

Tip: Tip1E

Kazı Env. No: 3619

Buluntu Yeri ve Konteks: XB/26

Buluntu Tarihi: 07.08.1996

Malzeme: Demir

Yapım Tekniği: Dövme

Ölçüler:

Namlu Uzunluğu: 5,8 cm. **Sap Uzunluğu:** 1,8 cm.

Namlu Eni: 1 cm. **Sap Eni:** 0,7 cm.

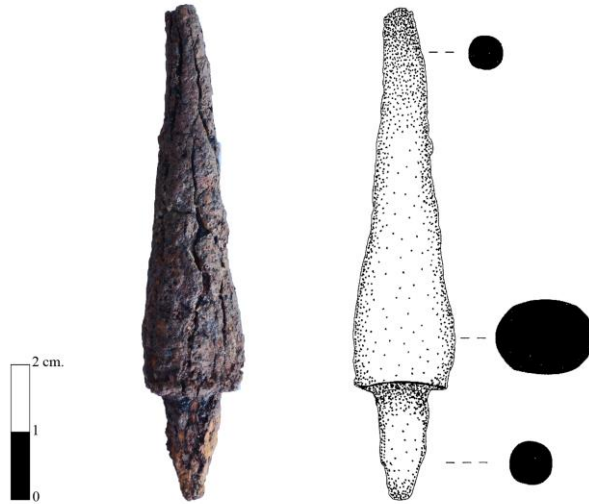
Ağırlık: 13,81 gr.

Tanım: Namlu kısmı daire kesitli olup uç kısmına doğru giderek sivrilmektedir. Uç kısmı kırık durumda olan buluntunun saplamalı bölümü de daire kesitlidir.

Tarih Önerisi: 9. yy.

Ref: Yavaş, 2012, 144, Res. 7; Altınsapan ve Palalı, 2018, 92, Kat. no. M90, M102.

Yayın: İnce, 2010, Res. 12

Kat. No: 46

Buluntu Türü: Ok ucu

Tip: Tip2A

Kazı Env. No: 1688+1689

Buluntu Yeri ve Konteks: AB/189

Buluntu Tarihi: 14.08.1992

Malzeme: Demir

Yapım Tekniği: Dövme

Ölçüler:

Namlu Uzunluğu: 5,7 cm.

Sap Uzunluğu: 5 cm.

Namlu Eni: 1,5 cm.

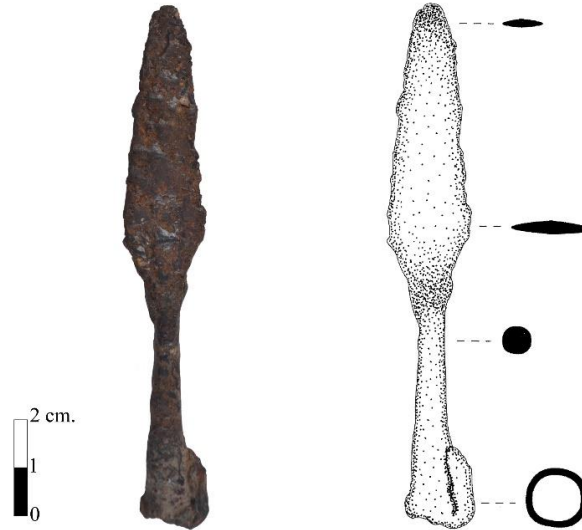
Sap Eni: 0,6 cm.

Ağırlık: 18,44 gr.

Tanım: Yassı kesitli namlu iki kanatlı olup uç kısmına doğru giderek sivrilmektedir. Arka kısmında ise doğrudan sap kısmına bağlanmaktadır. Namlu kısmına bağlandığı yerden itibaren genişleyerek devam eden sap kısmı daire kesitli ve yuvalıdır.

Tarih Önerisi: 7-9. yy.

Ref: Baykan, 2017a, 15, Res. 7 / 407, 395, 558, 436.

Kat. No: 47

Buluntu Türü: Ok ucu

Tip: Tip2A

Kazı Env. No: 1387

Buluntu Yeri ve Konteks: AB/127

Buluntu Tarihi: 24.08.1990

Malzeme: Demir

Yapım Tekniği: Dövme

Ölçüler:

Namlu Uzunluğu: 7 cm. **Sap Uzunluğu:** 3,8 cm.

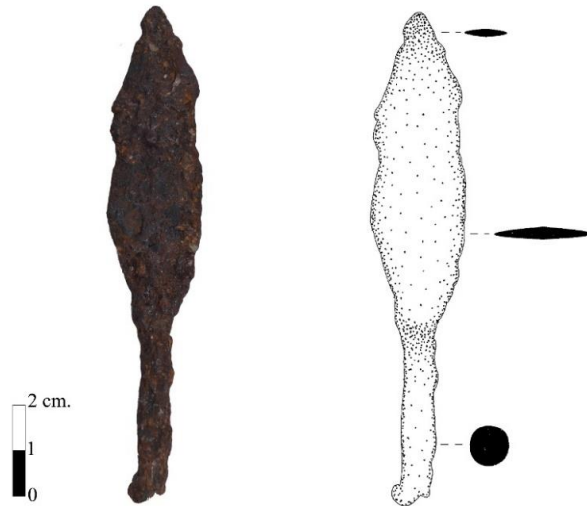
Namlu Eni: 2 cm. **Sap Eni:** 0,7 cm.

Ağırlık: 17,11 gr.

Tanım: Yassı kesitli namlu iki kanatlı olup uç kısmına doğru giderek sivrilmektedir. Arka kısmında ise doğrudan sap kısmına bağlanmaktadır. Namlu kısmına bağlandığı yerden itibaren genişleyerek devam eden sap kısmı daire kesitli ve yuvalıdır. Sapın yuvalı kısmı kırık haldedir.

Tarih Önerisi: 7-9. yy.

Ref: Baykan, 2017a, 15, Res. 7 / 407, 395, 558, 436.

Kat. No: 48

Buluntu Türü: Ok ucu

Tip: Tip2A

Kazı Env. No: 5144

Buluntu Yeri ve Konteks: XC/312

Buluntu Tarihi: 10.07.2002

Malzeme: Demir

Yapım Tekniği: Dövme

Ölçüler:

Namlu Uzunluğu: 2,5 cm. **Sap Uzunluğu:** 4,4 cm.

Namlu Eni: 1,4 cm. **Sap Eni:** 1,1 cm.

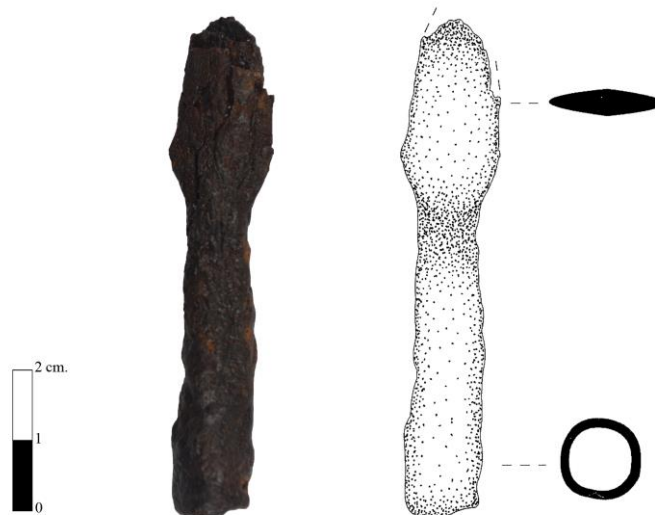
Ağırlık: 12,1 gr.

Tanım: Yassı kesitli namlu iki kanatlı olup uç kısmı kırık durumdadır. Arka kısmında ise doğrudan sap kısmına bağlanmaktadır. Namlu kısmına bağlandığı yerden itibaren genişleyerek devam eden sap kısmı daire kesitli ve yuvalıdır.

Tarih Önerisi: 9. yy.

Ref: Baykan, 2017a, 15, Res. 7 / 407, 395, 558, 436.

Yayın: İnce, 2010, Res. 10

Kat. No: 49

Buluntu Türü: Ok ucu

Tip: Tip2A

Kazı Env. No: 7630

Buluntu Yeri ve Konteks: A-20/208

Buluntu Tarihi: 12.08.2004

Malzeme: Demir

Yapım Tekniği: Dövme

Ölçüler:

Gövde Uzunluğu: 2,6 cm. **Sap Uzunluğu:** 4,7 cm.

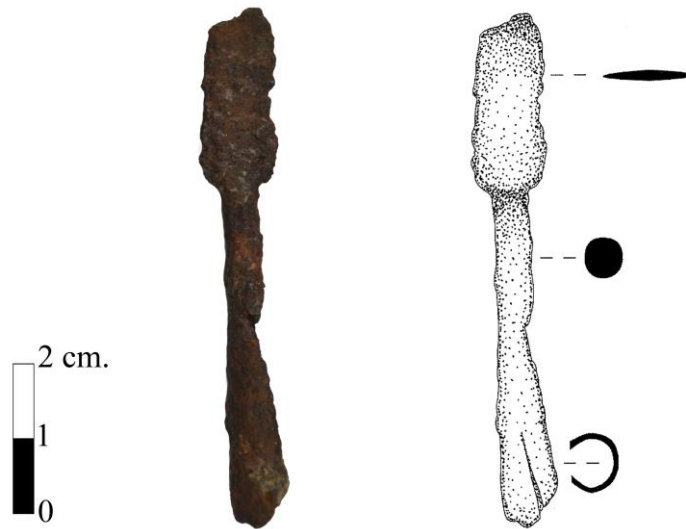
Gövde Eni: 1 cm. **Sap Eni:** 0,6 cm.

Ağırlık: 6,60 gr.

Tanım: Yassı kesitli ve iki kanatlı gövde doğrudan sap kısmına bağlanmaktadır. Namlu bölümünün uç kısmı kırık durumdadır. Namlu kısmına bağlandığı yerden itibaren genişleyerek devam eden sap kısmı, daire kesitli ve yuvalıdır.

Tarih Önerisi: 12-13. yy.

Ref: Baykan, 2017a, 15, Res. 7 / 407, 395, 558, 436.

Kat. No: 50

Buluntu Türü: Ok ucu

Tip: Tip2B

Kazı Env. No: 5632

Buluntu Yeri ve Konteks: XB/105

Buluntu Tarihi: 06.07.2003

Malzeme: Demir

Yapım Tekniği: Dövme

Ölçüler:

Namlu Uzunluğu: 1 cm. **Sap Uzunluğu:** 4 cm.

Namlu Eni: 0,5 cm. **Sap Eni:** 1 cm.

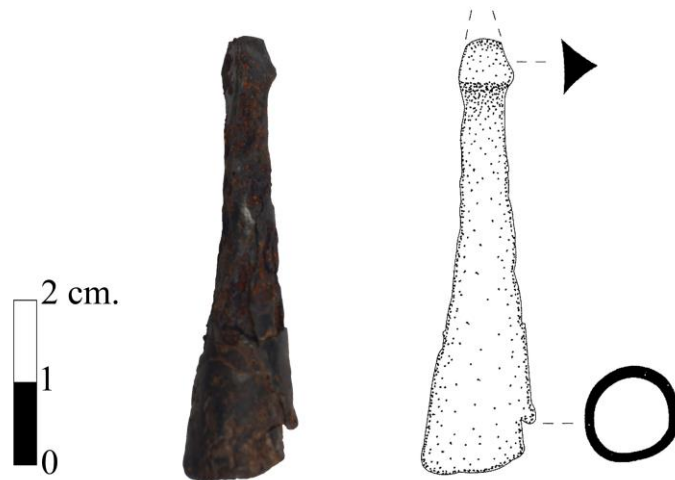
Ağırlık: 7,18 gr.

Tanım: Namlu bölümünün uç kısmı piramidal biçimde olup uç kısmı kırık durumdadır. Namlu kısmına bağlandığı yerden itibaren genişleyerek devam eden sap kısmı daire kesitli ve yuvalıdır.

Tarih Önerisi: 9. yy.

Ref: Davidson, 1952, Lev. 92 / 1560; Demirer, 2013, 215, D10; Arslan, Aybek ve Durak, 2017, 70, Lev. 1 / Fig. 4; Aygör, 2017, 20, Res. 6; Altınsapan ve Palalı, 2018, 95-99, Kat. no. M3, M30, M95, M103, M105, M107.

Yayın: Lightfoot ve Lightfoot, 2007, 109-110

5. DEĞERLENDİRME

Bu tez çalışması kapsamında, Amorium Kenti'nde 1988-2009 yılları arasında gerçekleştirilen kazı çalışmaları sırasında ele geçen savaş malzemeleri¹⁹⁷ incelenmiştir. Çoğunluğu demir malzemedен olan ve dövülerek üretilen¹⁹⁸ söz konusu malzemeler toplamda 50 adet olup, kullanım açısından farklı işlevlere sahiptirler. Değerlendirme bölümünde öncelikle bu malzemeler, kullanım işlevlerine göre “buluntu türleri” alt başlığı altında tanıtılmaya çalışılmıştır. Malzemelerin ele geçtiği açmalar ve bu açmalarda tespit edilen diğer buluntuların incelendiği “mekan-buluntu ilişkisi”, değerlendirme bölümünün bir başka alt başlığını oluşturmaktadır. Bir diğer alt başlık olan “tarhlendirme” bölümünde ise söz konusu savaş malzemelerine tarhlendirme önerisi getirilmeye çalışılmıştır. Tarhlendirme önerilerinde, malzemelerin ele geçtiği açma ve kontekslerin yanı sıra, aynı açma içerisinde tespit edilen diğer buluntular da dikkate alınmıştır.

4.1. Buluntu Türleri

Buluntu türlerine göre sınıflandırılmanın yapıldığı bu bölümde, söz konusu savaş malzemeleri işlevlerine göre 4 alt başlık altında incelenmiştir. Buna göre 2 adet kılıç buluntusu ilk grubu oluşturmaktadır. Savaş baltası ve hançer gibi diğer savaş malzemelerinden ise birer örnek bulunmaktadır. Savaş malzemelerinin en yoğun grubunu oluşturan ballista ok uçları 16 ve yay ile kullanılan ok uçları ise toplam 30 adet örnekle temsil edilmektedir. Bunlardan özellikle yay ile kullanılan ok uçlarının form özellikleri dikkate alınarak tipolojik bir sınıflandırma yapılmıştır.

4.1.1. Kılıçlar

Amorium kazıları sırasında ele geçen kılıçlar formlarına göre iki ayrı tip olarak değerlendirilmiştir. Tip1 olarak belirlenen “1” numaralı kılıcın sap kısmı halkalıdır (Levha 22.a). Namlu kısmı ise düz ve iki tarafı keskin bir forma sahiptir. Bu yönleri ile Bizans askerleri tarafından erken dönemden itibaren imparatorluğun sonuna kadar kullanılan ve çeşitli formlarda üretilen, düz ve iki tarafı keskin *spatha* kılıcının değişik

¹⁹⁷ Söz konusu savaş malzemelerinden 18 tanesi, Çanakkale 18 Mart Üniversitesi-Sanat Tarihi Bölümü öğrencisi Nurhak İNCE tarafından 2010 yılında lisans bitirme ödevi olarak sunulmuştur. Bk. N. İnce (2010). *Anadolu'nun Bizans kenti Amorium'da savaşın izleri (Metal savaş aletleri)*. Çanakkale 18 Mart Üniversitesi-Fen Edebiyat Fakültesi-Sanat Tarihi Bölümü.

¹⁹⁸ Amorium Kazıları'nda ele geçen savaş malzemelerinden sadece “37” numaralı ok ucu buluntusu çelik malzemedен üretilmiştir.

bir varyasyonu olarak değerlendirilebilir. Arykanda¹⁹⁹ ve Dura Europos²⁰⁰ kazılarında ele geçen *spatha* kılıçları bu türün erken örneklerinden sayılır. Yine Anadolu dışında Romanya²⁰¹ ve Bulgaristan²⁰² gibi farklı bölgelerde ve daha geç dönemlere tarihlenen çok sayıda *spatha* örneği mevcuttur. Söz konusu örnekler, tıpkı Amorium kılıcı gibi düz ve iki tarafı keskin bir forma sahiptir. Fakat Amorium kılıcı, halkalı sap kısmı ve daha dar tutulan namlu kısmı ile bu örneklere göre farklılık arz eder. Amorium örneğinde görülen halkalı sap bölümü burada bir yenilik olarak uygulanmamıştır. Roma ordusu tarafından 2. yüzyıldan itibaren bu tipte halkalı sap kısmı bulunan *spatha* kılıçları kullanılmaktaydı²⁰³. Amorium kılıcı, bu tipin daha geç dönemlerine ait bir örneği olarak düşünülebilir.

“2” numaralı kılıç buluntusu ise uç kısmına doğru giderek sivrilen ve kavisli bir forma sahip namlu bölümüyle dikkat çeker (Levha 22.b). Tip2 olarak tanımlanan bu örnek form açısından Bizanslı askerlerin kullandığı kavisli ve tek tarafı keskin *paramerion* kılıcına benzemektedir. Fakat Amorium örneğinde ayırt edici bir özellik söz konusudur. Burada *paramerion* kılıçlarının aksine, kavisli namlunun iç tarafı keskin tutulmuştur. Bu yönü ile de benzer örnekleri Diyarbakır Arkeoloji Müzesi’nde²⁰⁴ ve İstanbul Askeri Müzesi’nde²⁰⁵ bulunan yatağan kılıçlarına benzemektedir. Yatağan kılıçları kendine has özellikleri ile diğer kılıç türlerinden ayrılır. Çelik malzemenen

¹⁹⁹ A. Oransay (2006). *Arykanda Antik Kentinde 1971-2002 kazı sezonlarında ele geçen madeni buluntular ve madencilik faaliyetleri*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 90-91, Şek. 10 / D1-D3.

²⁰⁰ S. James (2004). *The Excavations at Dura-Europos ducted by Yale Universty and the French Academy of İnscriptions and Letters 1928 to: Final Report VII, The arms and armour and other military equipment*, London: British Museum Press, s. 145-148, Fig. 84-87.

²⁰¹ V. Yotov (2010). Byzantine time swords (10.-11. Centuries) in Romania. *Sibiu: Studia Universitatis Cibiniensis, Series Historica, VIII, Suplementum 1*, s. 35-45.

²⁰² M. Aleksic, (2010), Some typological features of Byzantine *spatha*. *Belgrade: Recueil des travaux de l’Institut d’etudes byzantines XLVII*, s. 122; D. Rabovyanov (2011). Early mediavel swords guards from Bulgaria. *Archaeologia Bulgarica, XV, 2* s. 73-86.

²⁰³ Feguere, 2002, **a.g.k.**, 122-123.

²⁰⁴ S.Güneşli (2008). *Diyarbakır Arkeoloji Müzesi’nde bulunan Osmanlı dönemi silahları*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 24, Lev. XV-XVI.

²⁰⁵ Y. Gözde (2009). *Askeri Müze Yatağan koleksiyonu*. İstanbul: Askeri Müze ve Kültür Sitesi Komutanlığı, Kat. no. 152-558

üretilen kavisli namlunun sadece iç tarafının keskin tutulduğu bu kılıç türü, Osmanlı ordusu tarafından 16. yüzyılın ikinci yarısından itibaren kullanılmaya başlanmıştır²⁰⁶.

4.1.2. Savaş baltası

Amorium savaş malzemeleri arasında tek bir örnekle temsil edilen “3” numaralı savaş baltası tek ağızlı bir forma sahiptir (Levha 23.a). Keskin ve kavisli bir forma sahip olan ağız kısmının her iki taraftaki uç kısımları kırık durumdadır. Sap kısmının yukarı ve arkaya doğru uzanan bölümleri de kırık durumdadır. Yukarıya doğru uzanan bölümün bir topuz ya da sivri bir uçla sonlandığı düşünülebilir. Arkaya doğru uzanan bölümün ise yine sivri bir uç ya da çekiç başı gibi bir uç ile sonlandığı düşünülebilir (Levha 23.b).

Bizans askerleri tarafından kullanılan savaş baltaları form açısından oldukça çeşitlilik göstermektedir. Bunlar tek ağızlı ya da çift ağızlı olabilmekteydi. Geniş ağızlı olanların yanı sıra yakın doğu kökenli ve neredeyse tam bir hilal formundaki teberlere (savaş baltası) benzer savaş baltaları da kullanılmaktaydı. Tek ağızlı olan baltalarda arka kısım ya çekiç başı ya da sivri uçlu bir forma sahip olabilmekteydi²⁰⁷. Pergamon kazılarında ele geçen savaş baltaları, Bizanslı askerlerin kullandığı savaş baltalarının farklı birer örneğidir²⁰⁸. Bu baltalar Amorium örneği ile karşılaştırıldıklarında, işlev dışında pek bir benzerlikleri görülmez. Sırbistan-Novi Pazar bölgesinde tespit edilen savaş baltası, üzerindeki bezemeler dışında form açısından Amorium baltasına nispeten benzemektedir (Levha 15.b)²⁰⁹. Hem Anadolu hem de Anadolu dışındaki kazı buluntuları arasında Amorium örneğine benzer formda savaş baltaları saptamak pek mümkün gözükmemektedir. Fakat görsel sanatlardaki tasvirlerde bu tipe daha yakın formlara sahip baltalar görmek mümkündür. Örneğin Kapadokya bölgesinde bulunan Elmalı Kilise (11. yüzyıl) ve St. John Kilisesi (13. yüzyılın ilk yarısı) duvar

²⁰⁶ H. Koca, B. Çetin (2005). Yatağan kasabasında (Denizli-Serinhisar) ev tipi imalat sanayinin coğrafi özellikleri. *Doğu Coğrafya Dergisi Cilt 10 Sayı 14*, s. 187.

²⁰⁷ Dawson, 2010, **a.g.k.**, 27.

²⁰⁸ W. Gaithzsch (2005). *Eisenfunde aus Pergamon Gerate, Werkzeuge und Waffen, Pergamenische Forschungen Band 14*, Berlin: Walter De Gruyter, s. 6-12, Lev. 5-8 / BA 1-10.

²⁰⁹ R. D’Amato (2010), The betrayal: Military iconography and archaeology in the Byzantine paintings of the 11-15. AD representing the arrest of our lord. *Porphyra: Supplement 4*, s. 75, Fig. 10.

resimlerinde tasvir edilen baltalar²¹⁰, diğer somut örneklere oranla Amorium baltasına daha çok benzemektedirler (Levha 16.a.b).

4.1.3. Hançer

Amorium kazı buluntuları arasında savaş malzemesi olarak değerlendirilen “4” numaralı hançer buluntusu da tıpkı savaş baltası gibi tek bir örnekle temsil edilmektedir (Levha 24.a). Kazı çalışmaları sırasında ele geçen diğer bıçak örnekleri, günlük kullanım malzemesi olarak değerlendirildiği için bu çalışmanın kapsamı dışında tutulmuştur²¹¹. Amorium’da bulunan hançer, tahrip olmuş durumdaki ahşap kılıfıyla birlikte ele geçmiştir. Tek tarafı keskin olan namlu kısmı kavisli bir forma sahip olup uç kısmına doğru giderek sivrilmiştir. Sap bölümünde ise kabzaya geçirilen saplama iğnesi bulunmaktadır. Hem sahip olduğu form hem de ahşap kılıf göz önünde bulundurularak, söz konusu buluntu bir askeri teçhizat olarak değerlendirilmiştir. Arykanda²¹², Pergamon²¹³ ve Kbyra kazılarında²¹⁴ benzer formlarda bıçak örnekleri ele geçmiştir. Fakat Amorium örneğinin namlu kısmı, diğer bu örneklere oranla daha kavisli bir forma sahiptir.

4.1.4. Ballista ok uçları

Ballista ok uçları toplamda 16 adet (5-20) olup, form açısından benzer özelliklere sahiptir (Levha 24.b). Bu nedenle ele geçen bu örnekler arasında tipolojik bir sınıflandırma yapılmamıştır. Söz konusu örneklerin sap kısımları daire kesitli ve yuvalıdır. Namlu kısımları ise dörtgen kesitli olup, uç kısmına doğru piramidal şekilde sivrilmiştir. Hem Anadolu hem de Anadolu dışındaki kazı alanlarında aynı tipte örnekler görmek mümkündür. Örneğin, Arykanda²¹⁵, Zeugma²¹⁶, Pergamon²¹⁷ ve Dura

²¹⁰ D’Amato, 2010, a.g.k., 77-84, Fig. 14, 28.

²¹¹ Amorium kazıları sırasında ele geçen bıçak örnekleri için bkz. Yıldırım, 2017, a.g.k., 37-39.

²¹² Oransay, 2006, a.g.k., Şek. 11 / E3-4.

²¹³ Gaithzsch, 2005, a.g.k., Lev. 31 / M 15-16.

²¹⁴ Ü. Demirer (2013). *Kbyra metal buluntuları*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Antalya: Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 217, D 17.

²¹⁵ Oransay, 2006, a.g.k., Şek. 10 / D27-30.

²¹⁶ U. Alagöz (2012). *Zeugma Antik Kenti Dionysos ve A Evleri metal buluntuları*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Lev. XI / 26.

²¹⁷ Gaithzsch, 2005, a.g.k., Lev. 14, G 3.

Europos²¹⁸ kazılarında benzer formda buluntular ele geçmiştir. Çoğunlukla 3. yüzyıla tarihlenen bu örnekler ballista ok ucu olarak tanımlanmıştır. Fakat benzer formdaki buluntuların mızrak ucu olarak değerlendirildiği örnekler de bulunmaktadır. Söz konusu örnekler çoğunlukla benzer tipte olmasına rağmen farklı dönemlere tarihlendirilmiştir. Bunlardan Romanya-Dacia'daki örnekler 3. yüzyıl ikinci yarısına²¹⁹, Slovenya örnekleri ise 4. yüzyıla tarihlenmektedir²²⁰. Corint kazılarında ele geçen mızrak uçları ise 7. yüzyıla tarihlenmektedir²²¹. Amorium'daki örneklerin yuvalı sap kısımlarının daha dar tutulmasından yola çıkarak, buraya yerleştirilen ahşap gövdenin mızrak gövdelerine göre daha ince tutulması gerektiği anlaşılmaktadır. Bu da mızraktan ziyade, ballista gibi bir mekanizma ile fırlatılarak kullanılan ok uçları olabileceği ihtimalini güçlendirmektedir.

4.1.5. Ok uçları

Amorium kazılarında tespit edilen savaş malzemeleri arasında en yoğun grubu ok uçları oluşturmaktadır. Söz konusu ok uçlarının hedefe saplanan kısmı namlu, ahşap gövdeye tutturulan kısmı sap ve namlu ile sap arasındaki daire kesitli çıkıntı, dayamak olarak tanımlanmıştır (Levha 25.a). Toplamda 30 adet (21-50) olan ok uçları sap ve namlu formlarına göre farklı tipolojik gruplandırmalar halinde değerlendirilmiştir. Öncelikle sap kısımları dikkate alınarak Tip1 ve Tip2 olmak üzere iki ana grup oluşturulmuştur. Saplamalı olarak tanımlanan 25 adet ok ucu Tip1 grubuna, yuvalı olarak tanımlanan 5 adet ok ucu ise Tip2 grubuna dahil edilmiştir. Daha sonra her iki tipe ait ok uçları namlu formlarına göre Tip1A, Tip1B, Tip1C, Tip1D, Tip1E ve Tip2A, Tip2B olmak üzere alt gruplar halinde incelenmiştir.

Tip1A'ya ait 9 adet ok ucu (21-29) form açısından benzer özellikler sergilemektedir. Bu ok uçlarının hepsi saplamalı tipte olup, namlu kısımları iki kanatlı ve yassı kesitlidir (Levha 25.b). Sap ve namlu kısımlarının arasında ise daire kesitli

²¹⁸ James, 2004, **a.g.k.**, 217, Fig. 129 / 742-774.

²¹⁹ ²¹⁹ L. Petculescu (1991). Bronze spearheads and spear butts from Dacia. *Journal Of Roman Military Equipment Studies*, 2, s. 47, Fig. 2-3.

²²⁰ J Horvat (1997). Roman Repuclian weapons from Smihel in Slovenia. *Journal Of Roman Military Equipment Studies*, 8, s. 113, Fig.9.

²²¹ G. R. Davidson (1952). *Corinth result of excavations, The minor objects-XII*, Princeton- New Jersey, s. 199, Lev. 92 / 1537-1539, Lev. 93 / 1541-1545.

dayamak kısmı bulunur. Bunlardan “27” numaralı buluntunun namlu kısmı yarısından itibaren kırık durumda olmasına rağmen sap ve dayamak kısımları da göz önünde bulundurularak bu gruba dahil edilmiştir. Namlu ve saplama bölümü arasında dayamak kısmı bulunmayan “28” numaralı ok ucu ise, iki kanatlı yassı namlu ve saplama bölümüne göre bu grup altında değerlendirilmiştir. Fakat söz konusu ok ucu buluntusunun yapım aşamasında yarım bırakıldığı ya da üretim hatası olabileceği düşünülmektedir. Gerek Anadolu gerekse Anadolu dışındaki arkeolojik kazılar ışığında, yassı ok uçları olarak da ifade edilen bu tipin, ok uçları arasında en çok tercih edilen formlardan biri olduğu kabul edilebilir. Anadolu örnekleri arasında Arykanda kazılarında ele geçen ortaçağa ait ok uçları benzer formdadırlar²²². Yine Pergamon’da²²³, Kureyşliler Barajı Kurtarma kazılarında²²⁴, Allionai’de²²⁵, Nif Dağı Başpınar kazılarında²²⁶, Şanlıurfa-Birecik Zeytinli Bahçe’de²²⁷, Konya Gevale kazılarında²²⁸, Kubad-Abad Sarayı kazılarında²²⁹ ve Eskişehir-Karacahisar Kalesi kazılarında²³⁰ benzer tipte ok ucu buluntuları ele geçmiştir. Anadolu dışında ise Yunanistan-Corinth kazıları²³¹ ve İsrail-Samaria²³² benzer tipteki ok uçlarının ele geçtiği diğer bölgelerdir.

²²² Oransay, 2006, **a.g.k.**, Şek. 10 / D24-26.

²²³ Gaithzsch, 2005, **a.g.k.**, Lev. 38 / P 1-2, P 4-7, P 9-11.

²²⁴ M. Türktüzün, A. Oransay ve S. Ünan (2017). Kütahya Müzesi Müdürlüğü kurtarma kazılarında ele geçen ok uçları. *Masrop Mimarlar Arkeologlar Sanat Tarihçileri Restoratörler Ortak Platformu E-Dergisi*, 10/14, s. 34, Res. 8 / 4-10.

²²⁵ D. Baykan (2017a). Allionoi’da bulunan ok uçları. *MASROP Mimarlar Arkeologlar Sanat Tarihçileri Restoratörler Ortak Platformu E-Dergisi*, 10/14, s. 12, Res. 4.

²²⁶ D. Baykan (2017b). Nif Dağı Başpınar kazılarında ele geçen ok uçları. *MASROP Mimarlar Arkeologlar Sanat Tarihçileri Restoratörler Ortak Platformu E-Dergisi*, 10/15, s. 58, Res. 3.

²²⁷ F. Dell’Era (2012). Small finds from Zeytinli Bahçe-Birecik (Urfa). *Byzantine Small Finds in Archaeological Contexts*, *BYZAS* 15, s. 400, Fig. 6 / f, g.

²²⁸ E. Aygör (2017). Konya Gevale Kalesi Kazılarında bulunan ok uçlarının değerlendirilmesi. *MASROP Mimarlar Arkeologlar Sanat Tarihçileri Restoratörler Ortak Platformu E-Dergisi*, 10/15, s. 17, Res. 3.

²²⁹ Yavaş, A. (2012). “First records on Anatolian Seljuk arrowheads (In the light of Kubad-Abad Palace specimens)”. *Uluslararası Hakemli Akademik Sosyal Bilimler Dergisi*, 3/4, s. 145, Res. 8.

²³⁰ M. E. Altınşapan, M. Palalı (2018). *Eskişehir Karacahisar Kalesi kazı buluntuları (2011-2014)*. İstanbul: Ofis Yayın Matbacılık, s. 79-87, Kat. no. M1, M5, M34, M56, M,72, M81, M168.

²³¹ Davidson, 1952, **a.g.k.**, Lev. 91 / 1529-1530.

²³² J. W. Crowfoot, G. M. Crowfoot and K. M. Kenyon (1957). *The objects from Samaria*. London, s. 454, Fig. 111 / 11.

Tip1B'ye ait 7 adet ok ucunun (30-36) hepsi saplamalı olup namlu kısımları dörtgen kesitlidir (Levha 26.a). Namlu kısımları uç kısmına doğru piramidal şekilde sivrilirler. Bunlardan özellikle "30" ve "31" numaralı buluntular form açısından aynı özellikleri sergilemektedirler. Bu grup altında değerlendirilen "33", "35"²³³ ve "36" numaralı ok uçlarının ise yapım aşamasında yarım bırakıldığı veya üretim hatası oldukları düşünülmektedir. Bu türden tamamlanmamış veya hatalı malzemeler, kesin olmamakla beraber Amorium'da bir silah üretim atölyesinin olabileceği yönünde ipuçları vermesi açısından önemlidir. Tip1B grubu altında değerlendirilen dörtgen kesitli ok uçları da tıpkı Tip1A'ya ait yassı ok uçları gibi ortaçağda en fazla kullanılan ok ucu tipidir. Dörtgen kesitli ok uçları etki bakımından büyük olasılıkla yassı ok uçlarına oranla daha niteliklidir. Daha kısa menzilli olmalarına rağmen, zırlı ya da zırsız hedefleri delebilmek için güçleri daha yüksektir²³⁴. Yine iki kanatlı yassı ok uçları gibi, bu tip ok uçları da hem Anadolu hem Anadolu dışında geniş bir dağılım gösterirler. Anadolu'da Pergamon kazılarında ele geçen örnekler²³⁵, Kbyra örnekleri²³⁶, Kureyşliler Barajı Kurtarma kazıları örnekleri²³⁷, Zeytinli Bahçe örnekleri²³⁸, Sardis örnekleri²³⁹, Karacahisar Kalesi örnekleri²⁴⁰, Allionai örnekleri²⁴¹ ve Kubad-Abad Sarayı örnekleri²⁴² benzer tipteki ok ucu buluntularıdır. Makedonya-Olynthus'da

²³³ Bu buluntu, Amorium maden buluntularıyla ilgili daha önce yapılmış olan tez çalışmasında kapı aksamı olarak değerlendirilmiştir. Bkz. Yıldırım, 2017, **a.g.k.**, 143, Kat. no: 96. Ancak savaş malzemeleri ile ilgili yapılmakta olan bu tez çalışması kapsamında tekrar ele alınarak, yapım aşamasında yarım bırakıldığı düşünülen bir ok ucu buluntusu olarak değerlendirilmiştir.

²³⁴ Demirer, 2013, **a.g.k.**, 55.

²³⁵ Gaithzsch, 2005, **a.g.k.**, Lev. 39 / P 36-39, P 58-60.

²³⁶ Demirer, 2013, **a.g.k.**, 213, D 7-9.

²³⁷ Türktüzün Oransay ve Ünan, 2017, **a.g.k.**, 34, Res.8 /11.

²³⁸ Dell'Era, 2012, **a.g.k.**, 400, Fig.6 / a-d.

²³⁹ Waldbaum, 1983, **a.g.k.**, Lev.5 / 75, 77, 82.

²⁴⁰ Altınsapan ve Palalı, 2018, **a.g.k.**, 93, Kat. no. M99.

²⁴¹ Baykan, 2017a, **a.g.k.**, 13, Res. 5.

²⁴² Yavaş, 2012, **a.g.k.**, 144, Res. 6.

bulunan dörtgen kesitli ok uçları²⁴³ ve Yunanistan-Corinth kazılarında tespit edilen örnekler²⁴⁴ ise Anadolu dışındaki benzer ok ucu buluntularıdır.

Tip1C grubu altında değerlendirilen ok uçları (37-43) ise yine saplamalı olup namlu kısımları üç kanatlıdır (Levha 26.b). Bu gruptaki buluntular, üç kanatlı bir forma sahip olmalarına rağmen birbirinden farklı özellikler sergilemektedir. Bu grup altında değerlendirilen 4 adet ok ucundan sadece “37” numaralı ok ucunun namlu ve sap bölümü arasında daire kesitli dayamak kısmı bulunur. Diğer örneklerin namlu bölümleri dayamak kısmı olmaksızın doğrudan sap bölümüne bağlanır. Bu tipe ait ok uçları da tıpkı dörtgen kesitli ok uçlar gibi daha kısa menzilli olmalarına rağmen oldukça etkilidirler²⁴⁵. Yapım aşamasındaki güçlüğüne rağmen, fırlatıldığı zaman havada düz bir hat çizebilmesi ve hedefe çarpma anındaki yapısal sağlamlığı nedeniyle tercih edildikleri düşünülmektedir²⁴⁶. Farklı bölgelerde kazı buluntusu olarak ele geçen bu tip ok uçları ile ilgili yapılan tarihlendirmeler, ortaçağın sonuna doğru artık pek kullanılmadığını ortaya koymaktadır. Üç kanatlı ok uçlarının Anadolu’daki benzer örnekleri, Sardis kazılarında²⁴⁷, Allionai kazılarında²⁴⁸, Kbyra kazılarında²⁴⁹ ve Zeugma kazılarında²⁵⁰ ele geçmiştir. Dura Europos²⁵¹ ile Samaria buluntuları²⁵² ise aynı tipin Anadolu dışındaki örnekleri arasında gösterilebilir.

Sap kısmı dikkate alınarak Tip1 grubu altında değerlendirilen “44” numaralı ok ucu, namlu formu açısından diğer tiplerle örtüşmediği için Tip1D olarak tanımlanmıştır (Levha 27.a). Sap kısmı arada dayamak kısmı olmaksızın doğrudan iki kanatlı namlu kısmına bağlanmaktadır. Bu tipteki ok uçlarının savaş ve av dışında idman amacıyla

²⁴³ D. M. Robinson, (1941). *Excavations at Olynthus: Metal and minor miscellaneous finds: an original contribution to Greek life, with a new up-to-date map of Olynthus*. Johns Hopkins Press. Lev. CXXIII / Fig.1984-2002.

²⁴⁴ Davidson, 1952, **a.g.k.**, Lev. 93 / 1532.

²⁴⁵ Demirer, 2013, **a.g.k.**, 55.

²⁴⁶ Baykan, 2017a, **a.g.k.**, 16.

²⁴⁷ Waldbaum, 1983, **a.g.k.**, Lev.4 / 52.

²⁴⁸ Baykan, 2017a, **a.g.k.**, 16, Res. 8 / 317, 662.

²⁴⁹ Demirer, 2013, **a.g.k.**, 212-213, D3-D6.

²⁵⁰ Alagöz, 2012, **a.g.k.**, Lev. X / 24.

²⁵¹ James, 2004, **a.g.k.**, 203, Fig. 123 / 692-719.

²⁵² Crowfoot vd., 1957, **a.g.k.**, 454, Fig. 111 / 17-19.

kullanıldığı da düşünülmektedir²⁵³. Pergamon ok ucu buluntuları²⁵⁴ ve Kubad-Abad Sarayı örnekleri²⁵⁵ bu tipin benzer örnekleri arasında gösterilebilir.

Tip1 grubu altında değerlendirilen ve tek bir örnekle temsil edilen “45”²⁵⁶ numaralı ok ucu ise Tip1E olarak tanımlanmıştır (Levha 27.b). Bu örneğin hem sap hem de namlu bölümü daire kesitlidir. Namlu bölümü uç kısmına doğru giderek sivrilmiştir. Bu tipteki daire kesitli ok uçlarına Kubad-Abad Sarayı ok ucu buluntuları²⁵⁷ ve Karacahisar Kalesi ok ucu buluntuları²⁵⁸ örnek olarak gösterilebilir.

Daha önce belirtildiği gibi sap kısımları yuvalı olan ok uçları Tip2 grubu altında değerlendirilmiştir. Gövde formlarına göre de Tip2A ve Tip2B olmak üzere iki alt grup halinde incelenmiştir. Sap kısımları yuvalı olan Tip2A ve Tip2B’ye ait sadece birer örnek bulunmaktadır. Tip2A’ya ait ok uçlarının hepsinin (46-49) sap bölümleri yuvalı olup namlu kısımları iki kanatlı ve yassı kesitlidir (Levha 28.a). Hem boyut hem de ağırlık olarak diğer ok uçlarına oranla daha yüksek ölçülere sahip olmaları, bu ok uçlarının yaydan ziyade *solonerion* (arbalet) olarak bilinen ve elde taşınan küçük ok fırlatma makinalarıyla kullanıldığı düşünülebilir. Form açısından Allionai kazılarında ele geçen örnekler²⁵⁹ benzer tiptedir.

Tip2B’ye ait tek buluntu örneği olan “50” numaralı ok ucu ise yine yuvalı bir sap bölümüne sahiptir (Levha 28.b). Namlu kısmı ise üçgen kesitli olup sap kısmına doğru sivrilerek son bulmaktadır. Benzer tipteki ok ucu buluntularını Metropolis kazılarında²⁶⁰, Kbyra kazılarında²⁶¹, Konya Gevale Kalesi kazılarında²⁶² ve Eskişehir

²⁵³ Yücel, 1999, **a.g.k.**, 295.

²⁵⁴ Gaithzsch, 2005, **a.g.k.**, Lev. 38 / P 3, P 8, P 10.

²⁵⁵ Yavaş, 2012, **a.g.k.**, 145, Res. 9

²⁵⁶ Bu buluntu, Tip1B’ye ait (34) numaralı ok ucu gibi, Amorium maden buluntularıyla ilgili daha önce yapılmış olan tez çalışmasında kapı aksam parçası olarak değerlendirilmiş, fakat burada tekrar ele alınıp ok ucu olarak değerlendirilmiştir. Bkz. Yıldırım, 2017, **a.g.k.**, 151, Kat. 108.

²⁵⁷ Yavaş, 2012, **a.g.k.**, 144, Res. 7.

²⁵⁸ Altınsapan ve Palalı, 2018, **a.g.k.**, 92, Kat. no. M90, M102.

²⁵⁹ Başkan, 2017a, **a.g.k.**, 15, Res. 7 / 407, 395, 558, 436.

²⁶⁰ B. Arslan, S. Aybek ve E. Durak (2017). Metropolis’te bulunan ok uçları. *MASROP Mimarlar Arkeologlar Sanat Tarihçileri Restoratörler Ortak Platformu E-Dergisi*, 10/14, s. 70, Lev. 1 / Fig. 4.

²⁶¹ Demirer, 2013, **a.g.k.**, 215, D10.

²⁶² Aygör, 2017, **a.g.k.**,20, Res. 6.

Karacahisar Kalesi kazılarında²⁶³ görmek mümkündür. Anadolu dışında ise Yunanistan-Corinth kazılarında ele geçen ok ucu buluntuları²⁶⁴, benzer tiptedir.

4.2. Mekan-Buluntu İlişkisi

Amorium savaş malzemeleri, kent içerisinde Aşağı Şehir ve Yukarı Şehir olarak adlandırılan bölümlerdeki farklı alanlarda tespit edilmiştir. Söz konusu malzemelerin büyük çoğunluğu Aşağı Şehir olarak adlandırılan bölümde yer alan A Kilisesi, Büyük Mekan, Üçgen Kule ve Büyük Bina olarak tanımlanan alanlarda ele geçmiştir. Yukarı Şehir’de ise L açması ve UU açması savaş malzemesi buluntularının ele geçtiği diğer alanlardır. Bunların dışında yüzey buluntusu olarak ele geçen savaş malzemeleri de bulunmaktadır (Levha 29.a).

4.2.1. Büyük Mekan buluntuları

Savaş malzemeleri arasında 1 adet kılıç, 1 adet savaş baltası, 1 adet hançer ve 13 adet ok ucu olmak üzere toplamda 16 buluntu Büyük Mekan olarak adlandırılan alanda tespit edilmiştir (Levha 30.a). Farklı türde işlevleri olan ve çok sayıda birimden oluşan Büyük Mekan, korunaklı bir çevre duvarı ile çevrili 12327 metrekarelik bir alana sahip bir yapı kompleksidir. R. Martin Harrison tarafından X olarak tanımlanan alan, 1996 yılında C. S. Lightfoot tarafından başlatılan kazı çalışmalarıyla, ayrı açmalar halinde XA, XB, XC, XD ve XE şeklinde tanımlanmıştır. Burada 1996, 1998, 2000-2006 ve 2008 yıllarında gerçekleştirilen kazılarla, söz konusu birimlerin işlevleri hakkında çeşitli çalışmalar yapılmıştır²⁶⁵.

Büyük Mekan’daki kazı çalışmaları ilk olarak 1996 yılında XA ve XB açmalarında gerçekleştirilmiştir. XA açması güneybatı yönünde genişletmek amacıyla buradaki çalışmalara 2001 yılında da devam edilmiştir. XA-01 olarak adlandırılan ve 13x15 metrekarelik bir alanı kapsayan bu yeni açmadaki çalışmalar sırasında iki ayrı mekan tespit edilmiştir. Bunlardan 1 numaralı mekan oldukça küçük olup kareye yakın dikdörtgen bir plan şeması sergilemektedir. “1” numaralı kılıç buluntusunun ele geçtiği

²⁶³ Altınsapan ve Palalı, 2018, **a.g.k.**, 95-99, Kat. no. M3, M30, M95, M103, M105, M107.

²⁶⁴ Davidson, 1952, **a.g.k.**, Lev. 92 / 1560.

²⁶⁵ E. A. Ivison (2012). *Excavations at the lower city Enclosure, 1996-2008*, Amorium reports 3: The lower city Enclosure finds reports and technical studies (Ed. C. S. Lightfoot and E. A. Ivison) İstanbul: Ege Yayınları, s. 5-10.

2 numaralı mekan ise kuzeybatı ve güneydoğu yönünde uzanan dikdörtgen bir plana sahiptir. Söz konusu mekanın 838'deki Arap kuşatmasından sonra uzun bir süre kullanılmadığı ve daha sonra buradaki yapı bakiyelerinin kalın bir toprak dolgusu ile kapatılarak yeni yapı faaliyetleri gerçekleştirildiği düşünülmektedir. Mekanda görülen çamur harçlı kaba-yonu taş ve moloz taş örgülü duvar tekniğinin Amorium sivil mimarisinde daha önce uygulanmamış olması da bu düşüncüyü destekler niteliktedir. 2 numaralı mekan, zemin seviyesinde ele geçen küçük buluntular, seramik kandil parçaları²⁶⁶ ve sikke buluntuları²⁶⁷ göz önünde bulundurularak 11-12. yüzyıllara tarihlenmektedir. "1" numaralı kılıç buluntusu ise aynı zemin üzerinde ve konteks 80'de ele geçmiştir²⁶⁸.

XB alanında yapılan kazı çalışmaları sırasında toplam 5 adet ok ucu (**21, 30, 31, 45, 50**) ve 1 adet savaş baltası (**3**) tespit edilmiştir. Bunlardan "21" ve "45" numaralı ok uçları XB-96 olarak tanımlanan 5x10 metre karelik alanda ele geçmiştir. Bu alan içerisinde yapılan çalışmalar neticesinde ilk tabakanın yani ikinci evrenin Orta Bizans dönemine ait olduğu anlaşılmıştır. Daha derindeki birinci evrede ise yer yer yanık izleri ile karşılaşmıştır²⁶⁹. Burada tespit edilen ok uçlarından "21" numaralı buluntu konteks 5'te ele geçmiştir. Aynı alan içerisinde 6 numaralı birimde ele geçen "45" numaralı ok ucu ise 838'deki Arap tahribatını işaret eden ve bir yıkım konteksini olarak belirlenen konteks 26'da ele geçmiştir²⁷⁰. Ok ucu buluntuları dışında aynı alan içerisinde hem Orta Bizans Dönemi'ne hem de Karanlık döneme tarihlenen çok sayıda seramik kap parçası

²⁶⁶ Seramik kandil parçaları için bkz. C. S. Lightfoot (2012a). *Middle Byzantine terracotta lamps, 1993-2005*, Amorium reports 3: The lower city Enclosure finds reports and technical studies (Ed. C. S. Lightfoot and E. A. Ivison) İstanbul: Ege Yayınları, s. 218-221.

²⁶⁷ Söz konusu sikkelerden iki tanesi X. Konstantinos (1059-1067) dönemine aittir. Bu sikkelerden biri ise kılıç buluntusuyla aynı kontekste yani konteks 80'de ele geçmiştir. Sikke buluntuları için bkz. C. S. Lightfoot (2012b). *Section 2: Catalogue of coins finds, 1987-2006*, (Ed. C. Katsari, C. S. Lightfoot ve A. Özme), The Amorium mint and coin find, Amorium Reports 4, Berlin: Akademie Verlag, s. 155, kat. no. 447, 448.

²⁶⁸ C. S. Lightfoot ve Y. Arbel (2003). *Amorium kazısı 2001*, 24. Kazı Sonuçları Toplantısı, I, Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, s. 524-525.

²⁶⁹ C. S. Lightfoot ve Y. Mergen (1998). *1996 yılı Amorium kazısı*, XIX. Kazı Sonuçları Toplantısı, I, Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, s. 350-351.

²⁷⁰ Ivison, 2012, a.g.k., 89.

tespit edilmiştir²⁷¹. XB açmasını doğuya doğru genişletmek amacıyla 2002 yılında kazı çalışmalarına devam edilmiştir. XB-02 (E11/İ10) olarak adlandırılan ve 6, 7 ve 8 numaralı birimleri içeren bu alanda yoğun bir yangın tabakası tespit edilmiştir²⁷². Burada bulunan “30” ve “31” numaralı ok uçları 6 numaralı birimde ve yine bir yıkım tabakası olarak belirlenen konteks 49’da ele geçmiştir²⁷³. XB alanını doğuya doğru genişletme çalışmalarına 2003 yılında da devam edilmiştir. Büyük Mekan’ın güney duvarı, XE açmasının batı bölümü ve hamam yapısının güneydoğu duvarı arasında kalan 12x10 metre karelik bu alan XB-03 olarak adlandırılmıştır. Bir önceki yıl, XB-02’de yapılan çalışmalarla ayrı birimler içinde tespit edilen yangın ve yıkım izleri ile bu alanda da karşılaşmıştır²⁷⁴. Burada tespit edilen “50” numaralı ok ucu konteks 105’te ele geçmiştir. Bir diğer savaş malzemesi buluntusu olan “3” numaralı savaş baltası ise 9 numaralı birimde ve konteks 132’de ele geçmiştir. Kül tabakası ve çatı kiremitleri ile karşılaşılan söz konusu kontekste savaş baltasının yanı sıra, İmparator Theophilus Dönemi (829-842)’ne tarihlenen iki adet sikke²⁷⁵ bulunmuştur²⁷⁶. Bunların dışında XB-03 açmasında 8-9. yüzyıllara tarihlenen çok sayıda maden²⁷⁷ ve seramik kap parçası buluntusu ele geçmiştir²⁷⁸.

Büyük Mekan içerisinde XC olarak adlandırılan alanda, 1997 yılında yapılan arkeo-fizik çalışmaları neticesinde burada merkezi planlı bir yapının varlığı saptanmış²⁷⁹ ve ardından 1998 yılından itibaren yapılan kazı çalışmaları sonucunda bu yapının, ilk inşa evresi Geç Roma-Erken Bizans Dönemi’ne tarihlenen bir hamam

²⁷¹ C. S. Lightfoot (1998). *The Amorium project: The 1996 Excavation Season*, Dumbarton Oaks Papers, Vol 52, s. 328.

²⁷² Ivison, 2012, a.g.k., 14.

²⁷³ Ivison, 2012, a.g.k., 89.

²⁷⁴ C. S. Lightfoot, O. Koçyiğit ve H. Yaman (2005). *Amorium kazısı 2003*, 26. Kazı Sonuçları Toplantısı, I, Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, s. 251.

²⁷⁵ Sikke buluntuları için bkz. Lightfoot, 2012, a.g.k., 142, kat. no. 230, 231.

²⁷⁶ Ivison, 2012, a.g.k., 89.

²⁷⁷ Maden buluntular için bkz. Yıldırım, 2017, a.g.k., 89.

²⁷⁸ Seramik buluntular için bkz. B. Böhlendorf-Arslan (2012). *The pottery from destruction contexts in the Enclosure*, Amorium reports 3: The lower city Enclosure finds reports and technical studies (Ed. C. S. Lightfoot and E. A. Ivison) İstanbul: Ege Yayınları, s. 153-179.

²⁷⁹ C. S. Lightfoot ve Y. Mergen (1999). *1997 Yılı Amorium kazısı*, XX. Kazı Sonuçları Toplantısı, II, Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, s. 525; Ivison, 2012, a.g.k., 5.

yapısı olduğu anlaşılmıştır²⁸⁰. Yine sürdürülen kazı çalışmaları neticesinde söz konusu hamam yapısının, 838'deki Arap akınlarına kadar işlevini sürdürdüğü, Orta Bizans Dönemi'nde ise hamam işlevini yitirip, çeşitli endüstriyel faaliyetlerin gerçekleştirildiği birimler olarak kullanıldığı düşünülmektedir²⁸¹.

XC'de bulunan hamam yapısı üç ayrı birimden oluşmaktadır. Alan içerisinde tespit edilen I No'lu yapı (Dikdörtgen Yapı), içerisinde belli bir aks üzerinde sıralanan *vestibulum*, *latrine*, *frigidarium*, *tepidarium*, *caldarium*, *sudatorium* ve *furnace* bölümleri bulunan kuzeydoğu-güneybatı uzantılı dikdörtgen bir yapıdır²⁸².

Hamam yapısıyla ilişkili bir diğer birim ise kare planlı II. No'lu yapıdır. Hamam yapısının güneydoğu köşesinde yer alan ve sarnıç işleviyle kullanılan birimde birden fazla kullanım evresi olduğu tespit edilmiştir²⁸³. Hamam için su ihtiyacını karşılamak dışında daha sonraki dönemlerde bir takım endüstriyel faaliyetler için kullanılmıştır²⁸⁴.

Hamam yapısının en nitelikli kısmı olan III. No'lu yapı (Poligonal Yapı) ise, biri I. No'lu yapıya geçişi sağlamak üzere toplamda üç girişi bulunan bir yapıdır. Bu poligonal yapının ortasında ise yuvarlak planlı *peristil* bulunur²⁸⁵. Burada gerçekleştirilen kazı çalışmaları neticesinde yüzey toprağının alt seviyelerinde 6. yüzyıl tabakaları ve hemen üst seviyesinde ise geç dönemlere yani 11. yüzyıla tarihlenen sikke ve seramiklerin ele geçtiği tabakalar tespit edilmiştir. Öyle anlaşılıyor ki, bu yapı Geç Roma-Erken Bizans Dönemi'ndeki inşa tarihinden kısa bir süre sonra yıkılmış ve mevcut haliyle terkedilip 11. yüzyıla kadar herhangi bir işlevle kullanılmamıştır²⁸⁶. Ayrıca yapı içerisinde herhangi bir yıkım veya yangın tahribatına dair bir iz ulaşılmamış olması, yapım aşamasındaki hatalardan dolayı kullanıma uygun

²⁸⁰ C. S. Lightfoot ve Y. Mergen (2000). *1998 yılı Amorium kazısı*, 21. Kazı Sonuçları Toplantısı, II, Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, s. 143-152.

²⁸¹ C. S. Lightfoot ve Y. Arbel (2004). *Amorium kazısı 2002*, 25. Kazı Sonuçları Toplantısı, I, Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, s. 2-4.

²⁸² C. S. Lightfoot ve Y. Arbel (2003). *Amorium kazısı 2001*, 24. Kazı Sonuçları Toplantısı, I, Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, s. 521-522; Lightfoot ve Arbel, 2004, **a.g.k.**, 1.

²⁸³ C. S. Lightfoot ve Y. Mergen (2002). *Amorium kazısı 2000*, 23. Kazı Sonuçları Toplantısı, II, Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, s. 244-245.

²⁸⁴ O. Koçyiğit (2006). *Amorium hamam yapısı*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale: Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 77; Ivison, 2012, **a.g.k.**, 13.

²⁸⁵ Lightfoot ve Arbel, 2003, **a.g.k.**, 523.

²⁸⁶ Lightfoot ve Arbel, 2003, **a.g.k.**, 523; Koçyiğit, 2006, **a.g.k.**, 52-60.

görülmeyeceği ya da sosyal ve ekonomik problemlerden dolayı yapının terk edilmiş olabileceği yönünde görüşler ileri sürülmüştür²⁸⁷.

Hamam ve hamamla ilişkili yapıların yer aldığı ve XC olarak adlandırılan alanda toplam 5 adet ok ucu ele geçmiştir. Bunlardan “35” (Konteks 182) ve “36” (Konteks 152) numaralı ok uçları XC-01 olarak adlandırılan alanda tespit edilmiştir. “36” numaralı ok ucu I No’lu yapının (Dikdörtgen Yapı) batı duvarında yer alan ve hamamın *caldarium* (sıcaklık) bölümüyle ilişkili kemerli ocak nişini (praefurnium) içine alan 17 numaralı birimde tespit edilmiştir²⁸⁸. Burada ele geçen cam buluntulardan yola çıkılarak, söz konusu birimin hamamla ilişkili işlevinden sonra 8-9. yüzyılda bir cam üretim atölyesi olarak kullanılmış olabileceği düşünülmektedir²⁸⁹. “36” numaralı ok ucunun ele geçtiği konteks 152, duvar ve örtü sisteminin çökmesiyle oluşmuş bir tabakayı işaret etmektedir. Kırık haldeki taş ve tuğla malzemelerin yanı sıra, aynı konteks içerisinde 1042-1050 yıllarına tarihlenen iki adet anonim follis sikke²⁹⁰ buluntusu ele geçmiştir. “35” numaralı ok ucunun ele geçtiği konteks 182 ise yine karışık haldeki kırık taş ve tuğla malzemenin tespit edildiği bir diğer tabakadır²⁹¹.

XC-02 Batı olarak adlandırılan alanda yer alan I No’lu yapının *caldarium* bölümünde ele geçen “48” numaralı ok ucu, konteks 312’de ele geçmiştir. Bu konteks doğrudan 838 yılındaki Arap akınlarıyla ilgili yıkım tabakası olup, aynı konteksten ok ucu buluntusu dışında seramik kap parçası buluntuları da ele geçmiştir²⁹².

“40” numaralı ok ucu, hamam yapısının doğusunda bulunan ve XC-03 olarak adlandırılan alanda tespit edilmiştir. Bu alanda yapılan kazı çalışmaları sırasında üç farklı evre ile karşılaşmıştır. Birinci evre Orta Bizans Dönemi’ne (9-11. yüzyıl) ait olup işlevi bilinmeyen küçük bölümlerden oluşmaktadır. İkinci evrede daha sağlam ve büyük bina kalıntlarına ulaşılmıştır. Hamam yapısının duvarlarında görülen ve 838’deki tahribatla ilişkilendirilen yanık ve yıkım izleri bu alanda da tespit edilmiştir. Üçüncü evre kalıntıları ise Erken Bizans Dönemi’ne ait olsa da, buradaki tarihlendirme netlik kazanmış değildir. Bu alanda ele geçen “40” numaralı ok ucu (Konteks 463) Orta

²⁸⁷ Lightfoot ve Arbel, 2004, **a.g.k.**, 2.

²⁸⁸ Lightfoot ve Arbel, 2003, **a.g.k.**, 522.

²⁸⁹ Ivison, 2012, **a.g.k.**, 58-59.

²⁹⁰ Sikke buluntuları için bkz. Lightfoot, 2012, **a.g.k.**, 152, kat. no. 387, 388.

²⁹¹ Ivison, 2012, **a.g.k.**, 78-79.

²⁹² Ivison, 2012, **a.g.k.**, 78-79.

Bizans Dönemi'ne tarihlenen birinci evrede ele geçmiştir. Aynı evrede bakır bir kap, portatif bir tabure, bir bronz ağırlık ve az sayıda kemik oyun taşı da tespit edilmiştir²⁹³.

Büyük Mekan'ın güneybatısında bulunan XC-06, ok ucu buluntusunun ele geçtiği bir başka alandır. Söz konusu alanın kuzey kısmında yapılan kazı çalışmalarıyla 838'deki yıkım seviyesine ulaşılmış ve burada çamur tabanlı bir odanın kalıntıları ortaya çıkarılmıştır. Güney kısmında ise üç duvarlı küçük bir oda ve bu odayla bağlantılı bir drenaj kanalı bulunmuştur²⁹⁴. "33" numaralı ok ucu ise bu alan içerisinde konteks 1011'de ele geçmiştir

"37" numaralı ok ucu buluntusunun ele geçtiği XE-04 açması hamam yapısının doğusunda bulunmaktadır. Burada yüzey toprağı ve dolgu tabakasının kaldırılmasıyla kültür katmanları kendini göstermeye başlamış ve aynı seviyede yıkık haldeki duvar ve çatı malzemeleri tespit edilmiştir. Diğer açmalarda görülen 838 yılındaki Arap tahribatına dair izler, çok yoğun olmamakla birlikte burada da tespit edilmiştir²⁹⁵. Bu alanda 2005 yılında devam eden çalışmalar neticesinde ise kuzeybatı-güneydoğu doğrultusunda uzanan ve yaklaşık 4.50 metre genişliğinde tabanı küçük çakıl taş döşemeli bir cadde dokusu ortaya çıkartılmıştır²⁹⁶. Burada tespit edilen "39" numaralı ok ucu buluntusu 32 numaralı birimde ve konteks 15'te ele geçmiştir. Ok ucu buluntusunun yanı sıra kırık bir kehribar taşı kolye ucu boncuğunun²⁹⁷ da ele geçtiği konteks 15 yıkım konteksi olarak belirlenmiştir²⁹⁸.

XE açmasındaki çalışmalara 2006-2008 yıllarında da devam edilmiştir. XE-05 açmasında açığa çıkarılan caddenin doğusunda yer alan bu yeni kazı alanları XE-06 ve XE-08 olarak tanımlanmıştır. Söz konusu açmalarda yapılan çalışmalarla burada açığa çıkarılan mekanlarda şarap ezme tankları tespit edilmiş ve bu mekanların şarap üretim atölyesi olarak kullanıldığı anlaşılmıştır. XE-06 açmasının batı kısmında bulunan şarap ezme tankının, Orta Bizans Dönemi tabakasının hemen altındaki yangın ve yıkıntı

²⁹³ Lightfoot, Koçyiğit ve Yaman, 2005, **a.g.k.**, 249-250.

²⁹⁴ ²⁹⁴ C. S. Lightfoot, O. Koçyiğit ve H. Yaman (2008). *Amorium kazısı 2006*, 29. Kazı Sonuçları Toplantısı, I, Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, s. 447.

²⁹⁵ C. S. Lightfoot, O. Koçyiğit ve H. Yaman (2006). *Amorium kazısı 2004*, 27. Kazı Sonuçları Toplantısı, I, Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, s.79-80.

²⁹⁶ C. S. Lightfoot, O. Koçyiğit ve H. Yaman (2007). *Amorium kazısı 2005*, 28. Kazı Sonuçları Toplantısı, I, Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, s.271-278.

²⁹⁷ Lightfoot, Koçyiğit ve Yaman, 2006, **a.g.k.**, 80.

²⁹⁸ Ivison, 2012, **a.g.k.**, 91.

tabakasının temizlenmesiyle açığa çıkarılması, buradaki şarap üretiminin 9. yüzyılın ilk yarısından önce yapıldığını ortaya koymaktadır²⁹⁹.

Şarap üretim atölyelerinin açığa çıkarıldığı XE-06 ve XE-08 açmalarında birer adet savaş malzemesi ele geçmiştir. Bunlardan “22” numaralı ok ucu buluntusu XE-06 açmasında konteks 203’te ele geçmiştir. “4” numaralı hançer buluntusu ise XE-08’deki 41 numaralı birim içinde konteks 347’de tespit edilmiştir. Aynı konteks içerisinde İmparator Theophilus dönemine (M.S. 829-842) tarihlenen on bir adet bronz sikke³⁰⁰ ve 9. yüzyıla tarihlenen birkaç maden buluntu ele geçmiştir³⁰¹.

Büyük mekan kazılarında bulunan ok uçlarından bir tanesi de XM-03 açmasında ele geçmiştir. Bu açma şarap üretim atölyelerinin ortaya çıkarıldığı XE-06 VE XE-08 açmalarının doğusunda olup 15x15 metre karelik bir alanı kapsamaktadır. Burada gerçekleştirilen kazı çalışmaları sonucunda alan içerisinde dört ayrı oda tespit edilmiştir. Avlu etrafında dizilen odalarla bir ev mimarisi olduğu düşünülen mekanın duvar örgüsünde devşirme malzeme kullanıldığı görülür. Hem duvar örgüsü hem de odalarda ele geçen geç dönem seramik buluntularından yola çıkarak, buradaki mimari doku 10-11. yüzyıllara tarihlenmektedir³⁰². Burada ele geçen “26” numaralı ok ucu buluntusu ise 4 numaralı oda içerisinde konteks 49’da tespit edilmiştir.

4.2.2. A Kilisesi buluntuları

Aşağı şehirde bulunan A Kilisesi, Büyük Mekan kompleksinin yaklaşık olarak 50-70 m. güneybatısında yer almaktadır. Bu alanda 1999-2008 yılları arasında ve belli aralıklarla gerçekleştirilen kazı çalışmaları sonucunda, A Kilisesi’ne ait mimari doku tamamen gün yüzüne çıkarılmıştır. Yine bu çalışmalar neticesinde, söz konusu kilisede iki büyük inşa faaliyeti tespit edilmiştir. Bunlardan ilki 5-6. yüzyıllara tarihlenen ve sütun dizeleriyle ayrılan üç nefli kilise yapısına aittir³⁰³. Yapı, içten yarım daire ve dıştan ise üç cepheli bir apsise sahiptir. Apsisin iç kısmında ise yarım daire planlı ve

²⁹⁹ C. S. Lightfoot vd. (2010). *Amorium kazısı 2008*, 31. Kazı Sonuçları Toplantısı, I, Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, s.138-139.

³⁰⁰ Ivison, 2012, **a.g.k.**, 91.

³⁰¹ Maden buluntular için bkz. Yıldırım, 2017, **a.g.k.**, 87.

³⁰² Lightfoot, Koçyiğit ve Yaman, 2005, **a.g.k.**, 252-254.

³⁰³ R. M. Harrison (1993). *Amorium 1991*, XIV. Kazı Sonuçları Toplantısı, II, Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, s. 248.

kademeli oturma yerleri bulunan synthronon'u bulunmaktadır³⁰⁴. Batısında ise atrium ve narteks bölümleri yer almaktadır³⁰⁵. Kilisenin ilk inşa evresi ile çağdaş olan kuzeybatıdaki kare planlı vaftizhane, kuzey ve güney duvarlarında birer nişe doğu ucunda ise bir apsise sahiptir³⁰⁶.

Yapımı Erken Bizans Dönemi'ne tarihlenen ilk kilise yapısının 838 yılındaki Arap kuşatmasıyla büyük oranda tahribata uğradığı ve 9-10. yüzyıllarda yeniden inşa edildiği düşünülmektedir. Bu ikinci inşa evresinde sütun dizeleri yerine dört büyük fil paye kullanılarak yapı haç planlı kubbeli bir kiliseye dönüştürülmüştür³⁰⁷. Vaftizhane bölümünde ise haç şeklindeki havuzun içi doldurularak kullanım dışı bırakılmış ve hem vaftizhane zemini hem de kilise zemini *opus sectile* yer döşemesi ile kaplanmıştır³⁰⁸. Kilise dini işlevini yitirdikten sonra özellikle doğu yarısının, sonraki dönemlerde çiftlik evi ve avlu olarak kullanıldığı düşünülmektedir. Bu evre ise burada ele geçen ve 13. yüzyılın ilk yarısına tarihlenen üç sikke buluntusu ile Anadolu Selçuklu Dönemi'ni işaret etmektedir³⁰⁹.

A Kilisesi'nde yapılan kazı çalışmaları sırasında bir adet kılıç (2) ve yedi adet ok ucu buluntusu (23, 27, 29, 32, 34, 37 ve 49) ele geçmiştir (Levha 31.a). Bunlardan "2" numaralı kılıç buluntusu, 3 numaralı duvarın arkasındaki sondajda bulunmuştur. Ok ucu buluntuları ise kilisenin farklı bölümlerinde ve farklı yıllarda gerçekleştirilen çalışmaları neticesinde tespit edilmiştir. Bunlardan "23" numaralı ok ucu buluntusu, A-21 olarak tanımlanan atrium bölümünde konteks 106'da ele geçmiştir. Aynı konteks içerisinde 7. yüzyıla tarihlenen altı adet sikke buluntusu da tespit edilmiştir. Bu sikkelerden beşi II. İustinianos (685-695) dönemine, biri ise Leontios (695-698) dönemine aittir³¹⁰. "27" ve "49" numaralı ok ucu buluntuları ise kilise yapısının kuzey bitişiğindeki A-20 olarak adlandırılan açmada ele geçmiştir. Kilise ana binasının kuzeyinde ve vaftizhanenin

³⁰⁴ C. S. Lightfoot ve M. Lightfoot (2007). *Anadolu'da bir Bizans kenti: Amorium*. İstanbul: Homer Kitabevi, s. 82-83.

³⁰⁵ Lightfoot, Koçyiğit ve Yaman, 2008, **a.g.k.**, 443-444.

³⁰⁶ Lightfoot, Koçyiğit ve Yaman, 2007, **a.g.k.**, 282.

³⁰⁷ Lightfoot ve Lightfoot, 2007, **a.g.k.**, 89.

³⁰⁸ Lightfoot, Koçyiğit ve Yaman, 2007, **a.g.k.**, 282.

³⁰⁹ C. S. Lightfoot (1996). *Amorium kazısı 1994*, XVII. Kazı Sonuçları Toplantısı, II, Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, s. 362.

³¹⁰ Lightfoot, Koçyiğit ve Yaman, 2008, **a.g.k.**, 455; Sikke buluntuları için bkz. Lightfoot, 2012, **a.g.k.**, 136-137, kat. no. 163-167, 170.

doğusunda bulunan söz konusu alan, etrafı duvarlarla çevrili avlu ve mezarlık olarak kullanılmıştır³¹¹. Burada tespit edilen ok uçlarından “27” numaralı buluntu konteks 200’de ele geçmiştir. Ayrıca aynı konteks içerisinde Selçuklu Sultanı I. Gıyaseddin Keyhüsrev Dönemi (1192-1210)’ne tarihlenen bir adet sikke buluntusu da tespit edilmiştir³¹². “49” numaralı ok ucu buluntusu ise konteks 208’de ele geçmiştir.

Kilise yapısının doğusunda bulunan A-3, ok ucu buluntusunun ele geçtiği bir başka açmadır. Yapının bema bölümünü oluşturan bu alanın, Hıristiyanlık sonrası dönemlerde çiftlik evi ve avlu olarak kullanıldığı düşünülmektedir³¹³. Burada ele geçen “29” numaralı ok ucu buluntusu konteks 31’de tespit edilmiştir. Aynı konteks içerisinde bir adet anonim follis sikke (970-1035) buluntusu da ele geçmiştir³¹⁴.

Vaftizhanenin doğusunda bulunan A-17 açması, kuzey nefin doğu bölümünde bulunan A-4 açması ve kilise ana binasının güneybatı köşesinde bulunan A-16 açmaları ok ucu buluntularının ele geçtiği diğer bölümlerdir. “32” numaralı ok ucu buluntusu A-17’deki dikdörtgen mekan içerisinde, “34” numaralı ok ucu buluntusu A-4 açmasında ve konteks 29’da ele geçmiştir. “37” numaralı ok ucu buluntusu ise A-16 açmasında ve konteks 502’de tespit edilmiştir.

4.2.3. Üçgen Kule buluntuları

Aşağı Şehrin güneybatısında yer alan ve AB olarak adlandırılan bu alanda 1988-1995 yılları arasında gerçekleştirilen kazı çalışmalarıyla, kenti çevreleyen sur duvarının bir bölümü ortaya çıkarılmıştır. Aynı alan içerisinde bir giriş açıklığı ve bu açıklığın sağ tarafında bir üçgen kule tespit edilmiştir. Kulenin arkasında ise yapımı 10-11. yüzyıllara tarihlenen odalar açığa çıkarılmıştır³¹⁵. Üçgen kule, buluntu mekan

³¹¹ C. Lightfoot vd. (2009). *Amorium kazısı 2007*, 30. Kazı Sonuçları Toplantısı, I, Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, s. 202.

³¹² Sikke buluntusu için bkz. A. Özme (2012). *Section 3: Catalogue of Seljuk and Ottoman coins finds, 1988-2006* (Ed. C. Katsari, C. S. Lightfoot ve A. Özme), *The Amorium mint and coin find*, Amorium Reports 4, Berlin: Akademie Verlag, s. 175, kat. no. 702.

³¹³ Lightfoot, 1996, **a.g.k.**, 362.

³¹⁴ Sikke buluntusu için bkz. Lightfoot, 2012, **a.g.k.**, 147-148, kat. no. 302.

³¹⁵ R. M. Harrison (1990). *Emirdağ (Afyon)’da birinci kazı raporu*, XI. Kazı Sonuçları Toplantısı, II, Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, s. 156; R. M. Harrison (1991). *Amorium 1989*, XII. Kazı Sonuçları Toplantısı, II, Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, s. 256-258; C. S. Lightfoot (1994). *1992 Yılı Amorium kazısı*, XV. Kazı Sonuçları Toplantısı, I, Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, s.

ilişkisi bakımından, savaş malzemelerinin kent içerisinde ele geçtiği diğer alanlara oranla daha önemli bir yer teşkil etmektedir. Savunmaya yönelik bir mimari yapı olması, burada ele geçen savaş malzemelerinin mekanla olan ilişkisini mantıklı bir çerçeveye oturtmaktadır. Söz konusu alanda yapılan çalışmalar sırasında 16 tanesi ballista ok ucu ve 5 tanesi yay ile kullanılan ok ucu olmak üzere toplamda 21 adet savaş malzemesi ele geçmiştir (Levha 31.b).

Ortaçağda, ballista ya da catapult gibi askeri teçhizatların kulelerin üzerine yerleştirilerek savunma amacıyla kullanıldığı bilinmektedir³¹⁶. Üçgen Kule’de ele geçen ballista ok uçlarının, böyle bir yöntemle kullanılmış olabilmesi ihtimal dahilindedir. Burada tespit edilen örnekler dört ayrı kontekste ele geçmiştir. “7”, “10”, “11”, “12”, “15”, “17” ve “18” numaralı buluntular konteks 310’da tespit edilmiştir. Aynı konteks içerisinde Arcadaius ya da Honorius (M.S. 395-401) dönemine ait bir sikke³¹⁷ buluntusu da ele geçmiştir. “5”, “8”, “9”, “13”, “16” ve “19” numaralı buluntular ise İmparator Herakleios Dönemi (610-641)’ne ait bir sikke³¹⁸ buluntusu ile konteks 316’da ele geçmiştir. Bunların dışında “6” numaralı buluntu konteks 325’te, “14” numaralı buluntu konteks 170’te ve “20” numaralı buluntu ise konteks 189’da tespit edilmiştir. Söz konusu konteksler, 838 yılındaki Arap kuşatmasıyla ilişkili olduğu düşünülen ve içerisinde yoğun halde taş ve tuğla parçaları ile yanmış ahşap parçalarının olduğu yıkım tabakasına aittir³¹⁹. Ballista ok uçları dışında, yay ile kullanılan diğer ok ucu buluntularının ele geçtiği konteksler de yine bu yıkım tabakası ile ilişkilidir. Bunlardan “38”, “41” ve “46” numaralı buluntular konteks 189’da, “42” numaralı buluntu II. Constans Dönemi (641-668)’ne ait bir sikke³²⁰ ile birlikte konteks 52’de ve “47” numaralı buluntu ise konteks 127’de ele geçmiştir.

505; C. S. Lightfoot (1995).*Amorium kazısı, 1993*, XVI. Kazı Sonuçları Toplantısı, II, Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, s. 134; Lightfoot ve Lightfoot, 2007, **a.g.k.**, 105-106.

³¹⁶ J. Ober (1987). Early artillery towers: Messenia, boiotia, attica, megarid. *American Journal of Archaeology*, Vol. 91, 4, s. 573-574.

³¹⁷ Sikke buluntusu için bkz. Lightfoot, 2012, **a.g.k.**, 127, kat. no. 62.

³¹⁸ Sikke buluntusu için bkz. Lightfoot, 2012, **a.g.k.**, 133, kat. no. 117.

³¹⁹ Lightfoot, 1995, **a.g.k.**, 134.

³²⁰ Sikke buluntusu için bkz. Lightfoot, 2012, **a.g.k.**, 135, kat. no. 143.

4.2.4. Büyük Bina, L Alanı ve UU Alanı buluntuları

Amorium kazılarında Büyük Mekan, A Kilisesi ve Üçgen Kule dışında, Büyük Bina, L alanı ve UU alanlarında da birer adet ok ucu buluntusu ele geçmiştir. Aşağı Şehir'in batısında yer alan Büyük Bina Geç Roma-Erken Bizans Dönemi'ne tarihlenen ve işlevi henüz bilinmeyen bir yapıdır. Burada yapılan kazı çalışmaları sırasında tespit edilen "43" numaralı ok ucu buluntusu F açmasında ve konteks 46'da ele geçmiştir (Levha 32.a). Söz konusu alanın üst tabakaları Bizans'ın Amorium'daki son devirlerini işaret etmektedir³²¹.

"28" numaralı ok ucu buluntusunun ele geçtiği L açması, Yukarı Şehir'in güney yamacında yer alır. Yukarı Şehir'i çevreleyen sur duvarları, yanında dikdörtgen bir kule bulunan bir kapı açıklığı ile burada kesintiye uğramaktadır³²². Söz konusu alanda yapılan çalışmalar neticesinde 4 evre tespit edilmiştir. 1 ve 2 numaralı evreler, Bizans'ın Amorium'daki geç dönemlerine (9-11 yüzyıl), küçük boyutlu odaların tespit edildiği 3 ve 4 numaralı evreler ise 12. yüzyıl ve sonrası Türk dönemlerine tarihlenmektedir³²³. Bu evrelerde ele geçen "28" numaralı ok ucu buluntusu konteks 334'te tespit edilmiştir (Levha 32.b).

"44" numaralı ok ucu buluntusunun ele geçtiği UU açması yine Yukarı Şehir'de yer alan bir başka açmadır (Levha 33.a). Bu alanda yapılan çalışmalar sırasında yanmış kereste ve kirişleriyle çatısı çökmüş iki odalı bir yerleşim birimi ortaya çıkarılmıştır. Açma içerisinde Konteks 99'da ele geçen "44" numaralı ok ucu buluntusu dışında, aynı tabakadan fakat farklı kontekslerden Amorium'daki Osmanlı varlığı hakkında ipucu veren beş adet lüle, çakmaktaşı bir tüfeğe ait demir horoz mekanizması ve Sultan III. Mustafa Dönemi (1757-1774)'ne ait gümüş bir sikke³²⁴ buluntusu da ele geçmiştir³²⁵.

Kazı çalışmaları sırasında tespit edilen savaş malzemeleri dışında iki adet ok ucu ise yüzey buluntusu olarak ele geçmiştir. Bunlardan "24" numaralı ok ucu buluntusu Yukarı Şehir'de, "25" numaralı ok ucu buluntusu ise Aşağı Şehir'de ele geçmiştir.

³²¹ Harrison, 1990, **a.g.k.**, 156-157.

³²² Harrison, 1991, **a.g.k.**, 254.

³²³ Lightfoot, 1995, **a.g.k.**, 135.

³²⁴ Sikke buluntusu için bkz. Özme, 2012, **a.g.k.**, 176, kat. no. 726.

³²⁵ Lightfoot ve Mergen, 1998, **a.g.k.**, 344-345.

4.3. Tarihlendirme

Amorium'daki savaş malzemelerine yönelik tarihlendirmenin yapıldığı bu bölümde, söz konusu malzemeler, ele geçtikleri açma ve konteksler ile aynı konteksler içerisinde ele geçen diğer buluntular dikkate alınarak değerlendirilmiştir. Özellikle de Büyük Mekan'da tespit edilen 838 yılındaki Arap kuşatmasıyla ilişkili yıkım tabakası, bazı malzemelerin tarihlendirmesinde belirleyici olmuştur. Bunların dışında, Anadolu ve Anadolu dışında gerçekleştirilmiş olan kazı çalışmaları sonucunda tespit edilen benzer buluntulardan da yararlanılmıştır.

4.3.1. Kılıçlar

Büyük Mekan XA-01 açmasında ele geçen ve *spatha* olarak adlandırılan düz ve her iki tarafı keskin olan kılıç tipi, Bizans İmparatorluğu'nun varlık gösterdiği süre boyunca kullanımda kalmıştır. Arykanda³²⁶ ve Dura Europos³²⁷ kazılarında ele geçen 4. yüzyıla ait *spatha* örnekleri, bu kılıç tipinin erken örneklerindedir. Romanya³²⁸ ve Bulgaristan³²⁹ gibi Anadolu dışındaki bölgelerde tespit edilen benzer tipteki kılıçlar ise 8-9 yüzyıllara tarihlendirilmiştir. Amorium'daki kılıç buluntusunun tarihlendirmesinde ise benzer örneklerden ziyade ele geçtiği konteks belirleyici olmuştur. XA-01 açmasında tespit edilen *spatha* türündeki "1" numaralı kılıç, açma içerisinde zemin üzerinde kontesk 80'de ele geçmiştir. Aynı zemin üzerinde ele geçen seramik kandil parçaları³³⁰ ve sikke³³¹ buluntuları 11-12. yüzyıllara tarihlendirilmiştir. Buradan yola çıkarak söz konusu kılıç buluntusu da 11-12. yüzyıllara tarihlendirilmiştir.

A Kilisesi'nde, 3 numaralı duvarın arkasındaki sondajda tespit edilen "2" numaralı kılıç buluntusu, form açısından 16. yüzyılın ikinci yarısından itibaren kullanılmaya başlanan Osmanlı yatağan kılıçlarına benzemektedir. Diyarbakır Arkeoloji Müzesinde bulunan benzer tipteki yatağan kılıcı³³², Osmanlı Dönemi'ne tarihlendirilmiştir. İstanbul Askeri Müzesi'nde bulunan bir grup yatağan kılıcı ise 16-

³²⁶ Oransay, 2006, **a.g.k.**, 90-91, Şek. 10 / D1-D3.

³²⁷ James, 2004, **a.g.k.**, 145-148, Fig. 84-87.

³²⁸ Yotov, 2010, **a.g.k.**, 35-45.

³²⁹ Aleksic, 2010, **a.g.k.**, 73-86.

³³⁰ Seramik kandil parçaları için bkz. Lightfoot, 2012a, **a.g.k.**, 218-221.

³³¹ Sikke buluntuları için bkz. Lightfoot, 2012b, **a.g.k.**, 155, kat. no. 447, 448.

³³² Güneşli, 2008, **a.g.k.**, 24, Lev. XV-XVI.

19. yüzyıllara tarihlendirilmiştir³³³. Amorium’da tespit edilen kılıç buluntusunun ele geçtiği tabaka ile ilgili verilere ulaşılamadığı için söz konusu buluntu, benzer örneklerinden yola çıkılarak 16-19. yüzyıllara tarihlendirilmiştir.

4.3.2. Savaş baltası

“3” numaralı savaş baltası, Büyük Mekan XB-03 açmasında konteks 132’de ele geçmiştir. Yıkım konteksini olarak belirlenen söz konusu kontekste kül tabakası ve çatı kiremitlerinin yanı sıra, İmparator Theophilus Dönemi (829-842)’ne tarihlenen iki adet sikke³³⁴ bulunmuştur³³⁵. Aynı açma içerisinde 8-9. yüzyıllara tarihlenen çok sayıda maden buluntu³³⁶ ve seramik kap parçası ele geçmiştir³³⁷. Novi Pazar bölgesinde tespit edilen benzer formdaki savaş baltası, 11. yüzyıla tarihlendirilmiştir³³⁸. Form açısından Amorium örneğine benzeyen Elmalı Kilise (11. yüzyıl) ve St. John Kilisesi (13. yüzyılın ilk yarısı) freskolarında tasvir edilen balta örnekleri yine daha geç dönem tarihlidir³³⁹. Amorium örneği ise ele geçtiği yıkım konteksini ve bu kontekste tespit edilen diğer buluntulardan yola çıkılarak 9. yüzyıla tarihlendirilmiştir.

4.3.3. Haçer

Büyük Mekan XE-08 açmasında ele geçen “4” numaralı haçer buluntusu, konteks 347’de tespit edilmiştir. 838 yılındaki tahribatla ilişkili bu kontekste İmparator Theophilus dönemine (829-842) ait on bir adet bronz sikke³⁴⁰ ve 9. yüzyıla tarihlenen birkaç maden buluntu da ele geçmiştir³⁴¹. Bu veriler doğrultusunda, ele geçen haçer buluntusunu da 9. yüzyıla tarihlemek mümkündür. Benzer formlardaki Kbyra örneği 6-7. yüzyıllara³⁴², Pergamon örnekleri ise Orta Bizans Dönemi’ne tarihlendirilmiştir³⁴³.

³³³ Y. Gözde (2009). *Askeri Müze Yatağan koleksiyonu*. İstanbul: Askeri Müze ve Kültür Sitesi Komutanlığı, Kat. no. 152-558

³³⁴ Sikke buluntuları için bkz. Lightfoot, 2012, **a.g.k.**, 142, kat. no. 230, 231.

³³⁵ Ivison, 2012, **a.g.k.**, 89.

³³⁶ Maden buluntular için bkz. Yıldırım, 2017, **a.g.k.**, 89.

³³⁷ Seramik buluntular için bkz. Böhlendorf-Arslan, 2012, **a.g.k.**, 153-179.

³³⁸ D’Amato, 2010, **a.g.k.**, 75, Fig. 10.

³³⁹ D’Amato, 2010, **a.g.k.**, 77-84, Fig. 14, 28.

³⁴⁰ Ivison, 2012, **a.g.k.**, 91.

³⁴¹ Maden buluntular için bkz. Yıldırım, 2017, **a.g.k.**, 87.

³⁴² Demirer, 2013, **a.g.k.**, 217, D 17.

³⁴³ Gaithzsch, 2005, **a.g.k.**, Lev. 31 / M 15-16.

4.3.4. Ballista ok uçları

Üçgen Kule (AB Açması) olarak adlandırılan alanda tespit edilen bütün ballista ok uçları (5-20), 838 yılındaki Arap kuşatmasıyla ilişkili yıkım tabakasında ele geçmiştir³⁴⁴. Ayrıca aynı açma içerisinde, biri İmparator Herakleios Dönemi (M.S. 610-641)'e, diğeri II. Constans Dönemi (641-668)'ne ait iki adet sikke³⁴⁵ buluntusu da ele geçmiştir. Hem yıkım tabakası hem de sikke buluntuları dikkate alındığında, söz konusu ballista ok ucu buluntularını 7-9. yüzyıllara tarihlemek mümkündür. Çeşitli kazı çalışmalarında tespit edilen benzer formdaki buluntular ise daha erken yüzyıllara tarihlendirilmiştir. Örneğin, Arykanda³⁴⁶, Zeugma³⁴⁷, Pergamon³⁴⁸ ve Dura Europos³⁴⁹ kazılarındaki benzer buluntular çoğunlukla 3. yüzyıla tarihlenmektedir. Yine benzer formda olmalarına rağmen mızrak ucu olarak değerlendirilen Romanya-Dacia'daki örnekler 3. yüzyıl ikinci yarısına³⁵⁰, Slovenya örnekleri 4. yüzyıla³⁵¹, Yunanistan-Corint kazılarında ele geçen örnekler ise 7. yüzyıla tarihlenmektedir³⁵².

4.3.5. Ok uçları

Amorium kazılarında ele geçen ok ucu buluntuları da tıpkı diğer savaş malzemeleri gibi farklı açmalarda ve farklı kontekslerde ele geçmiştir. Ok uçlarıyla ilgili yapılan tarihlendirmede daha önce belirlenen tipoloji gruplandırması dikkate alınmıştır. Ok uçları, ait olduğu tip grubu altında, ele geçtikleri açmalar, aynı açmada tespit edilen diğer buluntular ve benzer örneklerden yola çıkılarak tarihlendirilmiştir.

Tip1A grubu altında değerlendirilen İki kanatlı ve saplamalı olan ok ucu buluntuları toplamda 9 (21-29) adettir. Bunlardan “21” numaralı ok ucu buluntusu Büyük Mekan XB-96 açmasında konteks 5'te ele geçmiştir. Ele geçtiği tabaka Orta Bizans Dönemi'ne (9-11. yüzyıl) tarihlendirildiği³⁵³ için aynı tarihlendirme önerisi, söz

³⁴⁴ Lightfoot, 1995, **a.g.k.**, 134.

³⁴⁵ Sikke buluntuları için bkz. Lightfoot, 2012, **a.g.k.**, 133-135, kat. no. 117, 143.

³⁴⁶ Oransay, 2006, **a.g.k.**, Şek. 10 / D27-30.

³⁴⁷ Alagöz, 2012, **a.g.k.**, Lev. XI / 26.

³⁴⁸ Gaithzsch, 2005, **a.g.k.**, Lev. 14, G 3.

³⁴⁹ James, 2004, **a.g.k.**, 217, Fig. 129 / 742-774.

³⁵⁰ Petculescu, 1991, **a.g.k.**, 47, Fig. 2-3.

³⁵¹ Horvat, 1997, **a.g.k.**, 113, Fig.9.

³⁵² Davidson, 1952, **a.g.k.**, 199, Lev. 92 / 1537-1539, Lev. 93 / 1541-1545.

³⁵³ Lightfoot ve Mergen, 1998, **a.g.k.**, 350-351.

konusu ok ucu buluntusu için de geçerlidir. “22” numaralı buluntu, şarap üretim atölyelerinin ortaya çıkarıldığı Büyük Mekan XE-06 açmasında konteks 204’te ele geçmiştir. Açma içerisinde Orta Bizans Dönemi tabakasının hemen altı yıkım tabakası olarak belirlenmiştir³⁵⁴. Dolayısıyla “22” numaralı ok ucu buluntusunu 9-11. yüzyıllara tarihlemek mümkündür. A Kilisesi’nde A-21 olarak tanımlanan açmada tespit edilen “23” numaralı ok ucu, konteks 106’da ele geçmiştir. Aynı konteks içerisinde tespit edilen 6 adet sikkeden beş tanesi II. İustinianos Dönemi (685-695)’ne, bir tanesi ise Leontios Dönemi (695-698)’ne aittir³⁵⁵. Yine de kilisenin ikinci inşa evresi (9-10. yüzyıl) dikkate alınarak, bu konteksin karışık bir dolgu tabakası olduğu düşünülmekte ve bu da “23” numaralı ok ucu buluntusu ile ilgili tarihlendirme önerisini güç kılmaktadır. Fakat Amorium’da bulunan diğer benzer örnekler göz önünde bulundurularak söz konusu buluntuyu 9-11. yüzyıllara tarihlendirmek mümkündür. Büyük Mekan XM-03 açmasında tespit edilen “26” numaralı ok ucu, konteks 49’da ele geçmiştir. Burada tespit edilen odaların hem duvar örgüsünden hem de ele geçen geç dönem seramik buluntulardan yola çıkılarak, buradaki mimari doku 10-11. yüzyıllara tarihlendirilmiştir³⁵⁶. Aynı açma içerisinde ele geçen “26” numaralı ok ucu buluntusu da 10-11. yüzyıllara tarihlendirilmiştir. “27” numaralı ok ucu buluntusu A Kilisesi’nde A-20 olarak adlandırılan açmada ve konteks 200’de ele geçmiştir. Söz konusu açmada 10-11. yüzyıllara tarihlendirilen çok sayıda mezar tespit edilmiştir³⁵⁷. Ayrıca ok ucu buluntusunun ele geçtiği konteks içerisinde Selçuklu Sultanı I. Gıyaseddin Keyhüsrev Dönemi (1192-1210)’ne tarihlenen bir adet sikke buluntusu da tespit edilmiştir³⁵⁸. Bu verilerden hareketle “27” numaralı ok ucu buluntusunu, 12-13. yüzyıllara tarihlendirmek mümkündür. “28” numaralı ok ucu buluntusu Yukarı Şehir L açmasında, 12. yüzyıl ve sonrası Türk dönemlerine tarihlenen katman içerisinde konteks 334’de ele geçmiştir. “29” numaralı ok ucu buluntusu A Kilisesi’ne ait bema bölümünde (A-3), konteks 31’de tespit edilmiştir. Aynı konteks içerisinde bir adet anonim follis sikke

³⁵⁴ Lightfoot vd., 2010, **a.g.k.**, 138-139.

³⁵⁵ Lightfoot, Koçyiğit ve Yaman, 2008, **a.g.k.**, 455; Sikke buluntuları için bkz. Lightfoot, 2012b, **a.g.k.**, 136-137, kat. no. 163-167, 170.

³⁵⁶ Lightfoot, Koçyiğit ve Yaman, 2005, **a.g.k.**, 252-254.

³⁵⁷ Lightfoot ve Arbel, 2004, **a.g.k.**, 3.

³⁵⁸ Sikke buluntusu için bkz. Özme,2012, **a.g.k.**, 175, kat. no. 702.

(970-1035) buluntusu da ele geçmiştir³⁵⁹. Dolayısıyla söz konusu buluntuyu, kilisenin ikinci inşa evresinden (9-10. yüzyıl) sonraya, yani 10-11. yüzyıllara tarihlendirmek mümkündür. “24” ve “25” numaralı ok uçları ise yüzey buluntusu olarak ele geçmiştir. Her iki ok ucu buluntusu da Amorium’da bulunan benzer örneklerinden yola çıkılarak 9-11 yüzyıllara tarihlendirilmiştir. Yassı ok uçlarının tespit edildiği bölgeler ve ele geçtiği alanlardaki farklı tarihlendirme önerileri, bu tipin hem coğrafi alan hem de tarihsel süreç içerisinde geniş bir dağılım gösterdiğini ortaya koymaktadır. Anadolu örnekleri arasında Arykanda kazılarında ele geçen ortaçağa ait ok uçları benzer formdadırlar³⁶⁰. Pergamon kazılarına ait aynı tipteki ok uçları ise Geç Bizans Dönemi’ne tarihlendirilmiştir³⁶¹. Aynı tipteki Sardis örnekleri 12-13. yüzyıllara³⁶², Allionai örnekleri 6-14. yüzyıllara³⁶³, Nif Dağı Başpınar kazı örnekleri 12-13. yüzyıllara³⁶⁴, Şanlıurfa-Birecik Zeytinli Bahçe örnekleri 12-13. yüzyıllara³⁶⁵, Konya Gevale kazı örnekleri 13. yüzyıla³⁶⁶, Kubad-Abad Sarayı kazı örnekleri 13. yüzyıla³⁶⁷ ve Eskişehir-Karacahisar Kalesi kazı örnekleri 12-13. yüzyıllara tarihlendirilmiştir³⁶⁸. Yunanistan-Corinth kazılarında Bizans tabakası içerisinde ele geçen ok uçları³⁶⁹ ve İsrail-Samaria’da bulunan ortaçağa ait ok uçları³⁷⁰ bu tipin Anadolu dışındaki benzer örnekleri arasında gösterilebilirler.

Tip1B grubu altında değerlendirilen dörtgen kesitli ve saplamalı olan ok ucu buluntuları toplamda 7 (**30-36**) adettir. Bunlardan “30” ve “31” numaralı ok ucu buluntuları, Büyük Mekan XB-02 (E11/İ10) açmasında ve bir yıkım tabakası olarak belirlenen konteks 49’da ele geçmiştir³⁷¹. Bu nedenle her iki ok ucu buluntusu da 9.

³⁵⁹ Sikke buluntusu için bkz. Lightfoot, 2012b, **a.g.k.**, 147-148, kat. no. 302.

³⁶⁰ Oransay, 2006, **a.g.k.**, Şek. 10 / D24-26.

³⁶¹ Gaithzsch, 2005, **a.g.k.**, Lev. 38 / P 1-2, P 4-7, P 9-11.

³⁶² Türktüzün, Oransay ve Ünan, 2017, **a.g.k.**, 34, Res. 8 / 4-10.

³⁶³ Baykan, 2017a, **a.g.k.**, 12, Res. 4.

³⁶⁴ Baykan, 2017b, **a.g.k.**, 58, Res. 3.

³⁶⁵ Dell’ Era, 2012, **a.g.k.**, 400, Fig. 6 / f, g.

³⁶⁶ Aygör, 2017, **a.g.k.**, 17, Res. 3.

³⁶⁷ Yavaş, 2012, **a.g.k.**, 145, Res. 8.

³⁶⁸ Altınsapan ve Palalı, 2018, **a.g.k.**, 79-87, Kat. no. M1, M5, M34, M56, M,72, M81, M168

³⁶⁹ Davidson, 1952, **a.g.k.**, Lev. 91 / 1529-1530.

³⁷⁰ Crowfoot, Crowfoot and Kenyon, 1957, **a.g.k.**, 454, Fig. 111 / 11.

³⁷¹ Ivison, 2012, **a.g.k.**, 89.

yüzyıla tarihlendirilmiştir. A Kilisesi'nde tespit edilen "32" numaralı ok ucu, A-17 olarak adlandırılan açmada ele geçmiştir. Yine A Kilisesi'nde tespit edilen "34" numaralı ok ucu buluntusu A-4 açmasında ve konteks 29'da ele geçmiştir. Her iki buluntunun ele geçtikleri konteksle ilgili veri bulunmadığı için, söz konusu buluntular, kilisenin 9-10. yüzyıllardaki ikinci inşa evresinden sonraki dönemlere tarihlendirilmiştir. "33" numaralı ok ucu Büyük Mekan XC-06 açmasında konteks 1011'de ele geçmiştir. XC-06 açmasının kuzey kısmında yapılan kazı çalışmalarıyla 838'deki yıkım seviyesine ulaşılmış ve burada çamur tabanlı bir odanın kalıntıları ortaya çıkarılmıştır.³⁷² Burada tarihlendirmeye yardımcı olacak herhangi bir veri bulunmadığı için "33" numaralı buluntu, Orta Bizans Dönemi'ne tarihlendirmek mümkündür. "35" (Konteks 182) ve "36" (Konteks 152) numaralı ok uçları Büyük Mekan XC-01 olarak adlandırılan açmada tespit edilmiştir. Her iki ok ucu buluntusu çökmüş durumdaki duvarlara ait taş ve tuğla dolgulu katmanda ele geçmiştir. "36" numaralı ok ucu buluntusunun ele geçtiği konteks 152'de ayrıca 1042-1050 yıllarına tarihlenen iki adet anonim follis sikke³⁷³ buluntusu da ele geçmiştir. Bu veriler doğrultusunda her iki ok ucu buluntusunu Orta Bizans Dönemi'ne tarihlemek mümkündür. Yine iki kanatlı yassı ok uçları gibi, bu tip ok uçlarının da hem Anadolu hem Anadolu dışında benzer örneklerini görmek mümkündür. Pergamon kazılarında ele geçen benzer tipteki ok ucu buluntuları Erken Bizans dönemine tarihlenmiştir³⁷⁴. Kbyra örnekleri 6-7. yüzyıllara³⁷⁵, Kureyşliler Barajı kurtarma kazıları örnekleri Bizans dönemine³⁷⁶, Zeytinli Bahçe örnekleri 12. yüzyıla³⁷⁷, Sardis örnekleri 12-13. yüzyıllara³⁷⁸, Karacahisar Kalesi örnekleri 12-13. yüzyıllara³⁷⁹, Allionai örnekleri Bizans dönemine³⁸⁰ ve Kubad-Abad Sarayı örnekleri ise 13. yüzyıla tarihlenmiştir³⁸¹. Anadolu dışında ise Makedonya-Olynthus'da bulunan dörtgen kesitli ok uçları çok daha

³⁷² Lightfoot, Koçyiğit ve Yaman, 2008, **a.g.k.**, 447.

³⁷³ Sikke buluntuları için bkz. Lightfoot, 2012b, **a.g.k.**, 152, kat. no. 387, 388.

³⁷⁴ Gaithzsch, 2005, **a.g.k.**, Lev. 39 / P 36-39, P 58-60.

³⁷⁵ Demirer, 2013, **a.g.k.**, 213, D 7-9.

³⁷⁶ Türktüzün, Oransay ve Ünan, 2017, **a.g.k.**, 34, Res.8 /11.

³⁷⁷ Dell'Era, 2012, **a.g.k.**, 400, Fig.6 / a-d.

³⁷⁸ Waldbaum, 1983, **a.g.k.**, Lev.5 / 75, 77, 82.

³⁷⁹ Altınsapan ve Palalı, 2018, **a.g.k.**, 93, Kat. no. M99.

³⁸⁰ Baykan, 2017a, **a.g.k.**, 13, Res. 5.

³⁸¹ Yavaş, 2012, **a.g.k.**, 144, Res. 6.

erken tarihlere yani milattan önce 4. yüzyıl öncesine³⁸², Yunanistan-Corinth kazılarında tespit edilen örnekler ise 13. yüzyıla tarihlendirilmiştir³⁸³.

Tip1C grubu altında değerlendirilen saplamalı ve üç kanatlı ok uçları toplamda 7 (37-43) adettir. A Kilisesi'nde tespit edilen "37" numaralı ok ucu buluntusu, A-16 açmasında ve konteks 502'de ele geçmiştir. Buluntunun ele geçtiği konteks ile ilgili herhangi bir tarihlendirme verisi olmadığı için söz konusu buluntu, Amorium'daki benzer tipteki örneklerinden yola çıkılarak 9-10. yüzyıllara tarihlendirilmiştir. "38" ve "41" numaralı ok uçları, Üçgen Kule (AB Açması) içerisinde konteks 189'da, "42" numaralı ok ucu ise II. Constans Dönemi (641-668)2ne ait bir sikke³⁸⁴ ile birlikte konteks 52'de ele geçmiştir. Ayrıca her üç buluntu da 838'deki Arap kuşatmasıyla ilişkili yıkım tabakasında ele geçtiği için 7-9. yüzyıllara tarihlendirilmiştir. Büyük Mekan XE-04 açmasında tespit edilen "39" numaralı ok ucu buluntusu, bir yıkım konteksi olarak belirlenen³⁸⁵ konteks 15'te ele geçmiştir. Dolayısıyla "39" numaralı ok ucu buluntusunu 9. yüzyıla tarihlemek mümkündür. Büyük Mekan XC-03 açmasında ele geçen "40" numaralı ok ucu buluntusu, Orta Bizans Dönemi'ne (9-11. yüzyıl) tarihlenen evrede³⁸⁶ konteks 463'de ele geçmiştir. Buradan yola çıkılarak söz konusu buluntu, 9-11. yüzyıllara tarihlendirilebilir. Büyük Bina'da tespit edilen "43" numaralı ok ucu buluntusu F açmasında ve konteks 46'da ele geçmiştir. Burada ele geçen ok ucu buluntusunu ve ele geçtiği konteksi tarihlendirmeye yardımcı olabilecek herhangi bir veri söz konusu değildir. Fakat Amorium'da bulunan benzer örnekler ışığında söz konusu buluntuyu 9-10. yüzyıllara tarihlendirmek mümkündür. Tip1C'ye ait üç kanatlı ve saplamalı ok uçlarının Anadolu'daki benzer buluntuları arasında Sardis örnekleri 7. yüzyıla³⁸⁷, Allionai örnekleri Roma imparatorluk dönemine³⁸⁸, Kbyra örneği 6. yüzyıla³⁸⁹, Zeugma örneği ise 6-7. yüzyıllara tarihlendirilmiştir³⁹⁰. Anadolu dışında ise

³⁸² Robinson, 1941, **a.g.k.**, Lev. CXXIII / Fig.1984-2002.

³⁸³ Davidson, 1952, **a.g.k.**, Lev. 93 / 1532.

³⁸⁴ Sikke buluntusu için bkz. Lightfoot, 2012b, **a.g.k.**, 135, kat. no. 143.

³⁸⁵ Ivison, 2012, **a.g.k.**, 91.

³⁸⁶ Lightfoot, Koçyiğit ve Yaman, 2005, **a.g.k.**, 249-250.

³⁸⁷ Waldbaum, 1983, **a.g.k.**, Lev.4 / 52.

³⁸⁸ Başkan, 2017a, **a.g.k.**, 16, Res. 8 / 317, 662.

³⁸⁹ Demirer, 2013, **a.g.k.**, 212-213, D3-D6.

³⁹⁰ Alagöz, 2012, **a.g.k.**, Lev. X / 24.

İsrail-Samaria ok ucu buluntuları³⁹¹ ve 3. yüzyıla tarihlenen Dura Europos buluntuları³⁹², yine benzer tipteki ok ucu örnekleridir.

Tip1D grubu altında değerlendirilen ve tek örnekle temsil edilen “44” numaralı ok ucu buluntusu, Yukarı Şehir’de UU açmasında konteks 99’da ele geçmiştir. Tarım toprağının temizlenmesiyle ortaya çıkan çökmüş durumdaki çatı örtüsü ve aynı açma içerisinde tespit edilen beş adet lüle ile Sultan III. Mustafa Dönemi (1757-1774)’ne ait gümüş bir sikke³⁹³ buluntusundan yola çıkılarak UU açmasındaki mekan Osmanlı Dönemi’ne tarihlendirilmiştir³⁹⁴. Dolayısıyla aynı açma içerisinde tespit edilen “44” numaralı ok ucu buluntusunu da Osmanlı Dönemi’ne tarihlemek mümkündür. Benzer tipteki örnekleri arasında Pergamon kazılarında ele geçen ok ucu buluntuları Geç Bizans Dönemi’ne tarihlenmiştir³⁹⁵. Kubad-Abad Sarayı kazı buluntuları ise 13. yüzyıla tarihlenmiştir³⁹⁶.

Tip1E grubu altında değerlendirilen “45” numaralı ok ucu buluntusu, Büyük Mekan XB-96 açmasında, 838’deki Arap tahribatını işaret eden ve bir yıkım konteksini olarak belirlenen konteks 26’da ele geçmiştir³⁹⁷. Buradan yola çıkılarak söz konusu ok ucu buluntusu 9. yüzyıla tarihlenmiştir. Benzer tipteki Kubad-Abad Sarayı ok ucu buluntuları 13. yüzyıla³⁹⁸ ve Karacahisar Kalesi ok ucu buluntuları ise 12-13. yüzyıllara tarihlendirilmiştir³⁹⁹.

Tip2A içerisinde değerlendirilen iki kanatlı ve yuvalı ok ucu buluntuları toplamda 4 (46-49) adettir. Bunlardan “46” ve “47” numaralı buluntular Üçgen Kule (AB Açması) içerisinde konteks 189’da ele geçmiştir. Her iki ok ucu buluntusu, Üçgen Kule içerisindeki yıkım tabakasında ele geçen diğer savaş malzemeleri gibi 7-9. yüzyıla tarihlendirilmiştir. Büyük Mekan XC-02 açmasında tespit edilen “48” numaralı ok ucu, konteks 312’de ele geçmiştir. Söz konusu konteks bir yıkım konteksini olarak belirlendiği

³⁹¹ Crowfoot, Crowfoot and Kenyon, 1957, **a.g.k.**, 454, Fig. 111 / 17-19.

³⁹² James, 2004, **a.g.k.**, 203, Fig. 123 / 692-719.

³⁹³ Sikke buluntusu için bkz. Özme, 2012, **a.g.k.**, 176, kat. no. 726.

³⁹⁴ Lightfoot ve Mergen, 1998, **a.g.k.**, 344-345.

³⁹⁵ Gaithzsch, 2005, **a.g.k.**, Lev. 38 / P 3, P 8, P 10.

³⁹⁶ Yavaş, 2012, **a.g.k.**, 145, Res. 9.

³⁹⁷ Ivison, 2012, **a.g.k.**, 89.

³⁹⁸ Yavaş, 2012, **a.g.k.**, 144, Res. 7.

³⁹⁹ Altinsapan ve Palalı, 2018, **a.g.k.**, 92, Kat. no. M90, M102.

için⁴⁰⁰ burada ele geçen “48” numaralı buluntu da 9. yüzyıla tarihlendirilmiştir. “49” numaralı ok ucu buluntusu A Kilisesi’nde A-20 olarak adlandırılan açma içerisinde ve konteks 208’de ele geçmiştir. Söz konusu buluntuyu tarihlendirmede yardımcı olacak herhangi bir veri söz konusu değildir. Fakat açma içerisinde tespit edilen ve 10-11. yüzyıllara tarihlenen çok sayıdaki mezar yapısı dikkate alındığında, burada ele geçen ok ucu buluntusunu da 12-13. yüzyıl veya sonrasına tarihlendirmek mümkündür. Allionai kazılarında ele geçen benzer tipteki ok ucu buluntuları Roma İmparatorluk Dönemi’ne tarihlendirilmiştir⁴⁰¹.

Tip2B içerisinde değerlendirilen ve tek bir örnekle temsil edilen “50” numaralı ok ucu buluntusu, Büyük Mekan XB-03 açmasında konteks 105’te ele geçmiştir. Aynı açma içerisinde 9. yüzyıla tarihlenen çok sayıda buluntu da tespit edilmiştir. Bu çalışma kapsamında değerlendirilen “3” numaralı savaş baltası, İmparator Theophilus Dönemi (829-842)’ne tarihlenen iki adet sikke⁴⁰², farklı işlevlerde kullanılan maden buluntular⁴⁰³ ve seramik kap parçaları⁴⁰⁴, XB-03 açmasında ele geçen ve 9. yüzyıla tarihlenen diğer buluntulardır. Bu verilerden yola çıkarak “50” numaralı ok ucu buluntusu da 9. yüzyıla tarihlendirilmiştir. Anadolu örnekleri arasında benzer tipteki Metropolis ok ucu buluntusu Geç Roma-Erken Bizans Dönemi’ne⁴⁰⁵, Kbyra kazılarında tek bir buluntuyla temsil edilen benzer tipin örneği, 5-7. yüzyıllara tarihlenmiştir⁴⁰⁶. Ortaçağa tarihlenen Konya Gevale Kalesi ok ucu buluntuları⁴⁰⁷ ve 12-13. yüzyıllara Eskişehir Karacahisar Kalesi ok ucu buluntuları⁴⁰⁸ yine benzer tipteki ok ucu örnekleridir. Anadolu dışında ise Bizans ya da Bizans sonrası döneme tarihlenen Corinth ok ucu buluntusu⁴⁰⁹, bu tipe örnek olarak gösterilebilir.

⁴⁰⁰ Ivison, 2012, **a.g.k.**, 78-79.

⁴⁰¹ Baykan, 2017a, **a.g.k.**, 15, Res. 7 / 407, 395, 558, 436.

⁴⁰² Sikke buluntuları için bkz. Lightfoot, 2012, **a.g.k.**, 142, kat. no. 230, 231.

⁴⁰³ Maden buluntular için bkz. Yıldırım, 2017, **a.g.k.**, 89.

⁴⁰⁴ Seramik buluntular için bkz. Böhlendorf-Arslan, 2012, **a.g.k.**, 153-179.

⁴⁰⁵ Arslan, Aybek ve Durak, 2017, **a.g.k.**, 70, Lev. 1 / Fig. 4.

⁴⁰⁶ Demirer, 2013, **a.g.k.**, 215, D10.

⁴⁰⁷ Aygör, 2017, **a.g.k.**, 20, Res. 6.

⁴⁰⁸ Altınsapan ve Palalı, 2018, **a.g.k.**, 95-99, Kat. no. M3, M30, M95, M103, M105, M107.

⁴⁰⁹ Davidson, 1952, **a.g.k.**, Lev. 92 / 1560.

6. SONUÇ

“Bizans Askeri Teçhizatı: Amorium’da Bulunan Savaş Malzemeleri” başlıklı yüksek lisans tez çalışması kapsamında, 1988-2009 yılları arasında Amorium’da gerçekleştirilen kazı çalışmaları sonucunda ele geçen 50 adet savaş malzemesi incelenmiştir. Söz konusu malzemeler buluntu türleri, buluntu-mekan ilişkisi ve tarihlendirme önerileri göz önünde bulundurularak değerlendirilmiştir.

Amorium savaş malzemeleri, kentin Aşağı Şehir ve Yukarı Şehir olarak adlandırılan bölümlerinde, farklı alanlarda dağınık olarak ele geçmiştir. Malzemelerin çoğu Aşağı Şehir’de yer alan Büyük Mekan (16 adet), A Kilisesi (8 adet), Üçgen Kule (21 adet) ve Büyük Bina (1 adet) alanlarında bulunmuştur. Yukarı Şehir’de bulunan L (1 adet) ve UU (1 adet) açmalarında ise birer adet savaş malzemesi ele geçmiştir. Bu malzemelerden 2 tanesi ise yüzey buluntusu olarak ele geçmiştir.

Kent içerisinde dağınık olarak ele geçen savaş malzemeleri, işlevlerine göre farklı buluntu türlerine ayrılarak incelenmiştir. Buluntuların en yoğun grubunu yay ile kullanılan ok uçları (30 adet) oluşturmaktadır. Ballista ok uçları (16 adet), kılıçlar (2 adet), savaş baltası (1 adet) ve hançer (1 adet) diğer buluntu türleridir. Bu malzemelerden “2” numaralı kılıç buluntusu çelik, diğerleri ise demir malzemeden üretilmiştir. Üretim tekniği açısından ise sadece “37” numaralı ok ucu buluntusu pota çeliği ile üretilmiştir. Diğer tüm malzemeler ise dövme tekniği ile üretilmiştir.

Birçok arkeolojik kazıda olduğu gibi Amorium’da da demir buluntular ile beraber cüruf ya da yanık kil bulunmuştur. Ancak buna rağmen henüz demir malzeme ile ilişkili bir üretim atölyesinin varlığı saptanamamıştır. Amorium savaş malzemeleri arasında “28”, “33”, “35” ve “36” numaralı ok ucu buluntularının yapım aşamasında yarım bırakıldıkları ya da üretim hatası oldukları anlaşılmaktadır. Bu türden ok ucu buluntularının, Amorium’da bir üretim atölyesi olabileceği yönünde az da olsa ipucu vermeleri açısından önemlidir.

Amorium’da bulunan savaş malzemelerinin ele geçtiği alanlar göz önünde bulundurulduğunda, Üçgen Kule diğer alanlara oranla daha nitelikli veriler sunmaktadır. Özellikle de savaş malzemeleri ile ele geçtikleri alanlar arasındaki ilişki yönünden Üçgen Kule ayrı bir öneme sahiptir. Bu yapının, Amorium’un savunma sistemine ait bir parçası olması, burada ele geçen savaş malzemelerinin buluntu-mekan ilişkisi bağlamında daha sağlıklı değerlendirilmesine olanak sağlamaktadır. Öte yandan, Amorium’un askeri yönü ile ilişkisi olmayan ya da henüz böyle bir ilişkinin

saptanamadığı Büyük Mekan, A Kilisesi, Büyük Bina, L Açması ve UU açması'nda böyle bir değerlendirme yapmak mümkün gözükmemektedir.

Amorium savaş malzemelerinin tarihlendirme önerilerinde, söz konusu buluntuların Anadolu ya da Anadolu dışında tespit edilen benzer örneklerinin yanı sıra ele geçtikleri açma ve konteksler dikkate alınmıştır. Özellikle de Büyük Mekan'da gerçekleştirilen kazı çalışmalarıyla, buradaki birçok yapının işlevlendirilmesi ve stratigrafik katmanlar ile bazı küçük buluntuların (kemik, seramik ve sikke gibi) beraber ele alınıp monografik bir çalışma ile yayınlanması, Büyük Mekan'da ele geçen savaş malzemelerinin tarihlendirmesinde belirleyici olmuştur. Burada tespit edilen ve Amorium kentinin 838 yılında Araplar tarafından tahribata uğramasıyla ortaya çıkan yıkım tabakası bazı buluntuların (“3” numaralı savaş baltası, “4” numaralı hançer, “48” numaralı ok ucu buluntusu vb.) doğrudan 9. yüzyıla tarihlendirilmesine imkan vermiştir.

Amorium kazılarında ele geçen savaş malzemesi buluntuları için benzer buluntu örneklerine sahip Anadolu ve Anadolu dışındaki kazıların yayınlarından, lisansüstü tezlerden, müze ve sergi kataloglarından yararlanılmıştır. Bizans Askeri Teçhizatı: Amorium'da Bulunan Savaş Malzemeleri başlıklı bu yüksek lisans tez çalışması da, benzer şekilde savaş malzemeleri ile ilgili yapılacak olan bilimsel çalışmalara kaynak oluşturacaktır.

SÖZLÜK

Allagion: Geç dönem Bizans ordu yapısında imparatorluğun merkezindeki askeri birlik.

Allagator: Allagion askeri birliğinin komutanı.

Arithmos: Onluk sisteme göre düzenlenmiş askeri birlik.

Ballista: Hem ok hem de taş fırlatmada kullanılan askeri teçhizat.

Ballistarii: Kuşatma silahlarından sorumlu görevli.

Ballistarius: Kuşatma silahı kullanan askeri birlikler.

Bandon: Onluk sisteme göre düzenlenmiş askeri birlik.

Bucellarii: Devlet görevlileri veya güçlü sivillerin özel muhafız birlikleri.

Cataphracti: Ağır süvari birlikleri.

Cheiroballistra: Ok fırlatmada kullanılan ballistanın daha küçük versiyonu.

Clava: Uç kısmı demirden ve gövdesi ahşaptan yapılan gürz.

Clibanarii: Ağır süvari birlikleri

Comes: Tagma, Arithmos ve Bandon gibi askeri birliklerin komutanı

Comitatenses: Bizans İmparatorluğu'nun farklı bölgelerinde bulunan hareketli haldeki sahra orduları.

Çausios: Kastrofilaks olarak bilinen askeri komutanın yardımcısı.

Domesticus: Askeri komutan.

Dux: Askeri birlik komutanı

Eksarkhos: Eksarklıkların başında bulunan askeri ve idari komutan.

Excubitores: Saray muhafızları

Fabricae: Üretim atölyesi

Francisca: Bizans askerlerinin kullandığı bir savaş baltası türü.

Funditores: Sapan kullanan askeri birlik.

Fustibalus: Direkli sapan

Gauna: Kapüşonlu kalın askeri pelerin

Gladius: Romalı askerler tarafından kullanılan kısa ve düz kılıç.

Hikanatoi: Onluk sisteme göre düzenlenmiş askeri birlik.

Hypodemata: Askerlerin kullandığı çizme türü

Hypostrategos: Strategos'un yardımcısı (Yardımcı general)

Kabadion: Kalın dolgulu ve uzun askeri kıyafet

Kampagia: Dizin altına kadar uzanan bağcıklı ayakkabı

Kampotouva: Uzun yün tozluk

Kastrofilaks: Katepanikon eyaletlerinde görevli askeri komutan.

Kastron: Katepanikoun merkezinde bulunan kale.

Katepanikon: Bizans İmparatorluğu'nun geç dönemlerinde görülen küçük eyalet sistemi

Kentarch: Kentarchiai birliğinin komutanı.

Kentarchiai: Onluk sisteme göre düzenlenmiş askeri birlik.

Kephale: Katepanikonların idaresinde bulunan askeri vali

Kontarion: Bizans askerleri tarafından kullanılan ve yaklaşık 2.5 m uzunluğa sahip bir mızrak türü.

Kremasmata: Kalın keçe kaplı askeri kıyafet

Krepides: Askerlerin kullandığı çizme türü

Lancierus: Mızrak taşıyan piyade birliği

Limitanei: Sınırlarda görevli askeri birlikler.

Lorica squamata: Katmanlı zırh

Lorikion alusidoton: Zincir zırh

Lorikion pholidoton: Pullu zırh

Magister Equitum: Süvari komutanı

Magister Militum: Comitatuses ordularının (sahra ordusu) komutanı.

Magister officiorum: İdari komutan

Magister peditum: Piyade komutanı

Manikellia: Kol zırhı

Martzobarboula: Bizans askerleri tarafından kullanılan kısa mızrak veya cirit türü.

Megala Allagia: Geç dönem Bizans ordu yapısında görülen askeri bir birlik

Menaulion: Bizans askerleri tarafından kullanılan uzun bir mızrak türü.

Merarkhos: Meros birliklerinin komutanı.

Meros: Onluk sisteme göre düzenlenmiş askeri birlik (Meros = 3 Moira)

Moira: Onluk sisteme göre düzenlenmiş askeri birlik.

Onager: Taş fırlatmada kullanılan askeri teçhizat.

Pannonia: Kalın keçeden yapılan başlık

Paramerion: Bizanslı askerler tarafından kullanılan kavisli ve tek tarafı keskin kılıç türü.

Podopsella: Kol ve baldır zırhı.

Pretoryen: İmparatorluk sarayının yakınında bulunan askeri birlik.

Ptygeries: Bizans askeri kıyafeti

Sagittari: Atlı okçu birlikleri

Sagum: Kapüşonlu kalın askeri pelerin

Scholae palatine: Saray muhafızları

Skuotarion: Oval ve dairesel tipteki kalkanlar.

Spangenhelme: Boyunluklu ve yanaklıklılı başlık türü.

Spatha: Bizanslı askerler tarafından kullanılan düz ve her iki tarafı keskin kılıç türü.

Speculum: Bizans askerleri tarafından kullanılan ve yaklaşık 1.7 m uzunluğa sahip bir mızrak türü.

Sphendone: Direkli sapan

Strategos: Thema'ların başında bulunan askeri ve idari komutan.

Stratiotes: Thema bölgelerinde , askeri hizmet karşılığında kendilerine verilen araziyi işleten askerler.

Stratiotika ktemata: Thema bölgelerinde askeri hizmet karşılığında tahsis edilen arazi

Tagma: Onluk sisteme göre düzenlenmiş askeri birlik.

Takseis: Geç dönem Bizans ordu yapısında imparatorluğun merkezindeki askeri birlik.

Teber: Savaş baltası

Thema: Bizans İmparatorluğu'nda 7. yüzyıldan itibaren uygulanmaya başlanan eyalet sistemi.

Thornos: Bizans askerlerinin kullandığı büyük boyutlu bir kalkan türü.

Thyreoi: Bizans askerlerinin kullandığı bir kalkan türü.

Toporetas: Domesticus'un yardımcılığını yapan askeri komutan.

Tribunus: Tagma, Arithmos ve Bandon gibi askeri birliklerin komutanı

Vardariotai: Geç dönem Bizans ordu yapısı içerisinde çoğunlukla Ruslardan oluşan askeri birlik.

Vericulum: Bizans askerleri tarafından kullanılan bir mızrak türü.

KAYNAKÇA

- Ayönü, Y. (2009). Bizans ordusunda ücretli Türk askerler (XI-XII. yüzyıllar). *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 25, 53-69.
- Aleksic, M. (2010). Some typological features of Byzantine spatha. *Belgrade: Recueil des travaux de l'Institut d'etudes Byzantines*, XLVII, 121-138.
- D. Rabovyanov (2011). Early mediavel swords guards from Bulgaria. *Archaeologia Bulgarica*, XV, 2, 73-86.
- Alagöz, U. (2012). *Zeugma Antik Kenti Dionysos ve A Evleri metal buluntuları*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Arslan, B., Aybek, S. ve Durak, E. (2017). Metropolis'te bulunan ok uçları. *MASROP Mimarlar Arkeologlar Sanat Tarihçileri Restoratörler Ortak Platformu E-Dergisi*, 10/14, 54-73.
- Aygör, E. (2017). Konya Gevale Kalesi kazılarında bulunan ok uçlarının değerlendirilmesi. *MASROP Mimarlar Arkeologlar Sanat Tarihçileri Restoratörler Ortak Platformu E-Dergisi* 10/15, 7-24.
- Altınsapan, M. E. ve Palalı, M. (2018). *Eskişehir Karacahisar Kalesi Kazı buluntuları (2011-2014)*, İstanbul: Ofis Yayın Matbacılık.
- Bishop, M. C. and Coulston, J. C. N. (2006). *Roman military equipment: From the Punic Wars to the fall of Rome*. Oxford, UK: Oxbow Books.
- Baskıcı, M. M. (2009). *Bizans döneminde Anadolu: İktisadi ve sosyal yapı*. Ankara: Phoenix Yayınları.
- Byzantion Collections. (2010). Byzantine & Christian Museum. Athens: Ministry of Culture & Tourism.
- Böhlendorf-Arslan, B. (2012). *The Pottery from Destruction Contexts in the Enclosure, Amorium reports 3: The lower city Enclosure finds reports and technical studies* (Ed. C. S. Lightfoot and E. A. Ivison). İstanbul: Ege Yayınları, 153-179.
- Baykan, D. (2017a). Allianoi'da bulunan ok uçları. *MASROP Mimarlar Arkeologlar Sanat Tarihçileri Restoratörler Ortak Platformu E-Dergisi*, 10/14, 7-21.
- Baykan, D. (2017b). Nif Dağı Başpınar kazılarında ele geçen ok uçları. *MASROP Mimarlar Arkeologlar Sanat Tarihçileri Restoratörler Ortak Platformu E-Dergisi* 10/15, 54-62.

- Crowfoot, J. W., Crowfoot, G. M. and Kenyon, K. M. (1957). *The objects from Samaria*. London.
- Chevedden, P. E. (2000). The invention of the counterweight trebuchet: A study in cultural diffusion. *Dumbarton Oaks Papers* 54, 71-116.
- Cameron, A. (2015). *Bizanslılar*. (Çev: Özkan Akpınar), İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Davidson, G. R. (1952). *Corinth result of excavations, the minor objects-XII*, USA: Meriden-Stinehour Press.
- Dennis, G. T. (1998). Byzantine heavy artillery: The helepolis. *Greek, Roma and Byzantine Studies* 39, 99-115.
- Demirkent, I. (2005). *Bizans tarihi yazıları*. İstanbul: Dünya Yayıncılık.
- D'Amato, R. (2005). A Prôtospatharios, Magistros, and Strategos Autokrator of 11th cent.: the equipment of Georgios Maniakes and his army according to the Skylitzes Matritensis miniatures and other artistic sources of the middle Byzantine period. *Porphyra, Supplement* 4, 1-75.
- D'Amato, R. (2010). The betrayal: Military iconography and Archaeology in the Byzantine paintings of the 11-15. AD representing the arrest of our lord. *Porphyra, Supplement* 4, 69-95
- D'Amato, R. (2011). Σιδηροράβδιον, βαρδούκιον, ματζούκιον, κορύνη: The war-mace of Byzantium, the 9th-15th c. AD. *New evidences from the Balkans in the collection of the World Museum of Man*. Florida: AMM VII: 7-48.
- Devries, K. and Smith, R. D. (2007). *Medieval weapons: An illustrated history of their impact*. Santa Barbara, California: ABC-CLIO.
- Dawson, T. (2009). *Byzantine cavalryman c.900-1204*. USA, New York: Osprey Pupliching.
- Dell' Era, F. (2012). Small finds from Zeytinli Bahçe-Birecik (Urfa). *Byzantine Small Finds in Archaeological Contexts, BYZAS* 15, 393-406.
- Demirer, Ü. (2013). *Kbyra metal buluntuları*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Antalya: Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Decker, M. M. (2016). *Bizans savaş sanatı*. (Çev: A Tunçer Büyükonat), İstanbul: Doruk Yayıncılık.
- Feguere, M. (2002). *Wapons of Romans*. Stroud, Gloucestershire: Tempus Pupliching.
- Gravvet, C. (1990). *Medieval siege warfare*. Oxford: Osprey Pupliching.

- Gill, M. A. V. (2002). *Amorium reports I: The glass (1987-1997)*. Oxford: Basingstoke Press.
- Gregory, T. E. (2005). *A history of Byzantium*. Oxford: Blackwell Publishing.
- Gaithzsch, W. (2005). *Eisenfunde aus Pergamon Gerate, Werkzeuge und Waffen, Pergamenische Forschungen Band 14*. Berlin: Walter De Gruyter.
- Güneşli, S. (2008). *Diyarbakır Arkeoloji Müzesi'nde bulunan Osmanlı dönemi silahları*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Grotowski, P. L. (2010). *Arms and armour of the warrior saints: Tradition and innovation in Byzantine iconography (843-1261)*. Leiden, Boston: Brill.
- Gözde, Y. (2009). *Askeri Müze Yatağan koleksiyonu*. İstanbul: Askeri Müze ve Kültür Sitesi Komutanlığı.
- Hoffmeyer, A. D. (1966). *Military equipment in the Byzantine manuscript of Skylitzes in Biblioteca Nacional in Madrid*. Granada: Gladius.
- Haldon, J. (1975). Some aspects of Byzantine military technology from the six to tenth centuries. *Byzantine and Modern Greek Studies I*, 11-47.
- Haldon, J. (1993). Military service, military lands, and the status of soldiers: Current problems and interpretations. *Dumbarton Oaks Paper*, Vol 47, 1-67.
- Haldon, J. (1995). *State, Army and Society In Byzantium: Approaches to Military, Social and Administrative History, 6th-12th Centuries, Administrative Continuities and Structural Transformations in East Roman Military Organisation ca. 580-640*. *Vaiorum Collected Studies Series; CS505, I. Title. II. Series 949. 501*, Great Britain-Norfolk: Variorum Publishing.
- Haldon, J. (1999). *Warfare, state and society in the Byzantine world, 565-1204*. USA: UCL Press.
- Haldon, J. (2002). *Byzantium at war AD 600-1453*. USA: Osprey Publishing
- Haldon, J. (2002). *Some aspects of early Byzantine arms and armor, medieval Arms and armor*. (Ed. David Nicolle), The Boydell Press, 65-86.
- Haldon, J. (2007). *Bizans tarih atlası*. (Çev: Ali Özdamar), İstanbul: Kitap Yayınevi
- Horvat, J. (1997). Roman Republican weapons from smihel in Slovenia. *Journal Of Roman Military Equipment Studies*, 8, 111-119.
- Harrison, R. M. (1990). *Emirdağ (Afyon)'da birinci kazı raporu*. XI. Kazı Sonuçları Toplantısı, II, Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, 155-165.

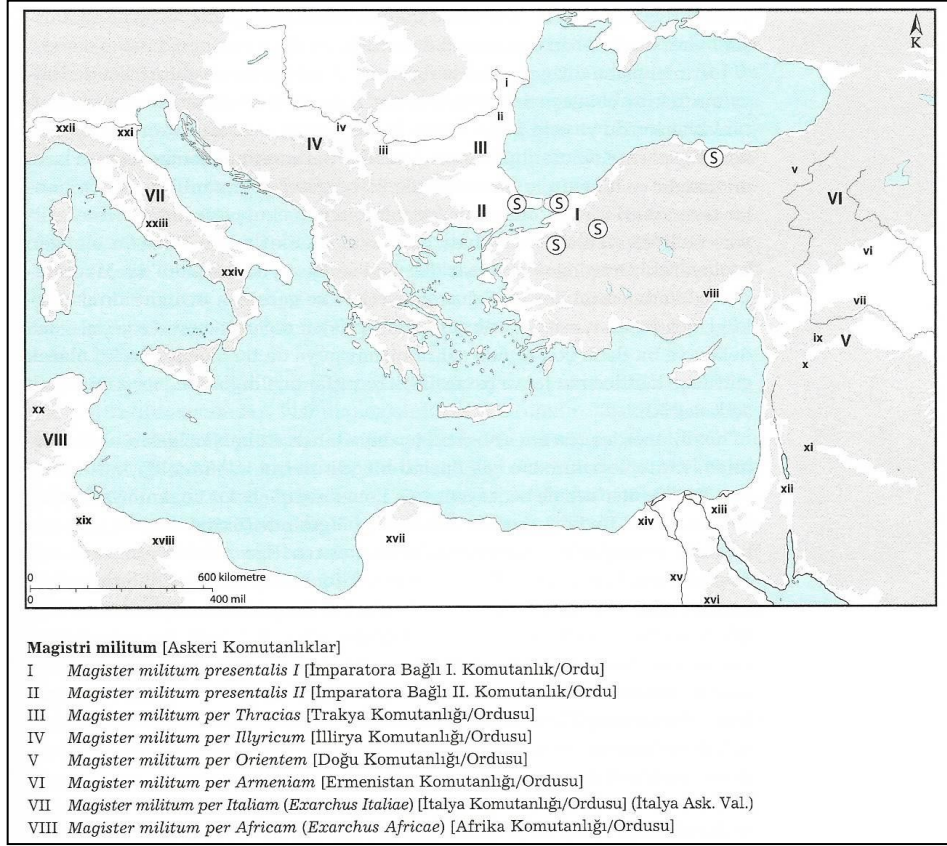
- Harrison, R. M. (1991). *Amorium 1989*. XII. Kazı Sonuçları Toplantısı, II, Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, 251-267.
- Harrison, R. M. (1993). *Amorium 1991*. XIV. Kazı Sonuçları Toplantısı, II, Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, 247-259.
- Harrison, R. M. and Christie, H. (1993). Excavation at Amorium: 1992 interior report. *Anatolian Studies*, Vol. 43, 147-162
- Herrin, J. (2010). *Bizans: Bir ortaçağ imparatorluğunun şaşkıncu yaşamı*. (Çev: Uygur Kocabaşoğlu), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Heart, I. (2014). *Bizans orduları 900-1461*. (Çev: Buket Bayrı), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Iverson, E. A. (2007). Amorium in the Byzantine Dark Age (seventh to ninth centuries). *Millennium Studies*, Vol 5, 2,
- Iverson, E. A. (2012). *Excavations at the Lower City Enclosure, 1996-2008, Amorium reports 3: The lower city Enclosure finds reports and technical studies* (Ed. C. S. Lightfoot and E. A. Iverson) İstanbul: Ege Yayınları.
- İnce, N. (2010). *Anadolu'nun Bizans kenti Amorium'da savaşın izleri (Metal savaş aletleri)*. Çanakkale 18 Mart Üniversitesi-Fen Edebiyat Fakültesi-Sanat Tarihi Bölümü.
- James, S. (2004). *The Excavations at Dura-Europos Conducted by Yale University and the French Academy of Inscriptions and Letters 1928 to: Final report VII, The arms and armour and other military equipment*. London: British Museum Press.
- Korfmann, M. (1973). The Sling as a Weapon. *Scientificc American*, Vol. 229/4.
- Komnena, A. (2004). *Alexiad*. (Çev: Bilge Umar), İstanbul: İnkılap Kitapevi.
- Koca, H. ve Çetin, B. (2005). Yatağan Kasabasında (Denizli-Serinhisar) ev tipi imalat sanayinin coğrafi özellikleri. *Doğu Coğrafya Dergisi*, Sayı 10 Cilt 14, 180-208.
- Koçyiğit, O. (2006). *Amorium hamam yapısı*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale: Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kyriadikis, S. (2011). *Warfare in late Byzantium, 1204-1453*. Leiden, Boston: Brill.
- Lightfoot, C. S. (1994). *1992 yılı Amorium kazısı*. XV. Kazı Sonuçları Toplantısı, I, Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, 503-514.
- Lightfoot, C. S. (1995). *Amorium kazısı 1993*. XVI. Kazı Sonuçları Toplantısı, II, Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, 131-151.

- Lightfoot, C. S. (1996). *Amorium kazısı 1994*. XVII. Kazı Sonuçları Toplantısı, II, Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, 431-447.
- Lightfoot, C. S. (1998). *The Amorium project: The 1996 excavation season*. Dumbarton Oaks Papers, Vol 52, 323-336.
- Lightfoot, C. S. ve Mergen, Y. (1998). *1996 yılı Amorium kazısı*. XIX. Kazı Sonuçları Toplantısı, I, Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, 343-365.
- Lightfoot, C. S. ve Mergen, Y. (1999). *1997 yılı Amorium kazısı*. XX. Kazı Sonuçları Toplantısı, II, Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, 525-538.
- Lightfoot, C. S. ve Mergen, Y. (2000). *1998 yılı Amorium kazısı*. 21. Kazı Sonuçları Toplantısı, II, Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, 143-152.
- Lightfoot, C. S. ve Mergen, Y. (2002). *Amorium kazısı 2000*. 23. Kazı Sonuçları Toplantısı, II, Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, 243-256.
- Lightfoot, C. S. ve Arbel, Y. (2003). *Amorium kazısı 2001*. 24. Kazı Sonuçları Toplantısı, I, Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, 521-532.
- Lightfoot, C. S. ve Arbel, Y. (2004). *Amorium kazısı 2002*. 25. Kazı Sonuçları Toplantısı, I, Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, 1-12.
- Lightfoot, C. S., Koçyiğit, O. ve Yaman, H. (2005). *Amorium kazısı 2003*. 26. Kazı Sonuçları Toplantısı, I, Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, 249-264.
- Lightfoot, C. S., Koçyiğit, O. ve Yaman, H. (2006). *Amorium kazısı 2004*. 27. Kazı Sonuçları Toplantısı, I, Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, 77-88.
- Lightfoot, C. S., Koçyiğit, O. ve Yaman, H. (2007). *Amorium kazısı 2005*. 28. Kazı Sonuçları Toplantısı, I, Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, 271-294.
- Lightfoot, C. S., ve Lightfoot, M. (2007). *Anadolu'da bir Bizans Kenti: Amorium*. İstanbul: Homer Kitabevi.
- Lightfoot, C. S., Koçyiğit, O. ve Yaman, H. (2008). *Amorium kazısı 2006*. 29. Kazı Sonuçları Toplantısı, I, Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, 443-466.
- Lightfoot, C. S., Ivison, E., Şen, M. ve Yaman, H. (2009). *Amorium kazısı 2007*. 30. Kazı Sonuçları Toplantısı, I, Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, 201-226.
- Lightfoot, C. S., Ivison, E., Koçyiğit, O. ve Şen, M. (2010). *Amorium kazısı 2008*. 31. Kazı Sonuçları Toplantısı, I, Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, 133-157.
- Lightfoot, C. S., Tsiviskis, N. ve Foley, J. (2011). *Amorium kazıları 2009*. 32. Kazı Sonuçları Toplantısı, I, Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, 47-68.
- Leo VI. (2010). *Tactica*. (Ed: George Dennis), Dumbarton Oaks Papers.

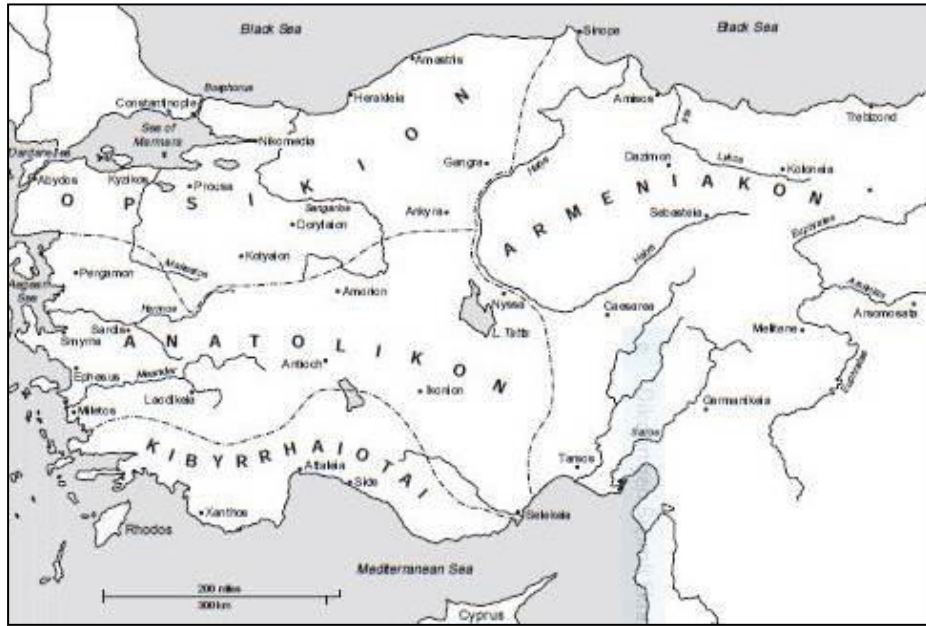
- Lightfoot, C. S. (2012a). *Middle Byzantine Terracotta Lamps, 1993-2005*. Amorium reports 3: The lower city Enclosure finds reports and technical studies (Ed. C. S. Lightfoot and E. A. Iverson) İstanbul: Ege Yayınları, 218-221.
- Lightfoot, C. S. (2012b). *Section 2: Catalogue of coins finds, 1987-2006* (Ed. C. Katsari, C. S. Lightfoot ve A. Özme), The Amorium mint and coin find, Amorium Reports 4, Berlin: Akademie Verlag, 121-166.
- Luttwak, E.E. (2012). *Bizans İmparatorluğu'nun büyük stratejisi*. (Çev: M. Efe Tuzcu), İstanbul: Epsilon Yayıncılık.
- Mavrikios. (2010). *Strategikon: Bizans kültüründe strateji sanatı*. (Haz: George t. Dennis), (Çev: Volkan Atmaca), İstanbul: Kırmızı Kedi Yayınevi.
- Metin, T. (2014). Selçuklularda okçuluğa genel bir bakış. *Tarih Okulu Dergisi*, sayı XVII, 131-153.
- Nicolle, D. (2002). *Medieval siege weapons (1), Western Europe AD 585-1385*. Oxford: Osprey Publishing.
- Nicolle, D. (2003). *Medieval siege weapons (2), Byzantium, the Islamic World & India AD 476-1526*. Oxford: Osprey Publishing.
- Nicolle, D. (2013). *Doğu Roma orduları M.S. 306-886*. (Çev: Buket Bayrı), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Nossov, K. (2005). *Ancient and medieval throwing machines*. USA: Lyons Press.
- Ober, J. (1987). Early artillery towers: Messenia, boiotia, attica, megarid. *American Journal of Archaeology*, Vol. 91, 560-604.
- Ostrogorsky, G. (1999). *Bizans Devleti tarihi*. (Çev: Fikret Işıltan), Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Oransay, A. (2006). *Arykanda Antik Kentinde 1971-2002 Kazı sezonlarında ele geçen madeni buluntular ve madencilik faaliyetleri*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Öztürk, Y. (2012). Timar-Thema teriminin ortaya çıkması, Bizans uygulaması ve Osmanlı ile mukayesesi. *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi OTAM*, 31 (31), 157-208.
- Özme, A. (2012). *Section 3: Catalogue of Seljuk and Ottoman coins finds, 1988-2006*. (Ed. C. Katsari, C. S. Lightfoot ve A. Özme), The Amorium mint and coin find, Amorium Reports 4, Berlin: Akademie Verlag, s. 173-178

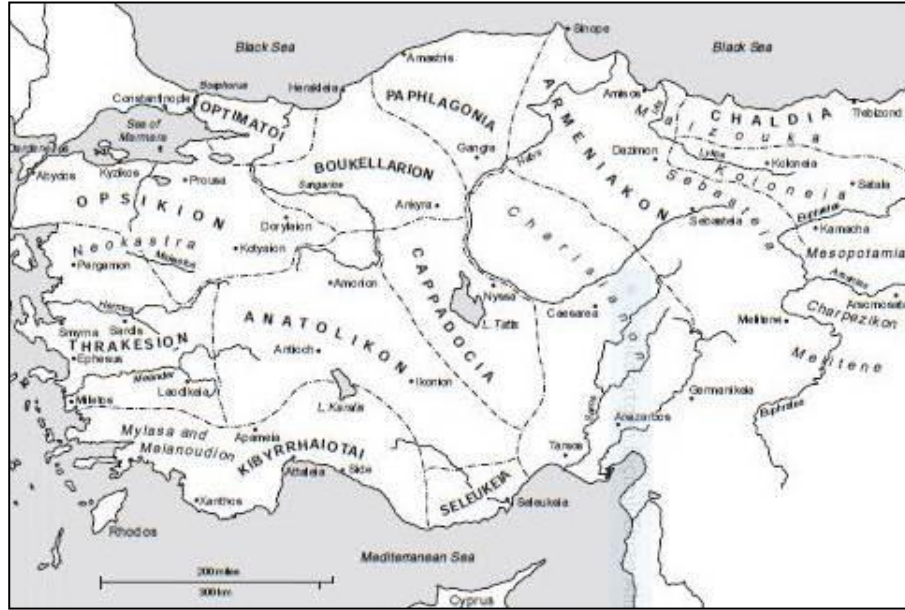
- Petculescu, L. (1991). Bronze Spearheads and Spear Butts From Dacia. *Journal of Roman Military Equipment Studies*, 2, 35-58.
- Robinson, D. M. (1941). *Excavations at Olynthus: Metal and Minor Miscellaneous Finds: an Original Contribution to Greek Life, with a New Up-to-date Map of Olynthus*. Johns Hopkins Press.
- Rice, T. T. (2002). *Bizans'ta günlük yaşam*. (Çev: Bilgi Altınoluk), İstanbul: Özne Yayınları.
- Rautman, M. (2006). *Daily life in the Byzantine Empire*. London: Greenwood Press.
- Stephenson, I. P. (1999). *Roman infantry equipment*. Stroud, Gloucestershire: Tempus Puplicing.
- Stephenson, I. P. (2006). *Romano-Byzantine infantry equipment*. Stroud, Gloucestershire: Tempus Puplicing.
- Saimre, T. (2006). Trebuchet - a gravity - operated siege engine. *Estonian Journal of Archaeology* 10, 1, 61-80.
- Sim, D. and Kaminski, J. (2012). *Roman imperial armour*. Oxford: Oxbow Books.
- Şenocak, M. B. (2014). *Resimli Latince Türkçe askeri terimler sözlüğü*. Konya: Aybil Yayınları
- Treadgold, W.T. (1995). *Byzantium and its army, 284-1081*. Stanford: Stanford University Press.
- Tomczak, J. (2012). Roman military equipment in the 4. century bc: Pilum, scutum and the introduction of manipular tactics. *Acta Universitatis Lodzianis: Folia Archaeologica*, 29, 38-65.
- Türktüzün, M., Oransay, A. ve Ünan, S. (2017). Kütahya Müzesi Müdürlüğü kurtarma kazılarında ele geçen ok uçları. *MASROP Mimarlar Arkeologlar Sanat Tarihçileri Restoratörler Ortak Platformu E-Dergisi*, 22-34.
- Uçar, Ş. (2007). *Araplar'ın Anadolu seferleri (640-750)*. İstanbul: Şule Yayınları, 99-100.
- Wortley, J. (2012). *A synopsis of Byzantine history, 811-1057*. London: Cambridge University Press.
- Yotov, V. (2010). Byzantine time swords (10.-11. Centuries) in Romania. *Sibiu: Studia Universitatis Cibiniensis, Series Historica, VIII, Supplementum 1*, 35-45.

- Yavaş, A. (2012). "First Records On Anatolian Seljuk Arrowheads (In The Light Of Kubad-Abad Palace Specimens)". *Uluslararası Hakemli Akademik Sosyal Bilimler Dergisi*, 3/4, 119-145.
- Yıldırım, B. (2017). *Amorium kazıları Büyük Mekan maden buluntuları*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Zuckerman, C. (2014). *Bizans dünyası- Doğu Roma İmparatorluğu 330-641: Ordu*. (Ed: C. Morrison), (Çev: Aslı Bilge), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- <http://www.landesmuseum-mainz.de/sammlung/fruehes-mittelalter/schaetze-aus-dem-fruehen-mittelalter/> (Erişim Tarihi: 12.05.2018)
- <https://www.ecured.cu/Onagro/> (Erişim tarihi: 13.05.2018)
- http://www.wikiwand.com/tr/Bizans_Yunanistan%C4%B1 (Erişim tarihi: 13.05.2018)
- <https://tr.pinterest.com/pin/617204323903590000> (Erişim tarihi:12.05.2018)

Levha 1.a. *Comitatenses* ordularının konuşlandığı bölgeler (Haldon, 2007, Har. 2.5)

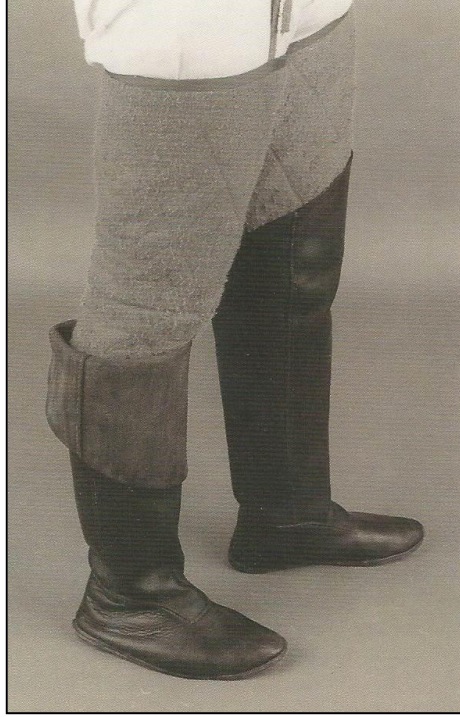

Levha 2.a. 10. yüzyılda Thema bölgeleri (Gregory, 2005, Har. 8.1)

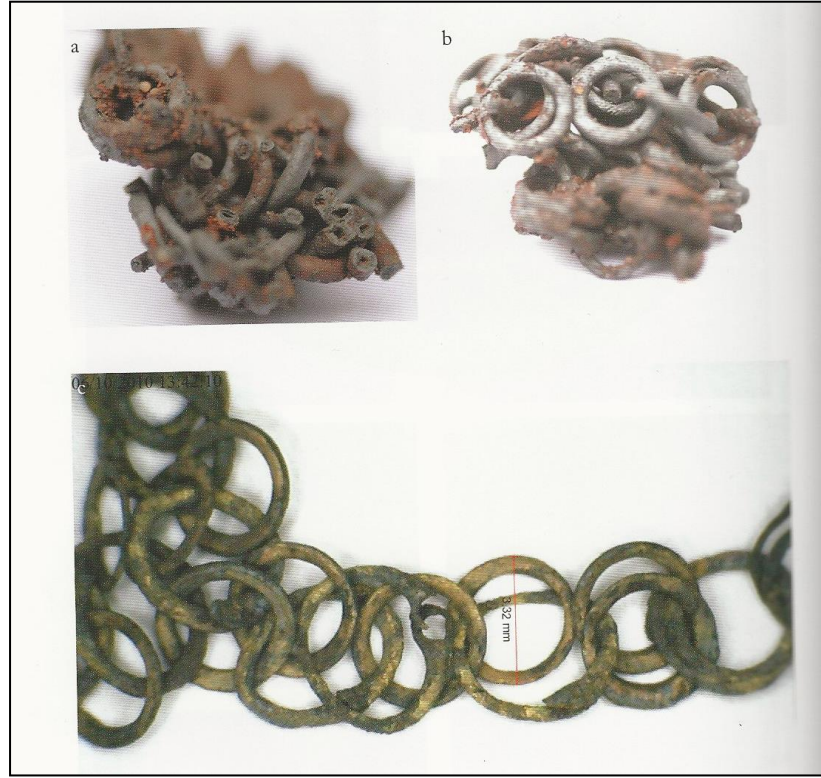
Levha 2.b. Kabadion kıyafeti rekonstrüksiyonu (Dawson, 2010, s. 8)

Levha 3.a. Askerlerin kullandığı çizmelerin rekonstrüksiyonu (Dawson, 2010, s. 25)

Levha 3.b. Zincir zırh, Bizans Müzesi, Atina (Byzantine Collection, 2010, s. 74)

Levha 4.a. Zincir zırh yapımında kullanılan demir halkalar (Sim and Kaminsky, 2012, Lev. 4)

Levha 4.b. Üzerine pullu zırh giyinmiş Aziz Demetrios, 11. yy. (Heath, 2010, s. 4)

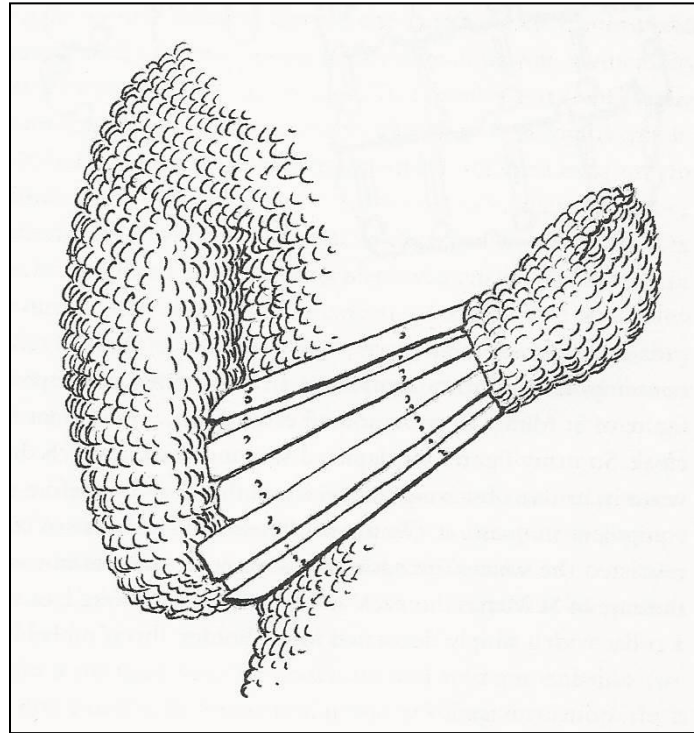
Levha 5.a. Üzerine katmanlı zırh giymiş aziz tasviri, Hosios Lukas Kilisesi
http://www.wikiwand.com/tr/Bizans_Yunanistan%C4%B1 (Erişim tarihi: 13.05.2018)

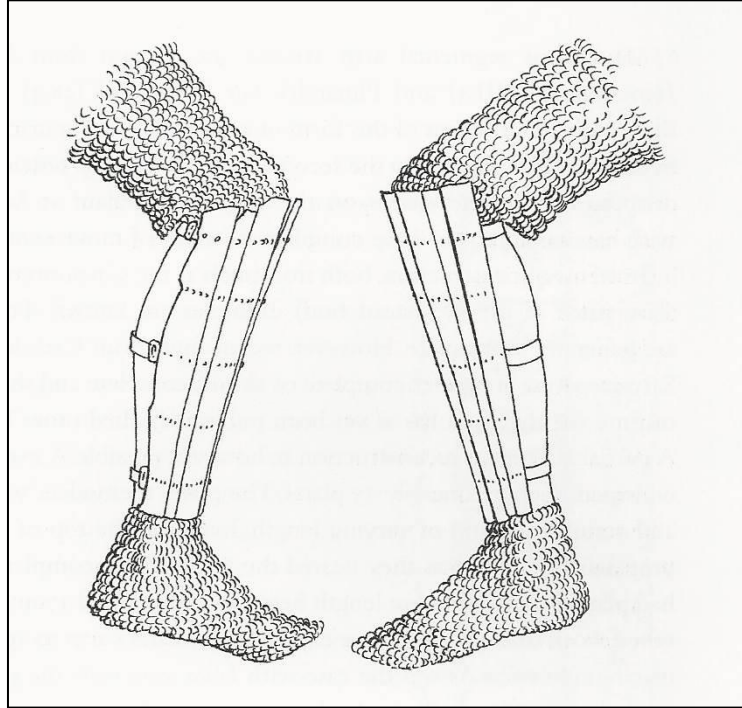
Levha 5.b. Katmanlı zırh yapımında kullanılan demir levhalar (Sim and Kaminsky, 2012, Lev. 5)

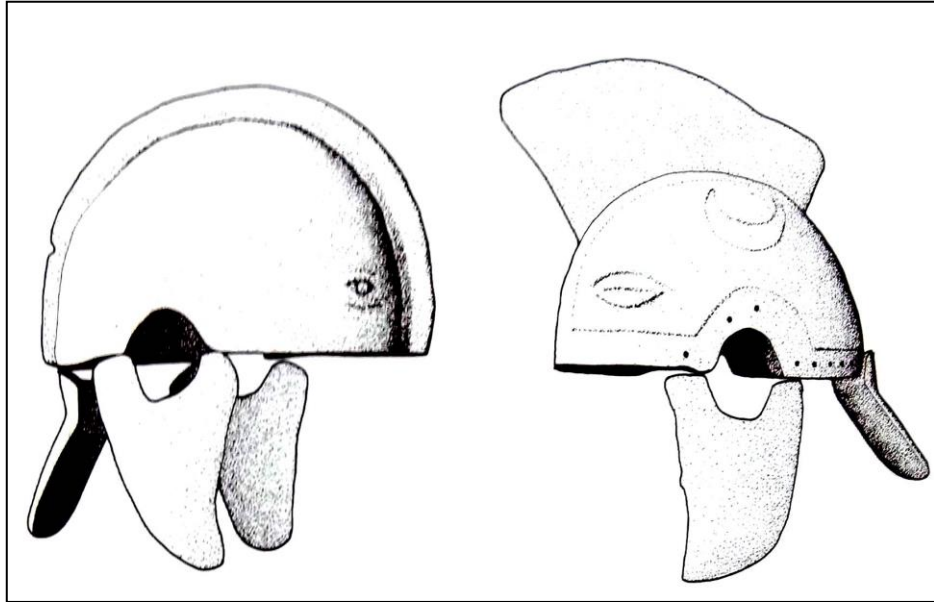
Levha 6.a. Zincir zırh ve katmanlı zırh rekonstrüksiyonu (Dawson, 2010, s. 31)

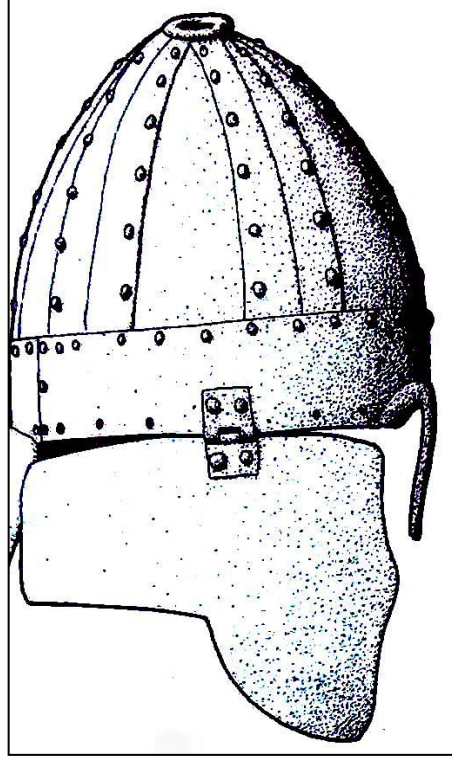
Levha 6.b. Manikellia-Kol zırhı (Stephenson, 2006, Fig. 65)

Levha 7.a. Podopsella-Ayak ve baldır zırhı (Stephenson, 2006, Fig. 62)

Levha 7.b. Omurgalı miğfer (Stephenson, 2006, Fig. 134)

Levha 8.a. *Spanhelgeme tipi miğfer* (Stephenson, 2006, Fig. 134)

Levha 8.b. *Spanhelgeme tipi miğfer*. <http://www.landesmuseum-mainz.de/> (Erişim tarihi: 12.05.2018)

Levha 9.a. 13. yy'a ait siperlikli miğfer, Kremlin cephaneliği, Moskova (Heath, 2010, s. 30)

Levha 9.b. Oval ve daire kesitli kalkan kullanan Bizans ve Arap askerleri (Madrid Skylitzes, Fol. 99 a)

Levha 10.a. 11. yy. 'a ait daire kesitli kalkan tutan aziz tasviri, British Museum (Heath, 2010, s. 11)

Levha 10.b. Oval kalkan tutan aziz tasviri (Dawson, 2010, s. 44)

Levha 11.a. Kompozit refleks yay kullanan askerler (Madrid Skylitzes, Fol. 32 b)

Levha 11.b. Kompozit refleks yay kullanan askerler (Madrid Skylitzes, Fol. 67)

Levha 12.a. 12-13. yy'a ait spatha kılıcı, British Museum (Devries and Smith, 2007, s. 263)

Levha 12.b. 11. yy.'a ait spatha kılıcı, Paris Ordu Müzesi (Dawson, 2010, s.12)

Levha 13.a. Paramerion kılıcı tutan aziz tasviri, St. Bogorodica Perivlepta Kilisesi, Makedonya
<https://tr.pinterest.com/pin/617204323903590000> (Erişim tarihi: 12.05.2018)

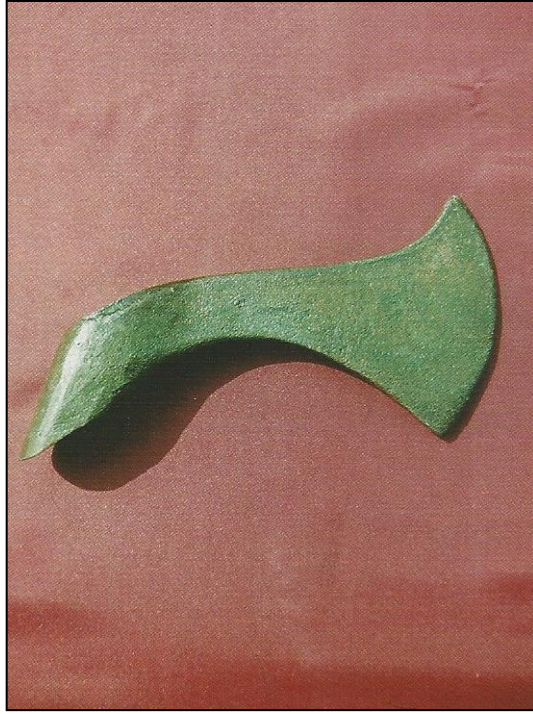
Levha 13.b. Paramerion kılıcı tutan asker (Madrid Skylitzes, Fol. 67)

Levha 14.a. Elinde mızrak tutan komutan, Monza Katedrali Hazinesi (Nicolle, 2001, s. 15)

Levha 14.b. Mızrak taşıyan askerler (Madrid Skylitzes, Fol. 113 b)

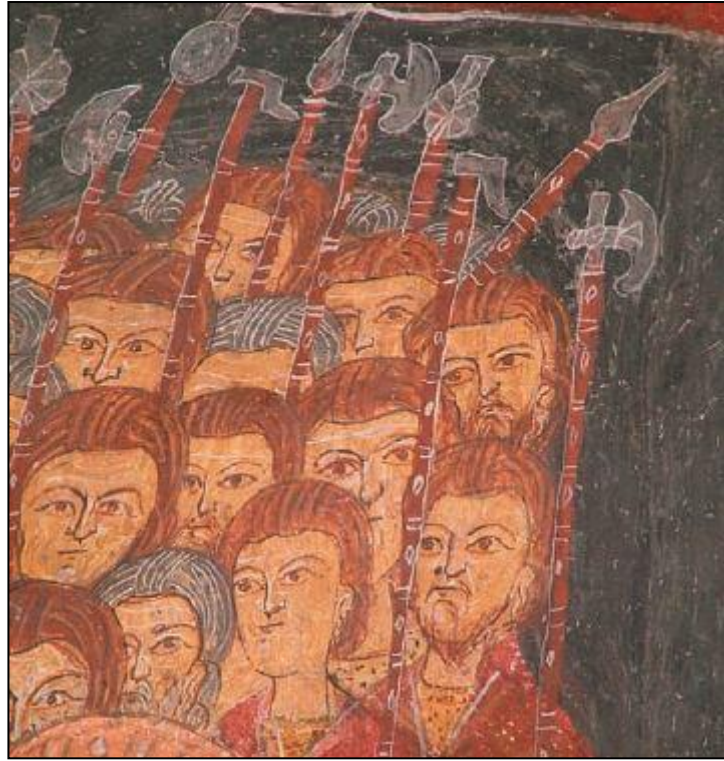
Levha 15.a. *Francisca baltası, Rijks Müzesi, Hollanda (Stephenson, 2006, Fig. 13)*

Levha 15.b. *11. yy.'a ait savaş baltası, Shoumen Müzesi, Bulgaristan. (D'amato, 2010, Fig. 10)*

Levha 16.a. Savaş baltası tasvirleri, Elmalı Kilise (11.yy.), Kapadokya (D'amato, 2010, Fig. 16)

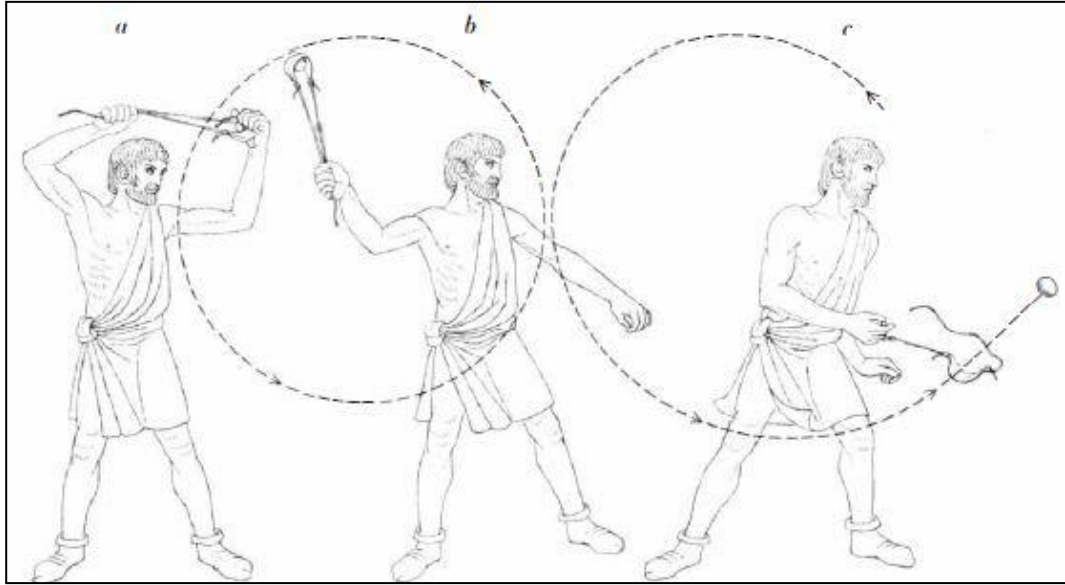
Levha 16.b. Balta tutan askerler, St. John Kilisesi (13. yy.), Kapadokya (D'amato, 2010, Fig. 29)

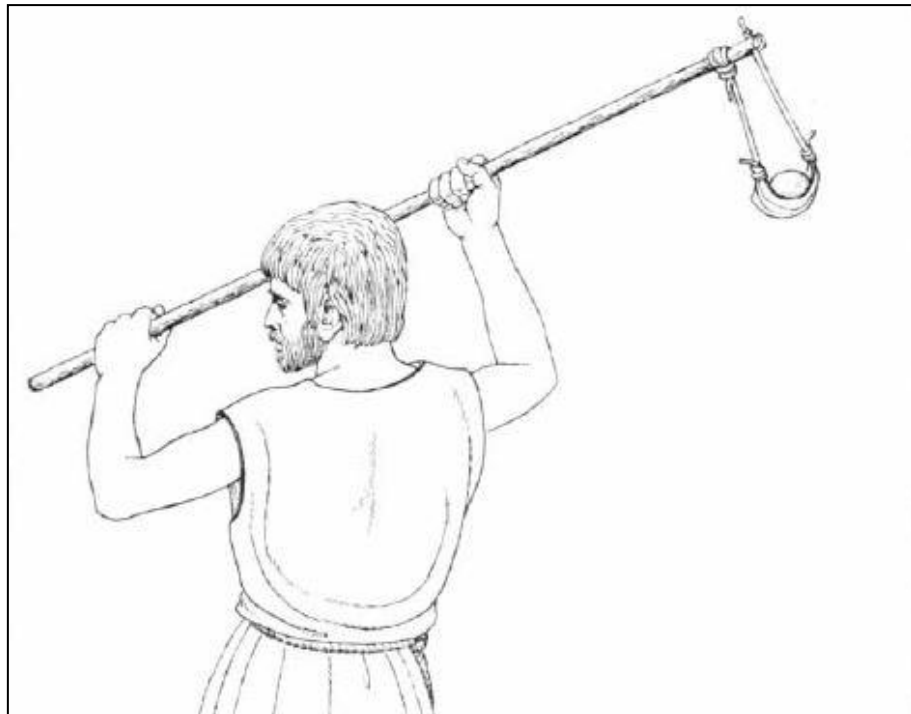
Levha 17.a. Gürz tutan asker tasviri, Aghios Nikolaos Kilisesi, Yunanistan (D'amato, 2011, Fig. 8.2)

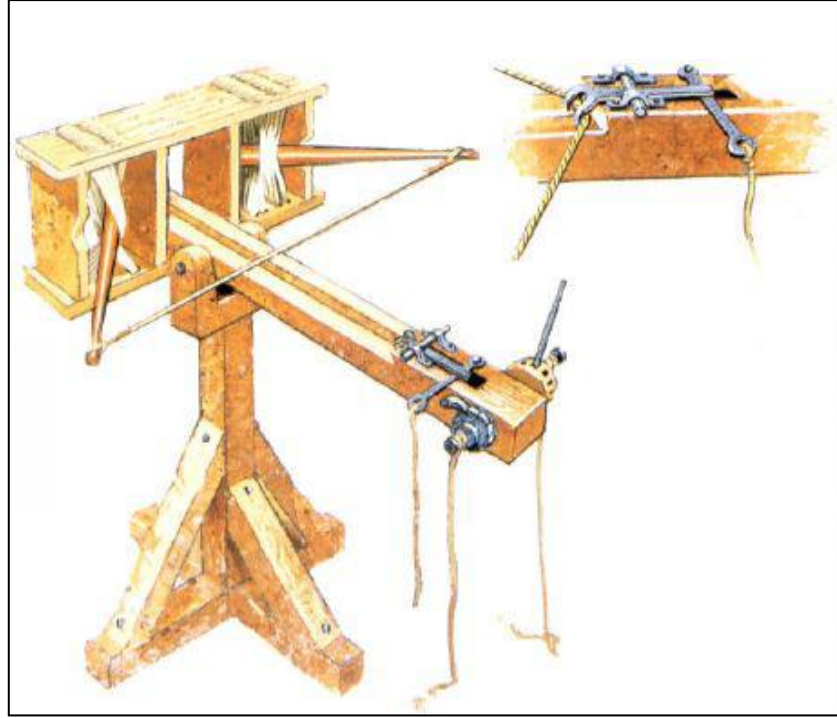
Levha 17.b. Gürz örnekleri, World Museum of Man, USA (D'amato, 2011, Fig. 25)

Levha 18.a. Sapan kullanımına ilişkin çizim (Korfmann, 1973, s. 38)

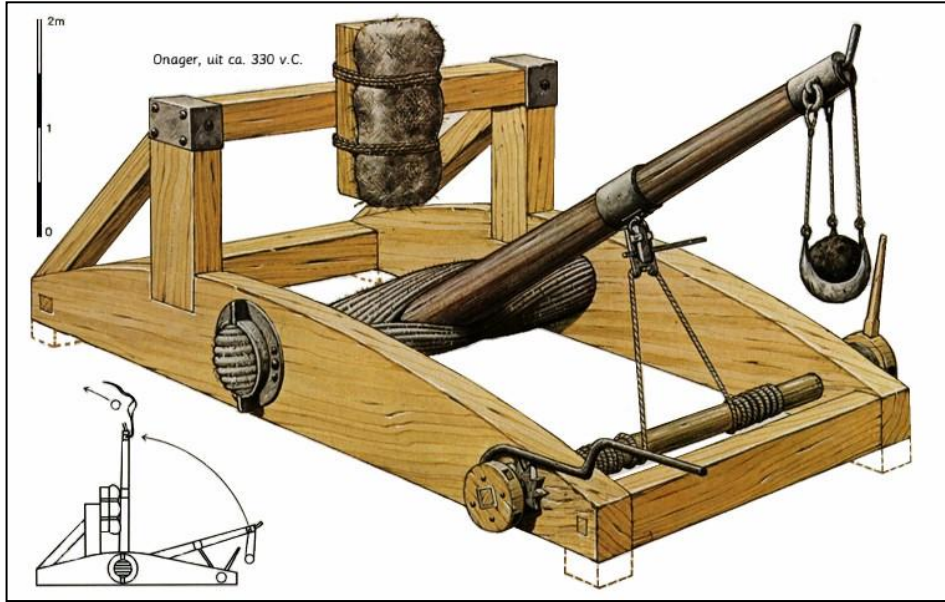
Levha 18.b. Direkli sapanın kullanımına ilişkin çizim (Korfmann, 1973, s. 39)

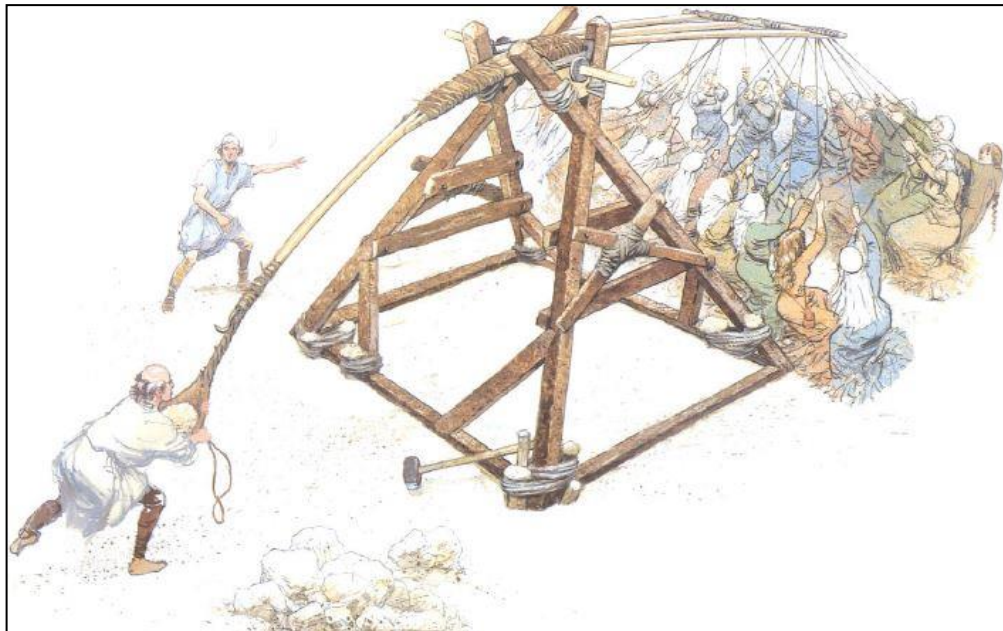
Levha 19.a. Ballista çizimi (Nicolle, 2003, Fig. A)

Levha 19.b. Ballista çizimi (Gravvet, 1990, Fig. G)

Levha 20.a. Onager çizimi. <https://www.ecured.cu/Onagro/>. (Erişim tarihi: 13.05.2018)

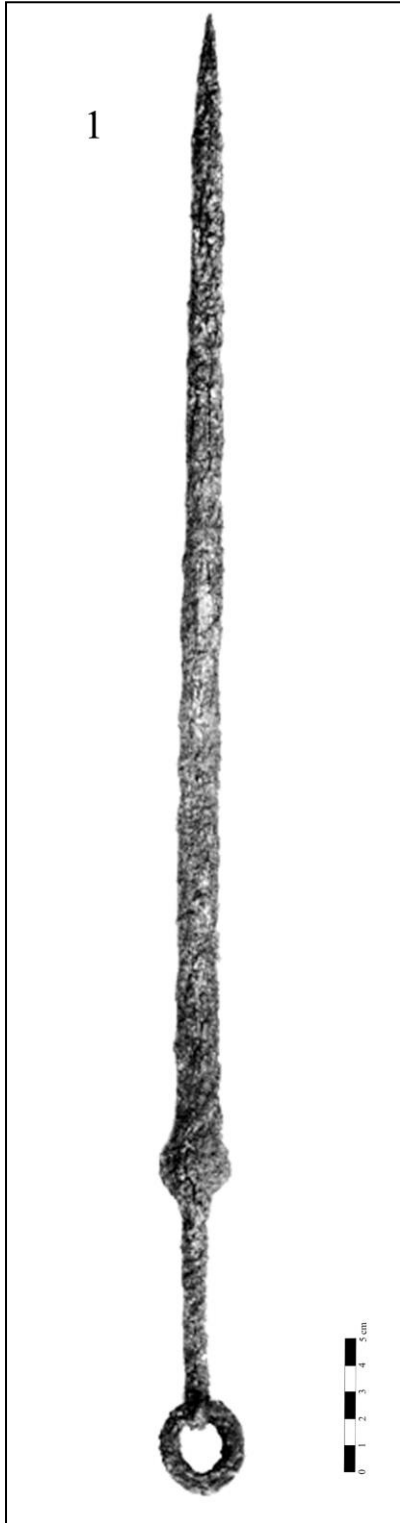
Levha 20.b. Çekmeli mancınık çizimi (Nicolle, 2002, Fig. C)

Levha 21.a. Karşı ağırlıklı mancınık çizimi (Gravvet, 1990, Fig. F)

Levha 21.b. Rum ateşi kullanan donanma askerleri (Madrid Skylitzes, Fol. 34.)

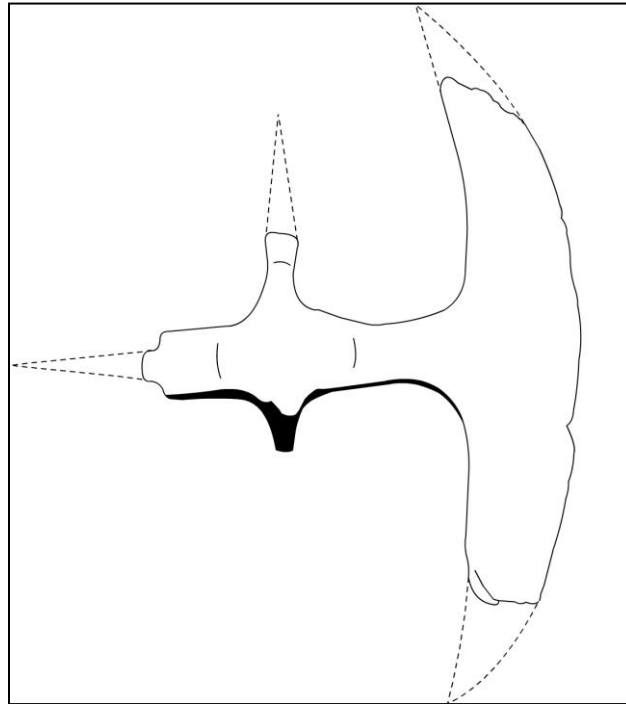
Levha 22.a. Kılıç (Kat. no. 1)

Levha 22.b. Kılıç (Kat. no. 2)

Levha 23.a. Savaş baltası (Kat. no. 3)

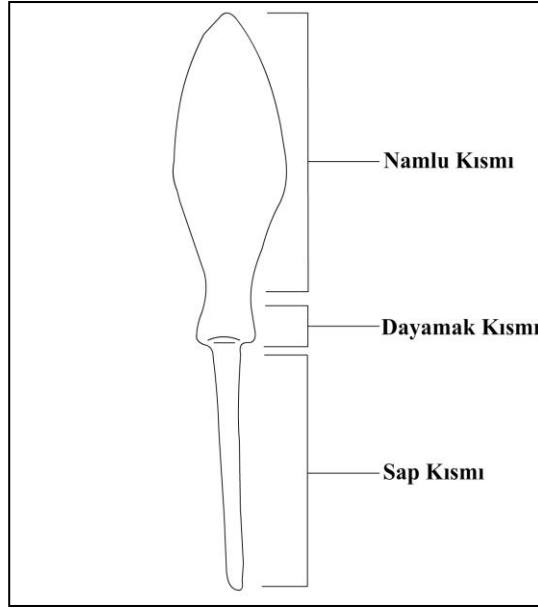
Levha 23.b. Savaş baltası çizimi

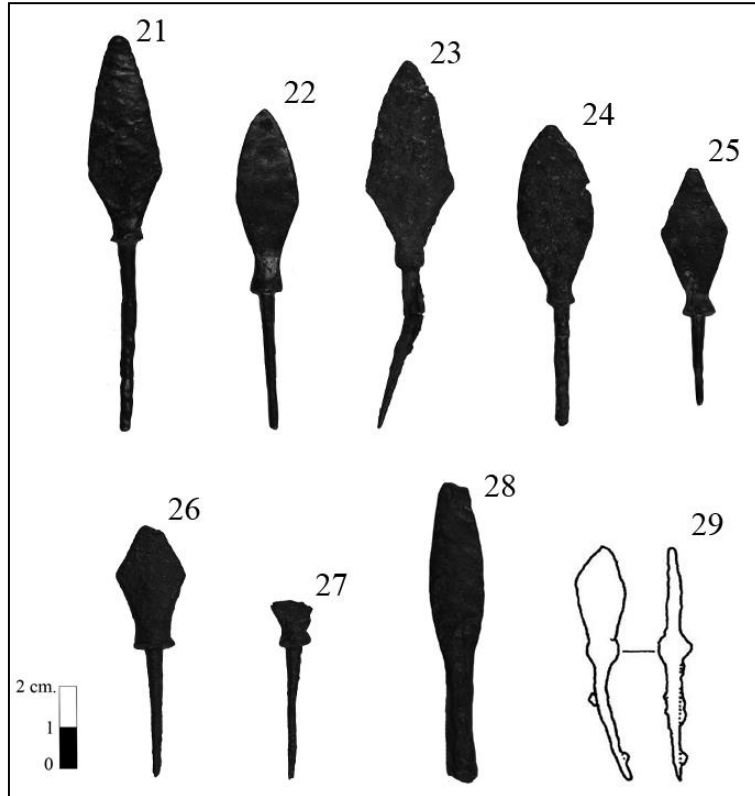
Levha 24.a. Hançer (Kat. no. 3)

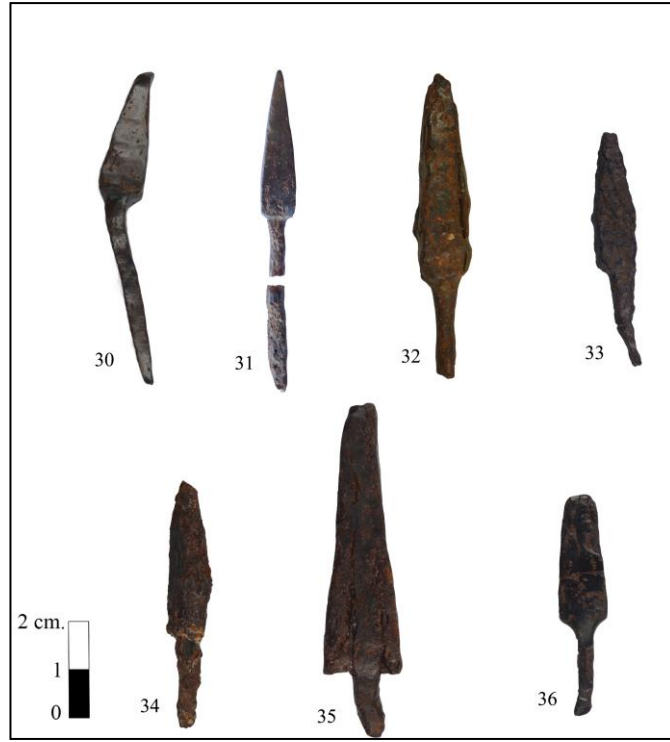
Levha 24.b. Ballista ok uçları

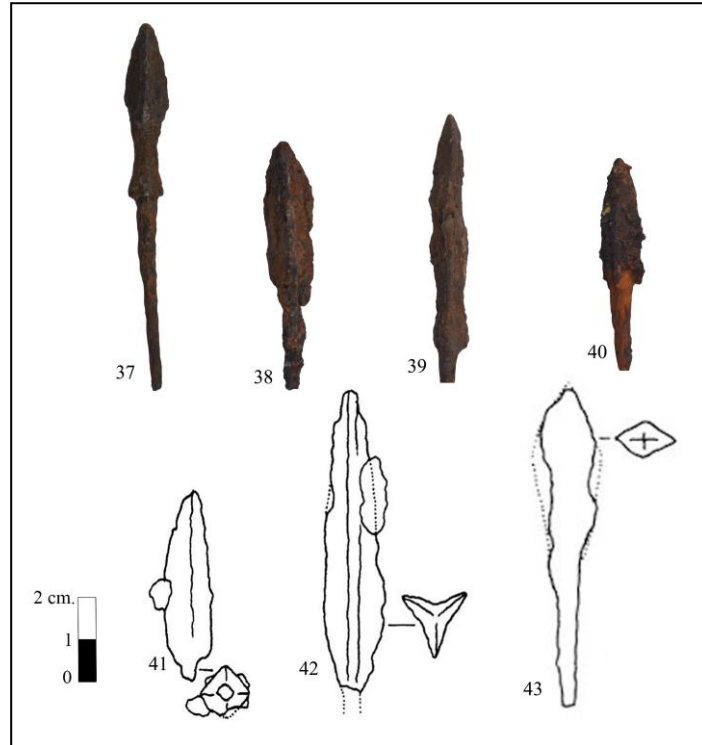
Levha 25.a. Ok ucu bölümleri

Levha 25.b. Tip1A grubuna (iki kanatlı) ait ok uçları

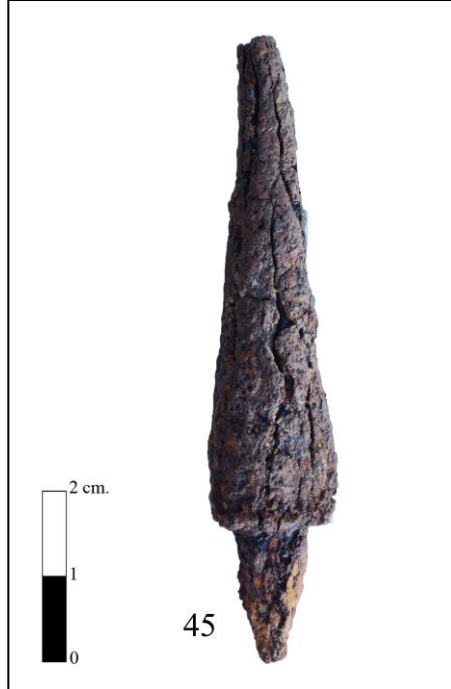
Levha 26.a. *Tip1B grubuna (dörtgen kesitli) ait ok uçları*

Levha 26.b. *Tip1C grubuna (üç kanatlı) ait ok uçları*

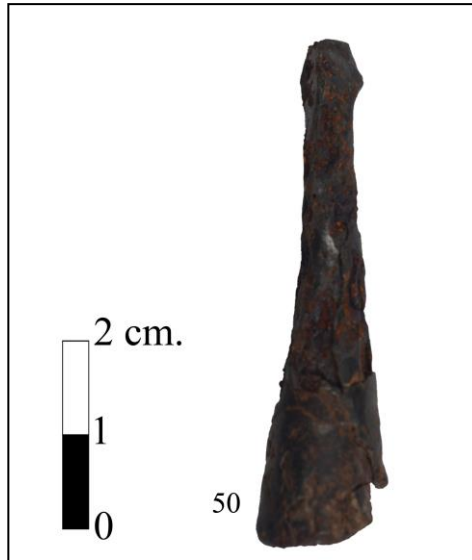
Levha 27.a. *Tip1D grubuna ait ok ucu*

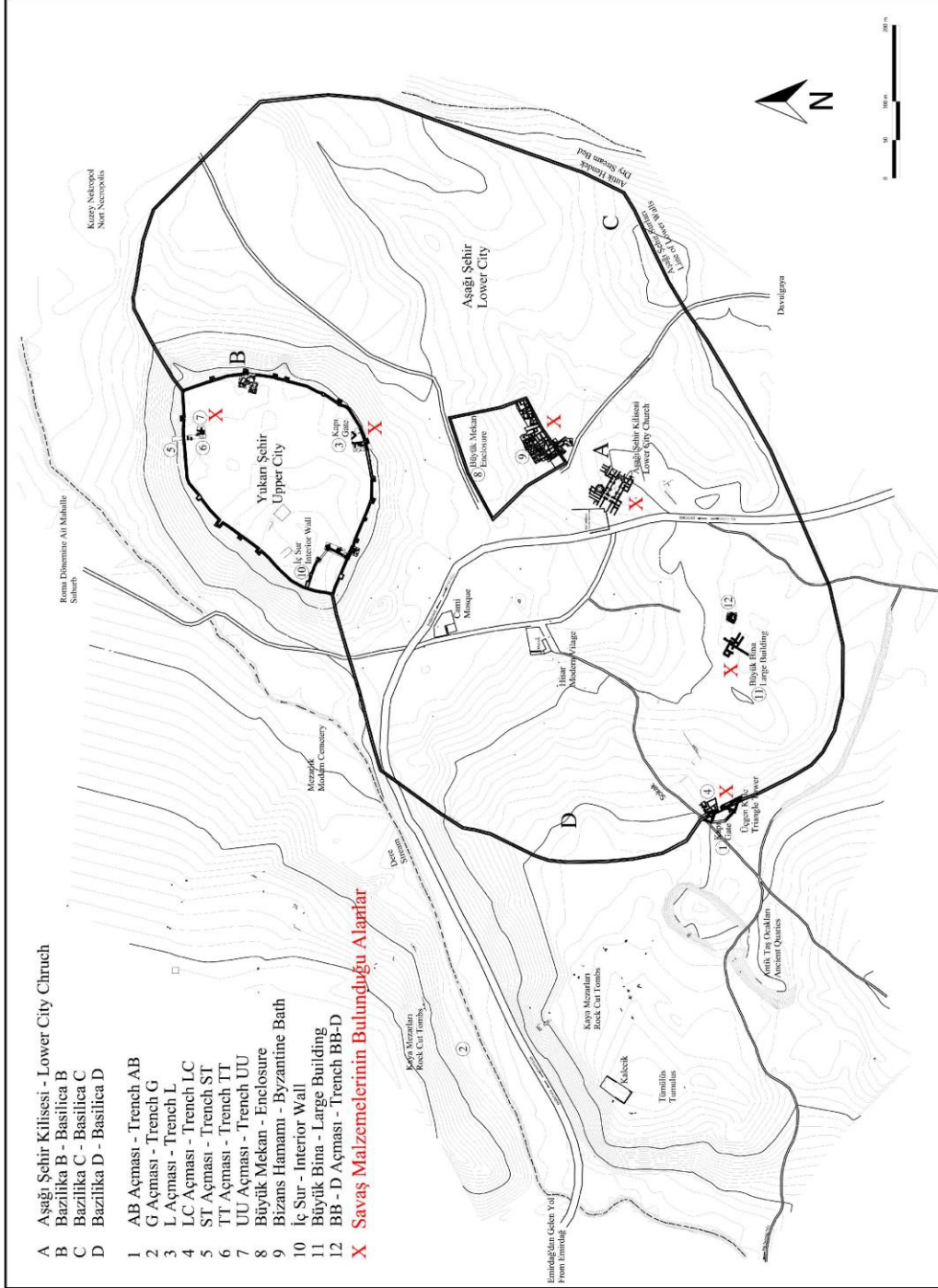
Levha 27.b. *Tip1E grubuna (Daire kesitli) ait ok ucu*

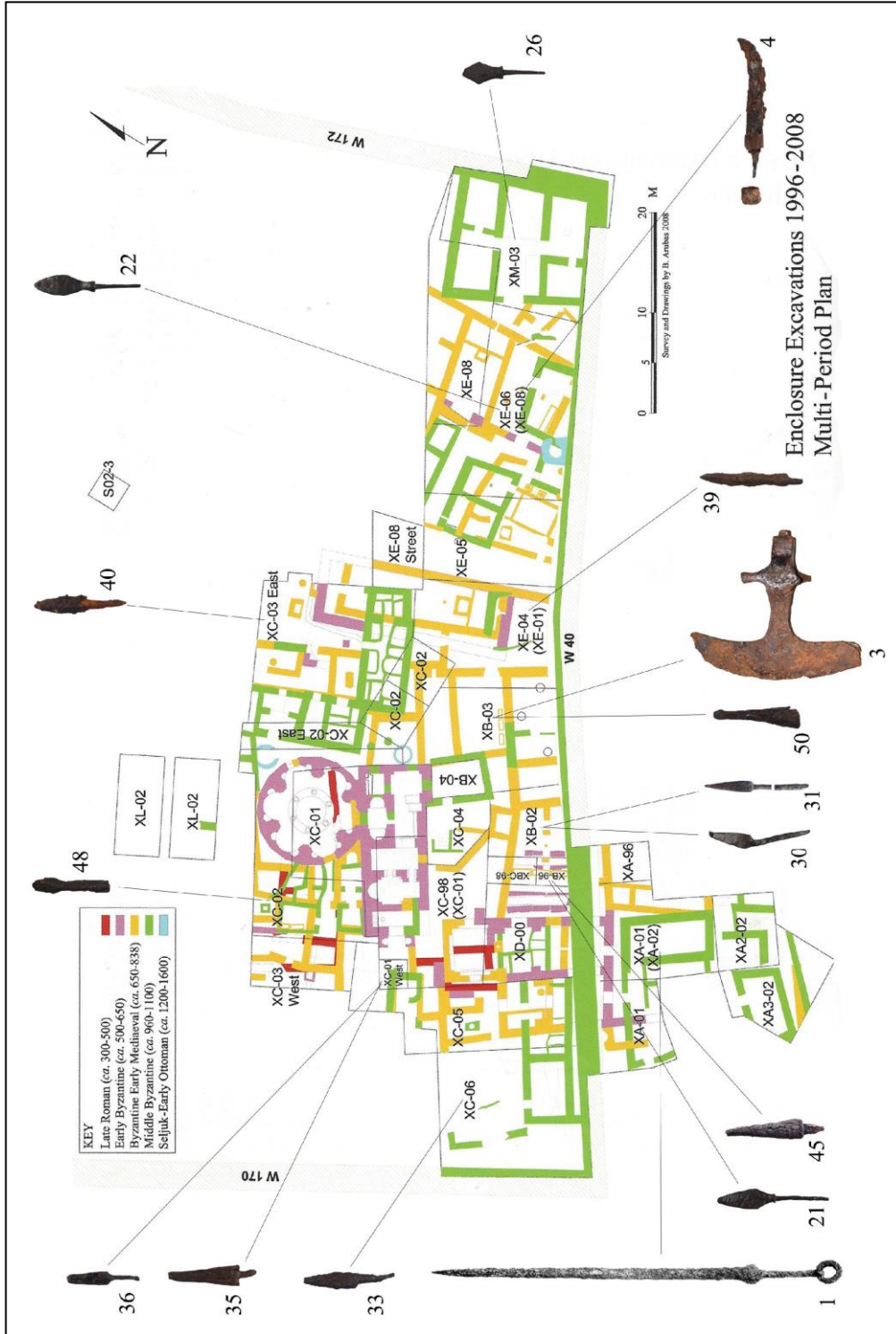
Levha 28.a. *Tip2A grubuna ait ok uçları*

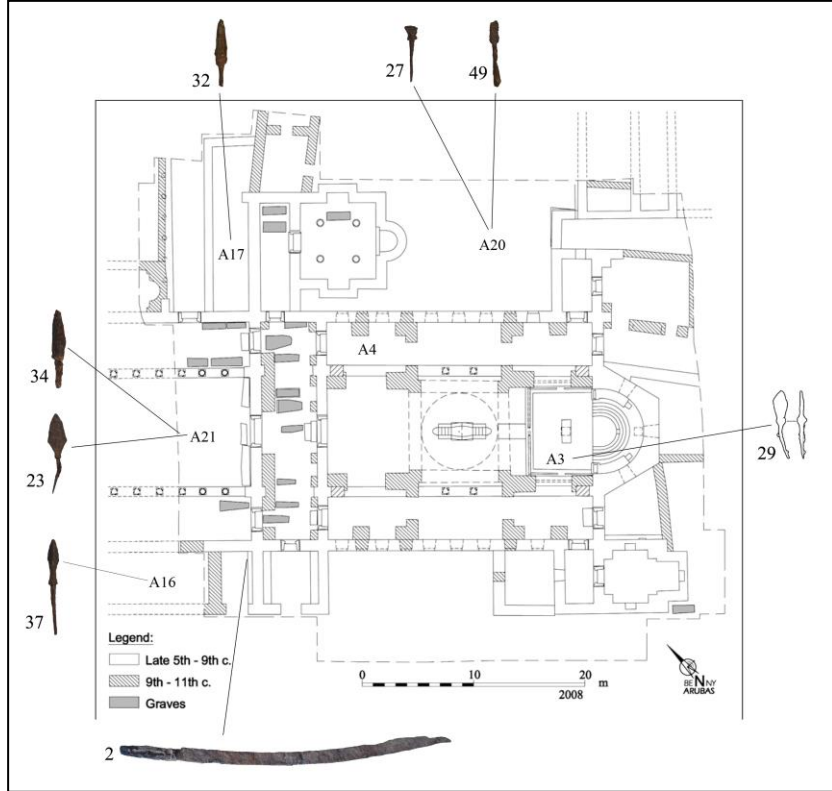
Levha 28.b. *Tip2B grubuna ait ok ucu*

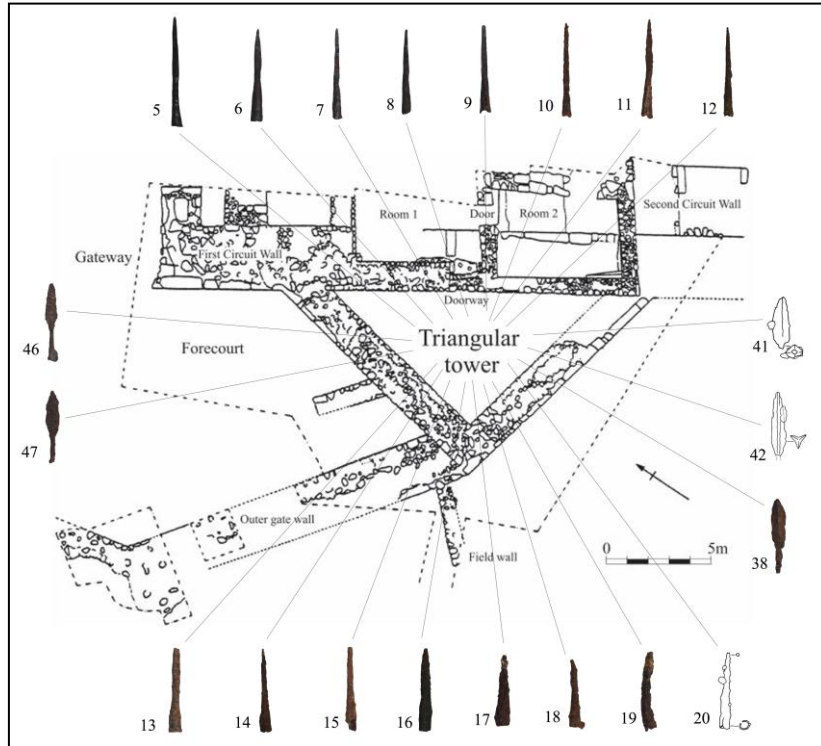
Levha 29.a. Amorium haritası ve savaş malzemelerinin ele geçtiği alanlar (Amorium kazı arşivi)

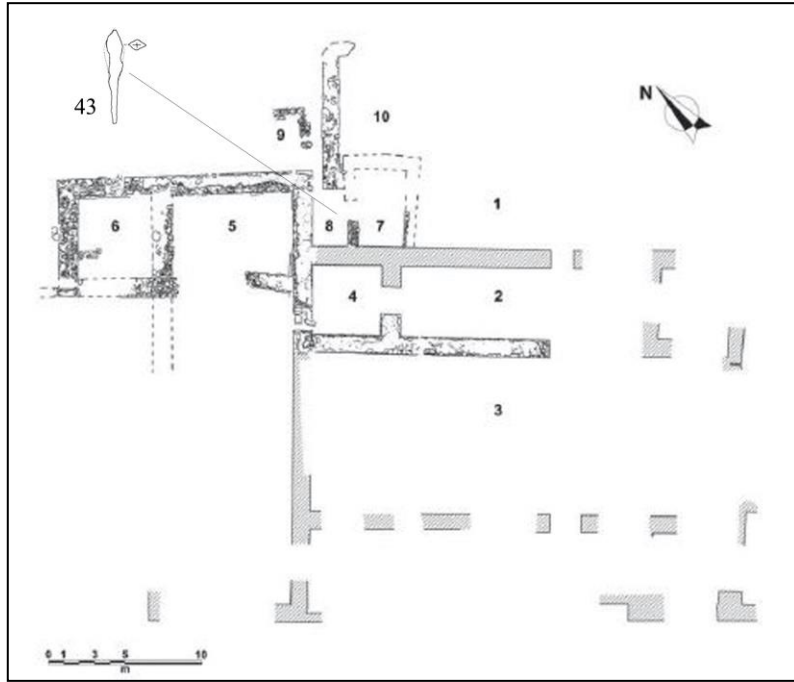
Levha 30.a. Büyük Mekan planı ve savaş malzemeleri (Amorium Kazı Arşivi)

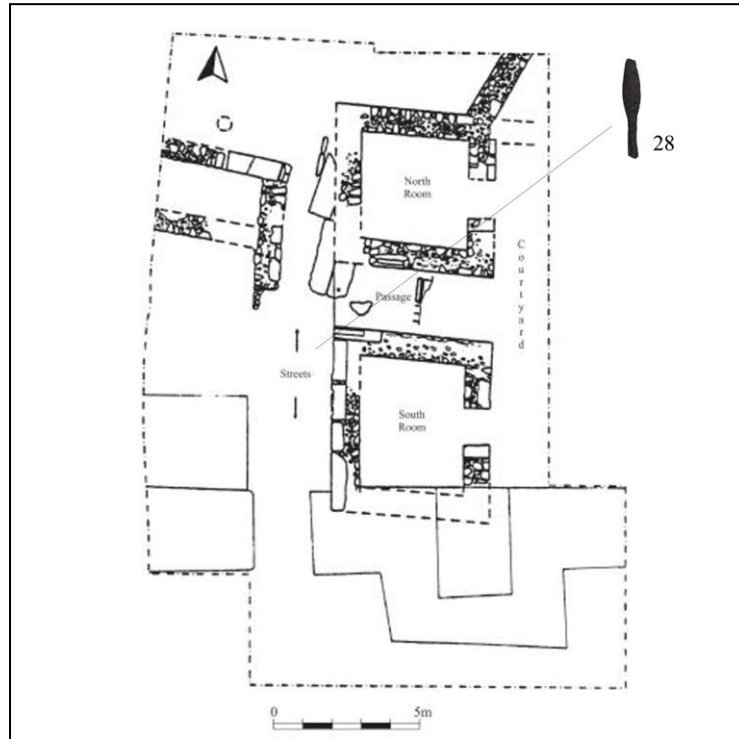
Levha 31.a. A Kilisesi planı ve savaş malzemeleri (Amorium kazı arşivi)

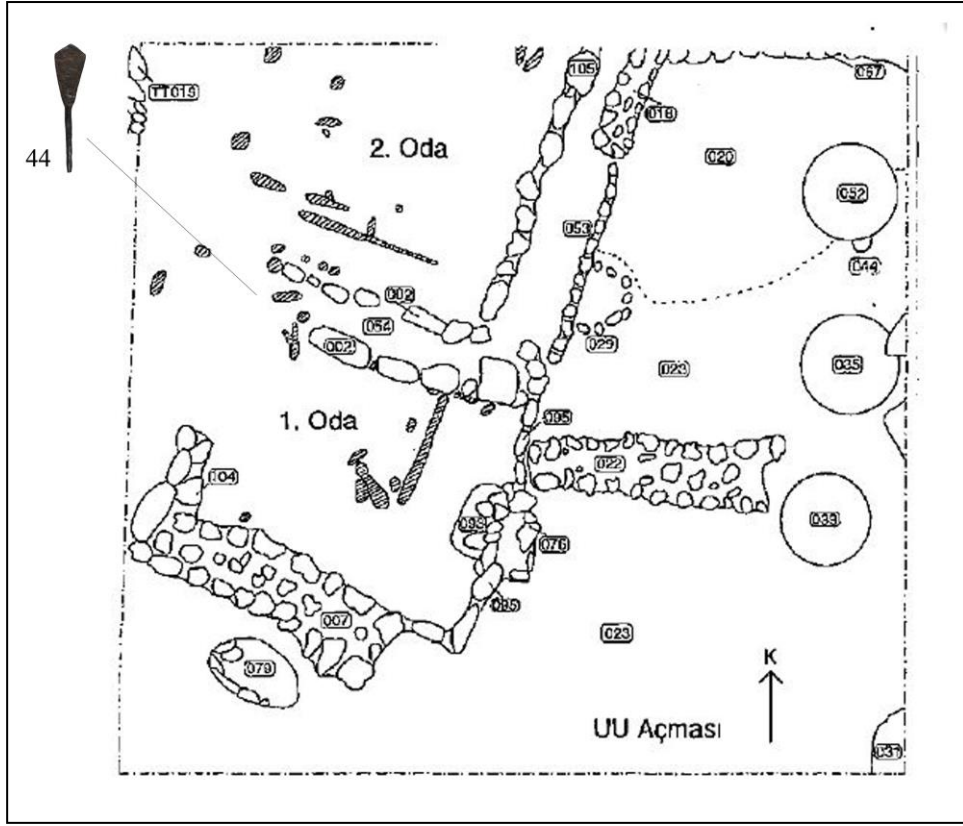
Levha 31.b. Üçgen Kule planı ve savaş malzemeleri (Amorium Kazı Arşivi)

Levha 32.a. Büyük Bina planı ve ok ucu buluntusu (Amorium Kazı Arşivi)

Levha 32.b. L açması planı ve ok ucu buluntusu (Amorium Kazı Arşivi)

Levha 33.a. UU açması planı ve ok ucu buluntusu (Amorium Kazı Arşivi)